

VLIV ŘÍMSKÉHO PRÁVA NA EVROPSKÉ PRÁVNÍ MYŠLENÍ

pocta Valentinu Urfusovi

doc. JUDr. Michaela Židlická, Dr.
Mgr. et Ing. Tomáš Ciprovský
JUDr. Petr Dostalík, Ph.D.

MASARYKOVA UNIVERZITA
ELPORTÁL

Vytvořeno ve spolupráci se Servisním střediskem pro e-learning na MU
Fakulta informatiky Masarykovy Univerzity, Brno 2015–2017

Tiskový výstup publikace vydané na Elportále MU (<http://elportal.cz/>)
<http://is.muni.cz/elportal/?id=1375632>

© 2017 Masarykova univerzita

Obsah

Obsah.....	2
Úvodem	4
Cíl semináře	6
1. Soukromoprávní recepce	8
1.1. Pojem recepce práva	8
1.2. Osud římského práva po zániku Západořímské říše.....	9
1.2.1. Říše Východořímská.....	9
1.2.2. Území bývalé Západořímské říše	11
1.2.3. Vztah křesťanství a práva	11
1.2.4. Společné právo univerzit	12
1.2.5. Římskoprávní středověké školy	13
1.2.6. Přirozenoprávní škola	22
1.2.7. Usus modernus pandectarum	22
1.2.8. Německá věda pandektní.....	23
1.2.9. Právní pozitivizmus.....	25
1.2.10. Kodifikace soukromého práva	27
1.2.11. Vliv římského práva na vývoj v českých zemích	31
2. Vliv řecké filosofie na právo římské a další vývoj státoprávních nauk	34
2.1. Úvod	34
2.2. Polybios a změny ústav	34
2.3. Smíšená ústava	37
2.4. Přirozené právo	38
2.5. Aristoteles a jeho pojetí spravedlnosti.....	43
3. Srovnání antického pohledu na člověka se středověkým pojetím	45
4. Veřejnoprávní recepce	46
4.1. Raný středověk a boj dvou mečů	46
4.2. Univerzita v Bologni a její role v otázce zdůvodnění kontinuity impéria	52
4.3. Další cesty římskoprávní vzdělanosti a její vklad do vývoje státoprávních představ	67
4.4. Konkrétní témata veřejnoprávní nauky středověkých římskoprávních škol.....	71
4.4.1. Imperium	72
4.4.2. Korporace	73
4.4.3. Dominium	74

4.5.	Idea státu	74
4.6.	Cesta k suverénnímu státu	78
4.7.	Feudální absolutizmus	80
4.8.	Závěr	85
5.	Úvěr a lichva	88
5.1.1.	Úvodem k oddílu "Právo a ekonomie"	88
5.1.2.	Úvěr a lichva	88
5.2.	Starověk	88
5.3.	Středověk	90
5.3.1.	Usuární doktrína	90
5.4.	Právní humanismus	91
5.5.	Snahy o přehodnocení usuární doktríny	96
5.6.	Usus modernus pandectarum	98
5.7.	Liberální koncepce úvěru a pandektistika 19. století	100
6.	Hledání efektivního státu	105
6.1.	Adam Smith	105
6.2.	Fridrich August von Hayek	113
	Příloha: Základní rozdíly v uvažování právníků a ekonomů	121
	Seznam použité literatury	122
	Literatura použita v kapitole Vliv řecké filosofie na právo římské a další vývoj státopr. nauk: ..	122
	Literatura použita v kapitole Hledání efektivního státu:	123
	Přípitek	124

Úvodem

„Přítomností kráčíme s klapkami na očích, teprve budoucnost nám vyjeví její pravý význam.“

Profesor římského práva a právní historie Valentin Urfus (22. 11. 1928 – 17. 8. 2014) je studujícím právnických fakult dobře znám, protože je spolu s Jaromírem Kinclem autorem učebnice „Římské právo“. Vyšla v nakladatelství Panorama v Praze v roce 1990, tedy necelý rok po „sametové“ revoluci. Právníké vzdělávání v době totality bylo více než kterékoliv jiné univerzitní vzdělávání poplatné marxisticko-leninské právní vědě, která popírala základní hodnoty a principy evropské právní kultury.

Po roce 1989 bylo třeba velmi rychle vytvořit nové studijní materiály od této ideologie osvobozené. Jedním z logických kroků reformy studia bylo také rozšíření výuky římského práva. Oba jmenovaní profesori Univerzity Karlovy se tohoto úkolu okamžitě ujali. Přes rychlost, se kterou byla učebnice napsána a vydána, je stále vynikajícím pedagogickým dílem, které je trvale základem právního studia. Profesor Urfus, v rámci své specializace medievalisty, napsal pak další všeobecně známou učebnici, která byla vydána v roce 1994 pod názvem „Historické základy novodobého práva soukromého“.

Valentin Urfus, pozdější děkan Právníké fakulty Univerzity Karlovy, prožil část svého života v letech 1971 až 1981 jako pedagog na brněnské Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně, nyní Masarykově univerzitě. Do Brna jej tehdy přivedla politická situace vyvolaná tzv. „normalizací“, kdy musel opustit Prahu a přesídlit tak mimo centrum svého dosavadního života a působiště v Československé akademii věd. Času, kdy žil odloučen od rodiny, profesor Urfus využil k intenzivní vědecké práci a vytvořil zde řadu článků, které byly publikovány ve Sborníku učitelů právníké fakulty v Brně – Acta Universitatis Brunensis – Iuridica. V rámci téže edice pak vydal vědeckou monografii „Právo, úvěr a lichva v minulosti“ [Uvolnění úvěrových vztahů na přechodu od feudalismu ke kapitalismu a právní věda recipované římského práva] (1975, UJEP). V roce 1978 ve stejné edici vyšla další a zásadní monografie: „Římskoprávní vzdělanost a její vklad do vývoje státoprávních představ od středověku do konce feudalismu“ (1978, UJEP). Obě tato díla patří k mimořádným, myšlenkově bohatým zdrojům poznání počátků státního práva v postantické Evropě. Kromě zájmu o hledání kořenů moderního právního státu poukazoval na propojenost práva a ekonomie či konkrétní ekonomiky, legálního rámce a sociálních vazeb a jejich dopadu na dobovou realitu. Neodděloval tyto světy „právní“ a „ekonomický“ jako samostatné odtržené fungující soustavy. Naopak, ukázal nám, jak právě toto propojení je určující pro jednotlivé vývojové fáze v dějinách Evropy. Obě vědecké monografie ve svém nadhledu přesahují rovinu právně-historickou, patří do literatury právně-filosofické.

Snahou následujícího textu, který má být osnovou nového volitelného předmětu, je přiblížit zájemcům z řad studentů právních fakult historické procesy, které Valentin Urfus vědecky analyzoval, popsal a uvedl do souvislostí. Bylo by politováníhodné nechat dílo tak hodnotné a cenné upadnout do zapomnění, zvláště pak, když vzniklo pod záštitou naší „alma mater“. Urfusovy myšlenky mají svůj hluboký smysl i dnes, a právě v dnešních dnech, v době postmodernistického názorového a hodnotového „pall-mallu“, který

zasáhl i oblast práva. Neboť smyslem každého lidského konání, a právního myšlení zejména, musí být schopnost nalézat podstatu věcí, dějů a vztahů...

Na závěr stručného úvodu připojuji vlastní slova Valentina Urfuse:

„Minulost k nám hovoří stále živou řečí. I to je jeden z důvodů, proč v poměru k dějinám nepřestaneme být nikdy zvědavými tazateli a proč jim také nepřestaneme klást nové a nové otázky, zvláště tam, kde závažnost odpovědí, které očekáváme, je předem jasná a kde tedy hledáme nikoliv jednotlivá fakta, ale jejich vzájemnou podmíněnost a smysl. Tak je tomu vždy tehdy, když usilujeme, aby nám minulost – jedním slovem – vrátila to, co dodnes určuje náš život a zákonitosti, jimiž je řízen.“

Cíl semináře

Jak vyplývá z názvu nového předmětu, cílem tohoto vědeckého semináře je ocenění přínosu profesora Valentina Urfuse pro českou právní vědu. K uctění díla každého vědce nejlépe poslouží představení a studium jeho práce. Následující řádky obsahují hlavně „výpisky“ nebo shrnutí základních myšlenek a tezí, které zpracoval ve svých dvou vědeckých monografiích. První pojednává o vlivu římskoprávní vzdělanosti na novodobé pojetí státu a forem tzv. veřejnoprávní recepce. Cílem je hledání historického pozadí a kořenů moderního právního řádu. Poznání těchto „kořenů“ má přispět k pochopení hodnot, ze kterých novodobé pojetí státu vyrůstá a na kterých stojí sama podstata demokracie. Druhá monografie, kterou představujeme, je svým zaměřením užší. Soustřeďuje se na peněžní vztahy a s tím související antitezi úvěr – lichva. Vytyčeným cílem této části semináře je vysvětlit, jak úzkou vazbu představuje interakce „ekonomie a právo“. Propojení obou světů se Urfusovým dílem táhne jako červená Ariadnina nit.

Systematika a struktura semináře je podřízena úkolu, který má za cíl ukázat evropský vývoj vedoucí ke vzniku moderního státu *in complexu*. Vývoj, který vedl k demokracii a položil základy právního státu. K dokreslení výkladu a plné pochopení souvislostí má přispět úvodní pasáž o filosofických zdrojích antického práva, tedy o řecké filosofii a jejím průniku do právního života římského světa. Dále je zařazen stručný přehled základních proudů recepce soukromého práva. Následuje část „veřejnoprávní recepce“, dále pak „právo, úvěr a lichva“. Na samotný závěr je pak zařazena „ekonomicko-právní část“, která představí základní stanoviska myslitelů Adama Smithe a Fridricha Augusta von Hayeka, kteří byli pro filosofické směřování samotného V. Urfuse inspirací.

Práce na semináři bude založena na interaktivní metodě. Studenti budou zpracovávat samostatná vědecká témata, která si zvolí podle vlastního uvážení a námětů, které je během výkladu osloví. Obhajoba těchto seminárních prací pak bude součástí závěrečného hodnocení. Zvolené téma může být inspirací pro jejich další odborné směřování, případně podkladem diplomových prací.

Kapitola I.

Kořeny moderního státu

1. Soukromoprávní recepce

1.1. Pojem recepce práva

Recepce, ve smyslu kulturně historickém, představuje významný a jeden z hlavních fenoménů v oblasti vzdělanosti a kultury. Je součástí světa měnících se idejí, modelů bohatých forem, jakými byly přijímány do evropské středověké a novověké společnosti hodnoty antického světa. Předpokladem recepce je sama podstata lidské existence: Obecně se uznává, že všichni lidé, jak v prostoru, tak v čase, jsou vybaveni stejnými pravidly úsudku. Tento fakt umožňuje přenos koncepcí, představ a idejí. **Hluboká jednotnost lidského ducha**, která se projevuje během dějin v různých obdobích, na různých kontinentech, v různých rasách a národech, vytváří základ recepce práva (Bardach, J.: *Recepcja w historii panstwa i prawa*, *Czasopismo prawno-historyczne*, r. 1977).

Z obecného pojmu „recepce hodnot“ můžeme vyčlenit pojem recepce práva jako kategorii „*sui generis*“, která se odlišuje od recepcí v ostatních oblastech tím, že je prosazena ve společnosti veřejnou autoritou (buď jurisdikcí, nebo legislativním procesem).

Východiskem při chápání recepce práva je pak hledání globálního kontextu fenoménů, kulturních, historických a politických.

Recepce římského práva soukromého je charakteristickým rysem evropského kontinentálního právního systému a není nadnesené tvrzení, že sehrála ve vývoji evropského právního myšlení roli zcela mimořádnou. Neproběhla však, a ani proběhnout nemohla, přímo, pouhým mechanickým převzetím antického práva do současnosti.

„Podstata nového rozvoje římskoprávní vzdělanosti spočívala v něčem jiném – v tom, že se stalo římské právo podnětem k rozvoji nového právního myšlení. Proč tomu tak bylo, vysvětlují společenské podmínky tohoto vývoje. Co však je třeba zdůraznit, je především skutečnost, že rozvoj římskoprávního myšlení podněcený římským právem vedl ve feudální Evropě k určitému zvědečtění právního života“ (Urfus V., *Recepce římského práva a římskoprávní kultura za feudalismu a v počátcích kapitalismu*, UK, 1984). Jakkoliv měla antická římskoprávní kultura rozhodující vliv na rozvoj právního myšlení Evropy, je nemyslitelná bez jejího rozpracování a přizpůsobení novým podmínkám, které vzešlo z činnosti středověkých a novověkých učenců a vědců. Cílem následujících řádků je stručné připomenutí základních fází procesu tzv. recepce římského práva soukromého.

1.2. Osud římského práva po zániku Západořímské říše

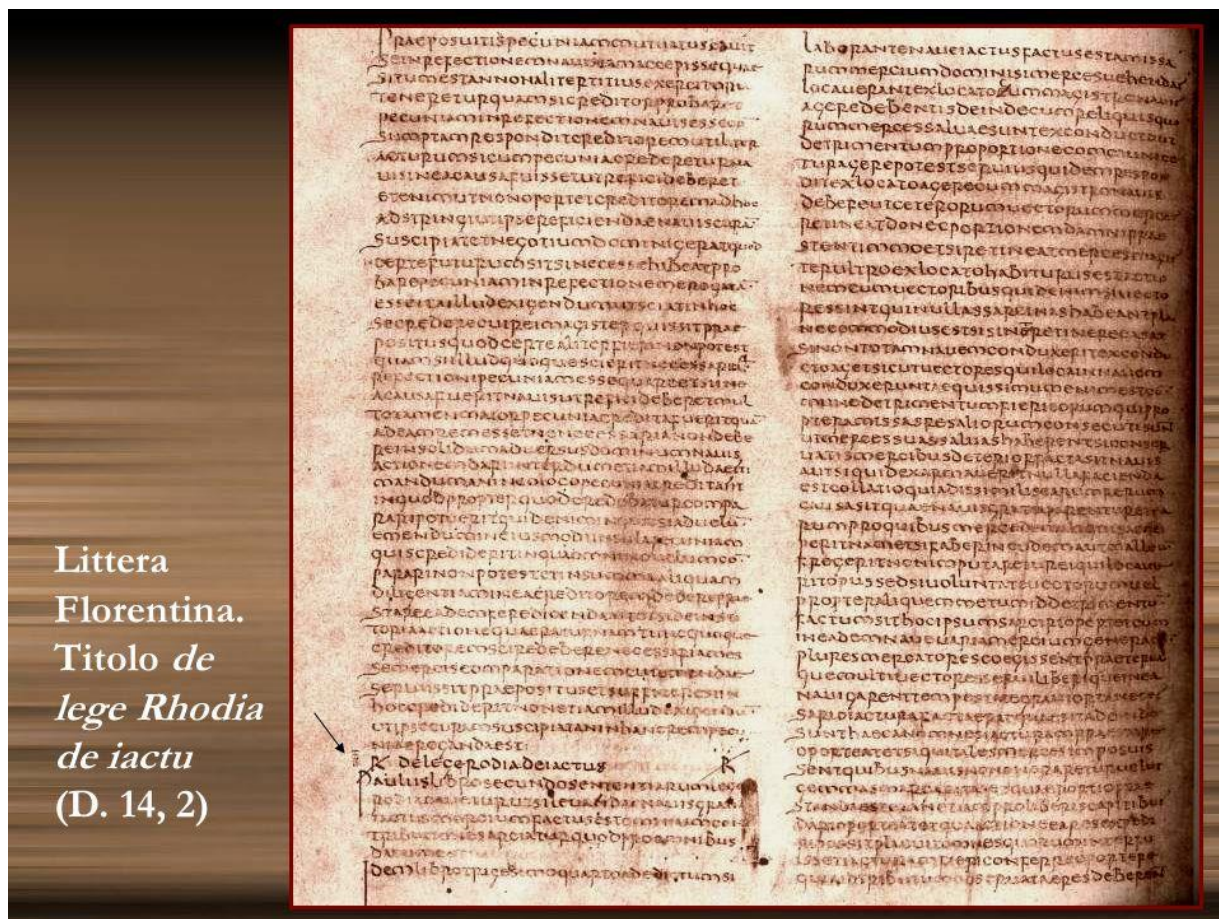
1.2.1. Říše Východořímská

Zatímco svržením posledního císaře Romula Augustula germánským náčelníkem Odoakarem roku 476 n. l. končí platnost římského práva v pozitivním smyslu slova na území říše Západořímské, ve Východořímské je zachována kontinuita práva.

Obr. 1 Justinián I.

(zdroj: http://archive.armstrong.edu/images/history_journal/justinian1.jpg)

Littera
Florentina.
Titolo de
lege Rhodia
de iactu
(D. 14, 2)

Obr. 2 Corpus iuris civilis

(zdroj: http://images.slideplayer.it/2/936429/slides/slide_15.jpg)

Obyvatelstvo Byzance ovšem hovořilo řecky a latina, ve které byla *Tria volumina* sepsána, se stává komplikací. Proto se během osmého století objevily praktické pomůcky v řeckém jazyce.

V roce 740 dal Lev Izaurický zpracovat příručku nazvanou **Ekloga privata**. Basilius Makedonský (867 – 886) dal Eklogu nahradit dvěma jinými sbírkami: jednak **Prochiron** v 60 knihách a **Epanagog ton nomon**. Tyto sbírky dostaly později společný název **Basiliky** – císařské zákony.

Obsahově vycházely z Justiniánské kodifikace, ale zohledňovaly nové společensko-hospodářské poměry Byzantské říše 9. stol.

Ve 12. a 13. stol. se v Byzanci dočkala Ekloga, Epanagog a Prochiron dalších přepracování. V roce 1345 sestavil soluňský soudce Konstantin Hermenopulos příručku v 6 knihách tzv. **Hexabiblos**, která obsahovala zásady římského práva platného na území Byzantské říše. Tato sbírka se používala v Řecku až do přijetí řeckého občanského zákoníku v roce 1946.

1.2.2. Území bývalé Západořímské říše

Pro západní Evropu 5. stol. n. l. jsou charakteristické kmenové přesuny, zmatky a otřesy vyvolané zánikem Římské říše. Je to období politické nestability, devastace hodnot antického světa a katastrofálního úpadku kultury. Idea práva se ztrácí z jeviště dějin.

Postupná stabilizace obyvatelstva na území jednotlivých kmenů přináší i postupnou konsolidaci poměrů. Na územích dobytých Germány si římské právo soukromé uchovalo platnost podle principu personality práva pro podrobené obyvatele bývalé Římské říše. Souhrnně se nazývá **leges romanae barbarorum**. Bylo zachyceno ve dvou kodexech:

Lex romana Burgundiorum, která vychází z Gaiovy učebnice práva, Kodexů Greoriánova, Hermogeniánova a Theodosiova a Paulových Sentencí. Zákony jsou zpracovány v duchu vulgárního práva.

Lex romana Visigothorum, známá též jako Alarichův breviář podle krále Alaricha, který ji vydal v roce 506 pro území dnešního Španělska.

Zahrnuje jak nové zákony, tzv. *leges*, tak staré právo *ius*. Základem sbírky je Theodosiův kodex, včetně posttheodosiánských novel a několik konstitucí z kodexů Greoriánova a Hermogeniánova. *Ius* čerpá z Gaiovy učebnice, Sentencí Paulových a jednoho responsa Papiniánova. Obsahuje stručné interpretace a výklad, který podle nejnovějších výzkumů pochází z římské praxe ze soukromého spisu z pol. 5. stol.

Ačkoli jsou tyto sbírky sestaveny v duchu vulgárního práva, nepochybně sehrály svou roli při **pronikání soukromého práva římského do obyčejových práv** germánských národů a způsobily tak nepozorovanou formou romanizaci místních práv.

1.2.3. Vztah křesťanství a práva

Misijní činnost sloužící šíření křesťanství byla patrně nejvýznamnějším nositelem kultury v raném středověku.

K právu zaujalo křesťanství zvláštní postoj. Svatí otcové a apoštolové se stavěli negativně k ideálu společnosti, která by garantovala všem rovná práva. Prosazovala se křesťanská společnost založená na principu **charity** a bratrstva, tedy formování „boží obce“. Spory nechť se řeší způsobem porozumění, nechť vládne láska a odpuštění. Svatý apoštol Pavel ve své řeči ke Korintským říká: „Je vaším nedostatkem, že máte mezi sebou soudy. Proč raději nestrpíte křivd? Proč raději nenesete škodu?“

Charita měla stát před justicí, spory nechť arbitrují kněží nebo shromáždění věřících. Mezi venkovským lidem se ještě v 16. stol. v Německu říkalo „Juristen, böse Christen“.

V praktickém životě byla spravedlnost vyplývající z křesťanské filosofie jen těžko využitelná. Křesťanské postuláty nebyly s to udržet pořádek a zabránit násilí. Stejně jako je těžké představit si existenci obchodu, když by dodržování smluv bylo závislé na příkázání evangelia. Bylo třeba jasně stanovit důsledky závaznosti smluv, vymezit pojem vlastnictví, kompetence státních úředníků. Proto se církev velmi rychle obrací k ideji práva a díky doktríně sv. Tomáše Akvinského, která umožnila jeho

akceptaci – k římskému právu. Vzájemný vztah církve a římského práva potom dokumentuje úsloví „*ecclesia vivit lege romana*“ (církev žije římským právem).

Postupem času se církev stala mocnou oporou autority římského práva prostřednictvím svých soudů. Ve středověku církevní soudy zasahovaly do soukromého práva velmi hojně, a to jak formou vlastní působnosti, či jako smírčí soudy. Proto představuje **římskokatolická církev významný činitel v procesu transformace římskoprávní kultury do právního myšlení Evropy**. Dějiny církevního práva představují samostatný vědní obor, který nelze v rámci daného zadání podrobněji zkoumat.

1.2.4. Společné právo univerzit

Klíčovou roli při nalézání „ideje práva“ a rozvoj evropské vzdělanosti sehrály postupně vznikající univerzity.

První středověká univerzita byla založena v Bologni (obrázek č. 3) a to v roce 1148. V Oxfordu pak v roce 1178, v Paříži v roce 1257, Praze 1348, v Krakově 1364, ve Vídni 1365, v Bratislavě 1467-1491 tzv. Universita Istropolitana a v Trnavě 1667.

Obr. 3 Znak bološské univerzity

(zdroj:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d0/Seal_of_the_University_of_Bologna.svg)

Univerzity vzdělávaly právníky v právu kanonickém a římském, domácí práva nebyla předmětem studia na vysokých školách. Studenti z celé Evropy pak rozsáhlým způsobem šířili své poznatky jak v praxi soudů, tak ve státní správě a tím přispěli ke skutečnému užívání zásad římského práva.

Na univerzitách se na bázi analýzy římského práva formuje teoretické zevšeobecnění práva, které není právem konkrétního státu. Státy neměly své vlastní právo. Sama podstata feudalismu jednotný a ucelený právní řád vylučovala, právo bylo založeno na výsostném postavení jednotlivého zeměpána a jeho libovůli. Místní právo nebylo na univerzitách uznáváno, neboť nevyjadřovalo spravedlnost, dokonce nebylo považováno za právo. V Německu se tradovalo: *Non est proprie ius – sed fex* (není to právo, ale kal – usazenina v pivu).

Evropskému univerzitnímu světu od středověku až do novověku 18. století dominovala římskoprávní kultura. Přispěla tomu skutečnost, že latina byla všeobecným dorozumívacím jazykem vzdělanců.

Tak vedle sebe existovaly dva systémy: **praktické právo**, realizované v národních a regionálních podmínkách, a **právo vytvořené učenci**. Je jasné, že tyto sféry na sebe vzájemně působily. Vlivy římského práva se posílily zejména tam, kde ovládli oblast státní správy právníci vyučení na univerzitách.

Renezance studia římského práva se stala nejvýznamnějším **fenomémem tvorby kontinentálního právního systému**.

S jistou mírou zjednodušení můžeme říci, že tento stav trval do 18. stol., kdy se v Evropě vyučovalo jednotné právo, nerozlišené národnostně a hlavně ne jako právo uplatňované v praxi. Velké kodifikace 19. stol. tento stav zcela zvrátily. Došlo jakoby k rozrůznění jednotlivých právních řádů a jejich diferenciaci podle hranic **národních států**.

1.2.5. Římskoprávní středověké školy

Mos Italicus

Škola glosátorů

Koncem 11. stol. se v Itálii dočkalo římské právo neobyčejného rozkvětu. Rozvoj italských měst vyvolal potřebu právní regulace. Je nesporným faktem, že ekonomický růst je nemyslitelný bez odpovídajícího právního rámce. F. K. Savigny vyslovil názor, že jednou z hlavních příčin obnoveného zájmu o římské právo byla potřeba spojená s rozvojem obchodu a směnných vztahů. Tento zájem je spojen se jménem zakladatele Boloňské právní školy **Irneriem** (obrázek č. 4). O věhlasu první středověké římskoprávní školy svědčí fakt, že sám Irnerius byl přezdíván „*Lucerna iuris*“.

Obr. 4 Irnerius

(zdroj: <https://progressivegeographies.files.wordpress.com/2010/10/irnerius-cropped.jpg>)

Práce a význam této školy jsou spojeny Justiniánskou kodifikací, zejm. Digesty, které nebyly do té doby v Itálii známy a už vůbec ne používány. Při své práci vycházeli učenci ze scholastického metodického přístupu a proslavili se podle způsobu své práce s textem Digest jako škola **glosátorů**. Jejich svérázná exegetická metoda spočívá v tom, že boloňští učitelé připojovali k textu Justiniánských sbírek své výklady ve formě poznámek (glos) buď interlineárně (mezi řádky) nebo marginálně (na okraji). Souhrn glos k jednomu místu se nazýval **aparatus**.

Největšího věhlasu dosáhli Irneriovi žáci, zvaní **quatuor doctores**: Bulgarus, Martinus de Gossia (obrázek č. 5), Jakobus (obrázek č. 6) a Hugo. Z ostatních vyniká ještě Azo (obrázek č. 7). Výjimečného významu při šíření římského práva získala práce posledního z glosátorů **Accursia** (obrázek č. 8) (zemřel r. 1260) nazvaná **Glossa ordinaria** (obrázek č. 9), sbírka, ve které soustředil všechny roztroušené glosy, podle autora je někdy nazývána také Glossa Accusaria.

Obr. 5 Martino Gosia

(zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/98/Martino_Gosia.jpg)

Obr. 6 Jacobus de Boragine

(zdroj: https://www.heiligenlexikon.de/Fotos/Jacobus_de_Voragine.jpg)

Obr. 7 Azo

(zdroj: <http://imgc.allpostersimages.com/images/P-473-488-90/84/8496/JR3W300Z/posters/theodor-de-brij-azo-di-bologna.jpg>)

Obr. 8 Accursius

(zdroj: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3a/Flickr - Yale Law Library - Accursius, glossator \(ca. 1182-ca. 1260\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3a/Flickr_-_Yale_Law_Library_-_Accursius,_glossator_(ca._1182-ca._1260).jpg))

Obr. 9 Glossa ordinaria (dílo Accursia)

(zdroj: http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8081/MediaManager/srvr?mediafile=/Size4/ODLodl-1-NA/1011/bodl_Canon.Misc.495_Master_77v.jpg&userid=1&username=insight&resolution=4&servertype=JVA&cid=1&iid=ODLodl&vcid=NA&usergroup=ARTstor&profileid=4)

Dlužno podotknout, že glosátorům je mimo jiné vytýkána nedostatečná znalost historie, jazyků a povšechnost kulturních vědomostí (*graeca non leguntur*).

Přesto měli nepopiratelnou zásluhu o šíření znalostí římského práva na západě Evropy. Boloňská univerzita měla až 10.000 posluchačů ze všech zemí Evropy (*ultramontani*). Mezi nejslavnějšími studenty lze připomenout Vacaria, který posléze působil v Oxfordu, Rogeria z jižní Francie a Placentina v Montpellier. Tito učenci založili v místech svého působiště vlastní římskoprávní tradici. Takovým způsobem pronikalo římské právo na mimoitalská území a bývá často používáno soudní praxí na úkor domácích práv.

Škola glosátorů se postavila na stranu doktríny kontinuity římského impéria se středověkým císařstvím, která zdůvodňovala také kontinuitu práva: *Unum sit ius, cum unum sit imperium* (Je jedno právo, neboť je jedno císařství).

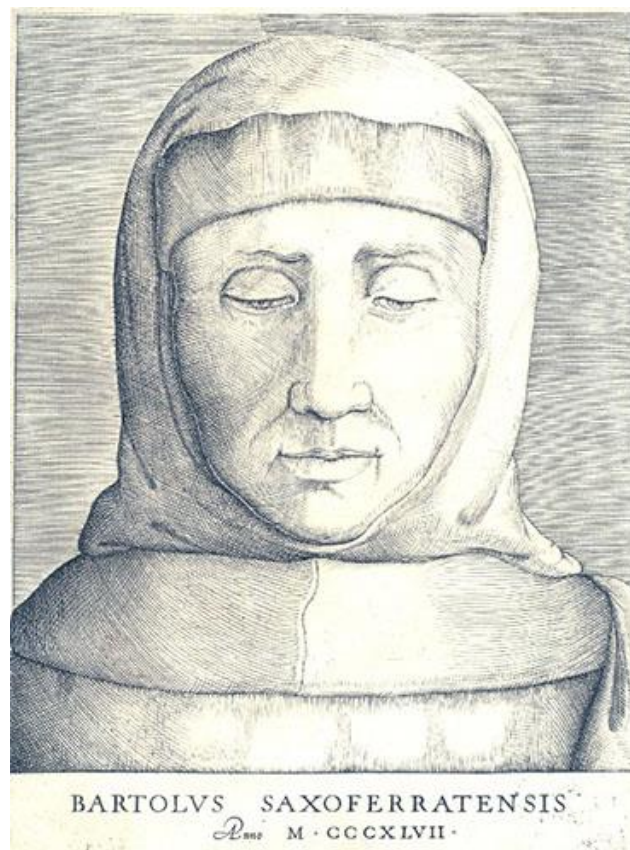
Škola komentátorů

Bezprostředně po škole glosátorské nastupuje v Bologni škola postglosátorů – **komentátorů**. Toto pojmenování dostali učenci podle „komentářů“, které vytvářeli pro potřeby svých současníků, tedy pro potřeby praxe, a to tak, že formou právnických posudků (responsum) vstupovali do živých kauz. Tak začalo docházet ke spojování římskoprávní učenosti a praktického života. V jejich díle je patrný rozvoj nových vědeckých metod, jakými je používání deduktivní metody extenzivního a restriktivního výkladu, který měl formu **traktátu**.

Jim vděčíme za vytvoření pojmu **ius commune**, který je obdobou antického *ius gentium*. Bylo chápáno jako všeobecné právo italských měst, které se používalo při kolizi statutárních práv. Vědecká činnost komentátorů měla konkrétní dopad pro právní praxi tím, že se podařilo překonat právní partikularismus a umožnit tak rozvoj řemesel a obchodu a přispět k bouřlivému rozvoji ekonomiky severoitalských měst.

Pro budoucnost pak komentátoři položili základy kolizních norem, které se používají dodnes v moderním mezinárodním právu soukromém.

Předními zástupci této školy jsou **Bartolus de Saxoferrato** (obrázek č. 10, 11) (1314–1357) a **Baldus de Ubaldis** (1327–1400).

Obr. 10 Bartolus de Saxoferrato

(zdroj: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b3/Flickr - Yale Law Library - Bartolo of Sassoferrato %281313-1357%29.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b3/Flickr_-_Yale_Law_Library_-_Bartolo_of_Sassoferrato_%281313-1357%29.jpg))

Obr. 11 Bartolus de Saxoferrato

(zdroj: <http://www.uv.es/ceshu/docentic/page0/page2/files/bartolo-de-sassoferrato.png>)

Boloňská škola glosátorů a komentátorů, *mos italicus* (italský mrav), představuje – metaforicky řečeno – jakýsi most, po kterém proniklo právo antického impéria do společenskovední vzdělanosti a posléze i právní praxe novověké Evropy. Jejich zásluhou došlo k vymezení a zobecnění právnických pojmů, které mohly být uvedeny v život, neboť kazuistický text děl klasické jurisprudence nebyl aplikovatelný v přímé praxi.

Mos Gallicus

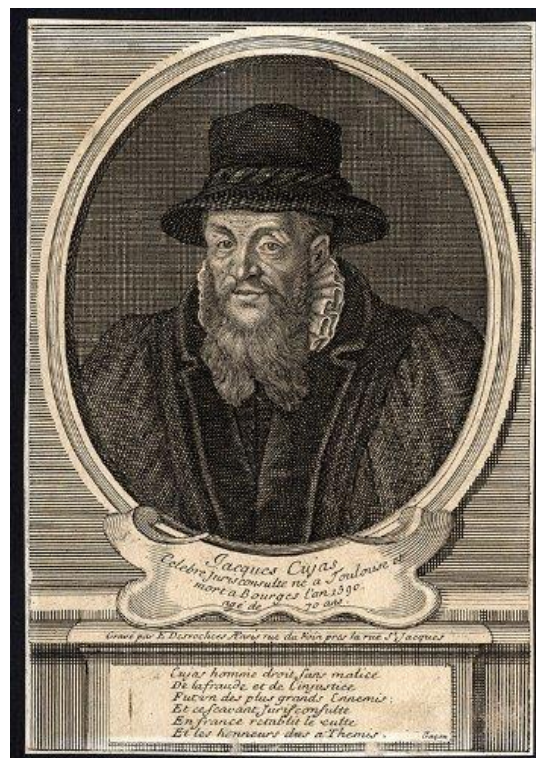
Právní humanizmus

V 16. stol. v zemi „galského kohouta“ vstupuje do popředí škola humanistická, která je spojená se jmény jejího zakladatele **Andrease Alciata** (obrázek č. 12) (1492–1550), **Jacuba Cuiacia** (obrázek č. 13) (1522–1590) a **Huga Donella** (obrázek č. 14) (1527–1591). Tito učenci se zabývali soustavným zpracováním a zkoumáním smyslu přímo klasického římského práva v duchu historicko – humanistickém. Souhrnně je škola označována jako *mos gallicus*. V témže duchu působil v Německu věhlasný **Ulrich Zaius** (1461–1535).

Obr. 12 Andreas Alciatus

(zdroj: <https://www.mun.ca/alciato/images/alcipo~1.gif>)

Obr. 13 Cujacius

(zdroj: <http://ecx.images-amazon.com/images/I/61DmVbwHGFL.jpg>)

Obr. 14 Hugo Donellus

(zdroj: https://c2.staticflickr.com/6/5520/14204642756_e6b1a1268d.jpg)

Humanistická škola je charakteristická vysokou „renezanční“ vzdělaností svých autorů. Ovládali bravurně pramenné základy, studovali řeckou kulturu a disponovali potřebným filologickým vzděláním. Obdiv k antice je přivedl ke hledání Triboniánských interpolací v CIC a k soustředění pozornosti na právo klasické. Justiniánovu kodifikaci prohlašovali za právo mezerovité, nesoustavné a porušující původní klasické principy (viz Hotomanův Antitribonián). Humanistický kriticismus však nepodřýval jen základy neotřesitelných autorit, jakými v té době byli glosátoři a jejich učení. Jejich význam spočíval v tom, že již budovali mosty vedoucí jinam. Akcentovali intelektuální, vnitřní hodnoty původního římského práva a tím předjímalí racionalistické **přirozenoprávní myšlení** následujících století.

Na římském právu zdůrazňovali jeho obsahové hodnoty, chápali ho jako „určitý ideál racionálních hodnot“ a viděli v něm tzv. **ratio scripta**.

Francie jako stát nebyla stoupencem univerzalistického pojetí středověké říše jako Německo. Naopak humanisté zdůvodnili platnost římského práva pomocí nové argumentace: římské právo neplatí „*ratione imperii, ale imperio rationis*“ (neplatí „autoritou imperia, ale autoritou rozumu“).

1.2.6. Přírozenoprávní škola

Na světovou scénu vstupují „staronové“ myšlenky o přirozeném právu. Pojmy *ius naturale* a *ius gentium* byly naprosto samozřejmou součástí starověkých textů v částech pojednávajících o pramenech práva. Do evropského učení se však dostávají až na počátku novověku. Za zakladatele přírozenoprávní školy je považován **Hugo Grotius** (1583–1645), autor slavného spisu „*De iure belli et pacis*“. Je pokládán za „otce“ mezinárodního práva.

Přirozené právo chápe Grotius jako autonomní sféru, jejíž pravidla jsou v sociálním instinktu lidské bytosti. Je souhrnem norem spravedlivého jednání, které odpovídají podstatě rozumných bytostí. Patří k nim normy respektování všeho, co je vlastnictvím jiných, povinnosti vrátit vypůjčené, dodržovat smlouvy, nahradit způsobenou škodu a respektovat zásadu, že některé činy si zasluhují trest. Smyslem přirozeného práva je zachování společnosti navzájem závislých jedinců a nutnosti mírového soužití států.

Tato škola není římskoprávní školou v pravém slova smyslu, vyšla však ze studia starověkých i středověkých právníků a filosofů a významným způsobem ovlivnila další myšlenkové proudy vedoucí k formování kontinentálního práva.

1.2.7. Usus modernus pandectarum

V novověku se těžiště římskoprávní jurisprudence přesunulo do Německa.

Zde mělo římské právo významné tradice v historickopolitickém vývoji, němečtí císařové v něm nalézali vítanou oporu své panovnické moci. Pokládali se za následovníky římských císařů, z toho bylo dovozováno, že Justiniánské zákoníky zůstaly formálně v platnosti. Tato doktrína byla již podporována glosátorskou školou a její praktický důsledek byl, že němečtí císařové Fridrich I. a II. zaslali 13 svých zákonů Boloňské univerzitě s výzvou, aby je přijala jako nové konstituce do Justiniánského práva. Byly zařazeny do kodexu pod názvem **Authenticae Fridericianae**. Podobně bylo připojeno lombardské lenní právo – **Libri feudorum** k novelám jako *decima collatio novellarum*.

V 15. stol., kdy došlo k prudkému rozmachu římskoprávní vzdělanosti, byl v roce 1495 vydán **soudní řád pro říšský komorní soud**. Měl soudit „nach des Reiches **gemeinen** Rechten“, obecným právem se rozumělo právo římské. Do praxe však nebylo uváděno právo justiniánské, ale právo, které vytvořily **středověké** římskoprávní školy (*mos italicus*).

Právní praxe byla postavena před problém, jak řešit **poměr práva římského a obyčejového**. Recepce římského práva přispívala i okolnost, že byl recipován kanonický proces (tedy římsko-kanonický proces), který zajišťoval u soudu výhodu tomu, jenž opíral svůj nárok o pravidlo římskoprávní. Tak se stalo, že v praxi bylo římské právo aplikováno ne subsidiárně, ale primárně.

V průběhu 15. a 16. stol. byla doktrína univerzalizmu impéria překonána. Proto bylo třeba nově zdůvodnit platnost římského práva, a to jiným způsobem. Neudržitelnou se stala dosud akceptovaná „Lotharská legenda“. Podle ní císař Lothar III. (1125–1137) zavedl římské právo v říši zákonem. Německý historik Herman Conring ji však vědeckým způsobem v roce 1643 odmítl. Odmítnutí Lotharské legendy vneslo do poměru obou práv nový rozměr, argumentace musela odpovídat novému způsobu myšlení.

Pod vlivem přirozenoprávní teorie se obrátila pozornost k *ius commune*. Římské právo nebo jeho určitý princip neplatil proto, že byl podpořen římskoprávní autoritou nebo že byl recipován, ale proto, že jej bylo možné **přirozenoprávně** zdůvodnit.

Johanes Gottlieb **Heinecius** (1681–1741), ovlivněn rovněž přirozenoprávním učením, označoval nový způsob chápání římského práva jako ***usus modernus pandectarum***. Jednalo se o přirozenoprávní **zdůvodnění platnosti** římského práva, které se dosud opíralo o doktrínu politickohistorickou.

Stejně jako se přirozenoprávně zdůvodnila jeho platnost, stejně tak se změnil i přístup k římskému právu. Jeho zásady bylo možno z přirozenoprávních hledisek kriticky posuzovat.

Usus modernus měl mnoho stoupců: Johann Brunnenmann, W. Adam Lauterbach, David Mevius, Samuel Stryk, Johannes Schilter a řadu dalších.

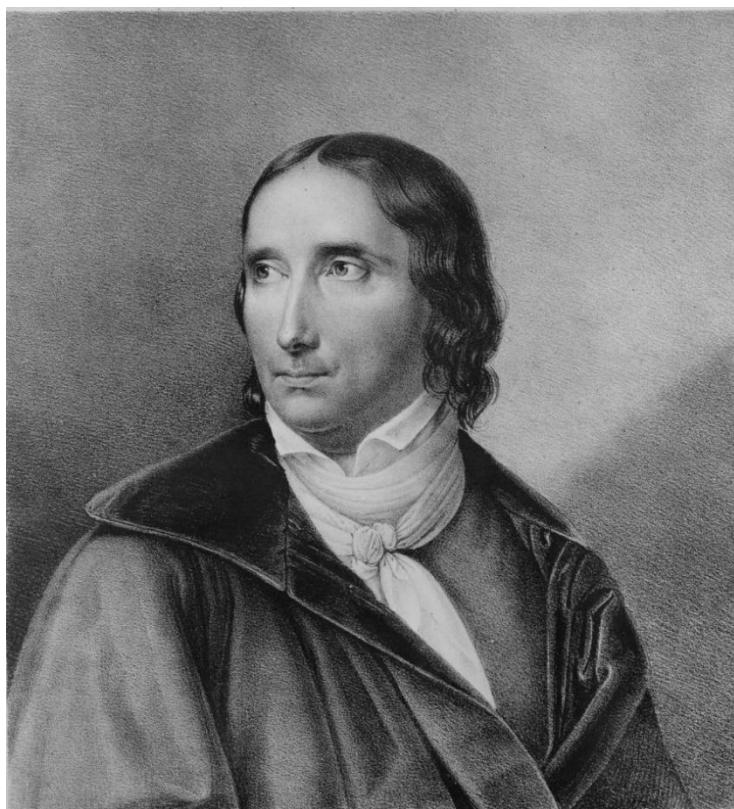
„Díla ususmodernistů se stala jakýmsi sítím, které prověřovalo další životaschopnost toho, co vytvořily předchozí generace právníků“. Ve svých spisech sledovali ususmodernisté z velké části praktické cíle: přizpůsobit římské právo praxi domácích soudů, zmodernizovat ho. Vytvořili obecnou teorii občanského práva, provedli řadu zevšeobecnění a zbudovali pojmový aparát, který položil teoretickou základnu pro velké kodifikace 19. stol.

Historicky je *usus modernus* rámován dobou sedmnáctého století a je spojen s poslední fází feudalismu.

1.2.8. Německá věda pandektní

Rozpad feudálních vazeb a přechod k novému způsobu výroby, rozvoj středního stavu, který vyústil do Velké francouzské revoluce, byl předznamenán posunem ve filosofických a politickoprávních spisech mnoha významných učenců, většinou v souvislosti s přirozenoprávní teorií.

V 19. stol. se v Německu rozšířila **historickoprávní škola**, která se pojí ke jménu Karl von Savigny (obrázek č. 15). Vytváří se jako pozdější větev širšího a staršího proudu nazývaného **německá pandektistika**. Její označení je odvozeno od druhého dílu Justiniánovi kodifikace – *Digesta seu Pandectae*.

Obr. 15 Karl von Savigny

(zdroj:

https://41.media.tumblr.com/0ab501142c5e4acb48250df8b11d0a5c/tumblr_nrv9dhJhKx1rl706do21280.jpg)

Pandektistiku můžeme chápat jako reakci na učení přirozenoprávní školy a *usus modernus*, který vycházel ze středověkých římsko-právních škol. Naopak historicko-právní škola se netají svým obdivem k antice. Zajímá se o čisté římské právo a původní prameny. Velký impuls pro její rozvoj je spojen s veronským nálezem Gaiových *Institutionum commentarii libri quatuor* v roce 1816.

Zásluhou historickoprávní školy byla zpracována celá látka klasického práva do různých monografií a systematických spisů, a to až do nejmenších detailů.

Historická ekonomická situace té doby překypovala potřebou vytvoření jednotného německého trhu a byla to ona, která vyvolala požadavek překlenout rozdíly teritoriálního zákonodárství.

Zásluhou pandektní vědy došlo na základě studia Justiniánských Digest ke vzniku **obecné teorie občanského práva**, současně vytvořila nový systém římského práva, ten, který známe z našich učebnic.

Nejvýznamnějšími představiteli německé pandektistiky jsou pak: Karl von Savigny¹, Georg Fridrich Puchta, Carl Ludwig Andrts v. Arnesberg, Hernich Dernburg, Theodor Mommsen, Bernhard Windscheid a Rudolph v. Jhering.

¹ Fridrich Carl von Savigny (21. leden 1779, Frankfurt nad Mohanem – 25. říjen 1861, Berlín) byl významný a vlivný německý právník, nejznámější představitel historické právní školy. Savigny pocházel z lotrinské zámožné rodiny, ve 13 letech osiřel a roku 1795 začal studovat práva v Marburgu. Po kratších pobytech na univerzitách v Jeně, Lipsku a Halle roku 1800 v Marburgu promoval a začal přednášet

1.2.9. Právní pozitivismus

19. století je spojeno s další fází vývoje evropského právního myšlení, a tou je právní **pozitivismus**. Přední pandektisté, jako je například T. Mommsen a B. Windscheid, přes svůj původní odpor začali postupně uznávat potřebu kodifikace soukromého práva. Zvláště významnou roli v tomhle „klání“ sebral Rudolph v. Jhering (obrázek č. 16)². V roce 1874 byla v Německu pověřena první komise k vypracování návrhu BGB. Přijetím kodifikací došlo ke vtělení přirozenoprávního myšlení do platného práva, které se mělo stát jeho ztělesněním.

trestní právo a pandekty, soubor římského práva. Roku 1803 vydal knihu *Právo držby* (Das Recht des Besitzes), která ho proslavila a prosadila nový způsob studia římského práva. Roku 1804 se oženil a podnikl cestu po Francii a jižním Německu, kde hledal nové prameny římského práva. Roku 1808 byl jmenován profesorem v Landshutu a roku 1810 (na doporučení Wilhelma von Humboldta) v Berlíně, kde se stal třetím rektorem.

Zároveň pracoval na různých právních reformách a byl soukromým učitelem korunního prince. Roku 1814 vyšla jeho kniha *O povolání naší doby pro zákonodárství a právní vědu*, kde Savigny hájil své přesvědčení, že právní systém každé země je součástí její specifické kultury, která se nedá libovolně měnit. V letech 1815-1831 vycházely jeho *Dějiny římského práva ve středověku*, kde Savigny ukázal, jak římské právo přeživalo po rozpadu říše, jak znovu rozkvetlo od 12. století v Itálii (Bologna) a žilo pak v dílech komentátorů. V letech 1840-1849 vyšel jeho osmidílný *Systém dnešního římského práva*, který dokazuje, že právní tradice v Německu je římská. Získal celou řadu vyznamenání a v letech 1842-1848 byl Velkým kancléřem, tj. pruským ministrem spravedlnosti.

² Rudolph Ritter von Jhering (také Ihering), (22. srpen 1818 – 17 září 1892) byl německý právník. Známý je hlavně díky knize *Der Kampf ums Recht* (*Boj o právo* – 1872), ale také jako právní učenec a zakladatel moderní sociologické a historické právní školy.

Jhering se narodil v Aurichu v Hannoverském království. V roce 1836 nastoupil na Univerzitu v Heidelbergu a pak v Göttingenu, Mnichově a Berlíně, jako bylo tehdy v módě mezi německými studenty. Zdá se, že ze všech jeho profesorů ho ovlivnil zejména Georg Fridrich Puchta.

Když se v roce 1844 stal doktorem práv, usadil se v Berlíně jako privátní docent římského práva a přednášel o Geist des römischen Rechts (duchu římského práva), tématu, které, dá se říct, určilo jeho životní práci. V roce 1845 se stal řádným profesorem v Basileji, v 1846 v Rostocku, v 1849 v Kielu a v 1851 v Giessenu. Svou stopu zanechal v každé této vzdělávací instituci; na rozdíl od svých současníků oživoval zpráchnivělé římské právo.

V tomto období byl německý právní svět ještě pod dominujícím vlivem Savignyho. Stará škola se dívala úkosem na mladého profesora, který se pokusil vybudovat systém přirozené jurisprudence. To je klíčová myšlenka jeho slavného díla, *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung* (1852–1865). Jeho originalita a přehlednost umístila Jheringa na čelo moderních romanistů.

V roce 1868 Jhering přijal profesuru římského práva ve Vídni, kde jeho přednášková místnost nebyla plná jenom obyčejných studentů, ale také mužů všech profesí, dokonce i vysoce postavených úředníků. V roce 1872 mu rakouský císař František Josef I. udělil dědičný šlechtický titul.

Společenská úloha v rakouské metropoli se stala únavná, a Jhering ji rád vyměnil za klid v Göttingenu, kde se stal profesorem v roce 1872. Téhož roku přednesl ve Vídni a následně také publikoval svoji přednášku s názvem *Der Kampf ums Recht* (*Boj o právo*). Jeho úspěch byl mimořádný. Do dvou let dosáhl 12 vydání, a byl přeložen do 26 jazyků. V tomto svém nejproslulejším díle Jhering vytvořil svou teorii povinnosti v podpoře osobních práv, za prvé na spojení mezi subjektivními právy a právní subjektivitou; a za druhé na vzájemnosti práva (laws – zákonů) a práv (rights – oprávnění).

O pět let později vydal *Der Zweck im Recht* (*Účel v právu*). Obě díla odrážejí Jheringovu výjimečnou osobnost. *Kampf ums Recht* ukazuje pevnost jeho charakteru, sílu jeho smyslu pro spravedlnost, a jeho právní metodu a logiku: každá odpovědná osoba dluží povinnost sama sobě uplatnit svá práva. *Zweck im Recht* dokazuje autorův intelekt. Ale možná nešťastnější kombinaci všech jeho charakteristických vlastností je třeba hledat v *Jurisprudenz des täglichen Lebens* (1870). Důležitým rysem jeho přednášek byli takzvané Praktika, problémy v římském právu, a jejich sbírka s typy pro řešení byla vydána v roce 1847 pod názvem *Civilrechtsfalle ohne Entscheidungen*.

Kromě krátce trvajících funkcí v Lipsku a Heidelbergu, Jhering pracoval v Göttingenu až do své smrti. (Wikipedia, 2015)

Obr. 16 Rudolf von Ihering

(zdroj: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0b/RudolfvonIhering2.jpg>)

Kult práva je nahrazován kultem zákona.

Velkými kodifikacemi 19. stol. byla dovršena recepce římského práva do kontinentálního právního systému. Mnozí se domnívají, že bylo využito veškeré bohatství, které skrývá.

1.2.10. Kodifikace soukromého práva

V sedmnáctém a osmnáctém století ovládlo evropskou civilizaci osvícenství. Zrodilo se v Nizozemsku a v Anglii. Odtud se šířilo do Francie, pak do Německa, k nám a do dalších zemí. Největšího rozkvětu doznalo ve Francii. Je to období rozvoje techniky a industrializace společnosti, vzestupu měšťanských vrstev a zejména rodícího se tržního hospodářství. Francouzská revoluce pak jasně odhalila konec starých pořádků, konec privilegovaného postavení šlechty, a to v oblasti hospodářské, politické a právní. Buržoazie se stala vedoucí vrstvou a mluvčím probouzejícího se do té doby bezprávného třetího stavu. V takové atmosféře se osvícenecké ideje rychle šířily. L'époque de Lumière (epocha světla) je odklonem od dosavadních myšlenkových postupů ve vědě, které byly pod vlivem církve postaveny na metafyzickém a dogmatickém způsobu hodnocení jevů a dějů. Velký význam připisuje osvícenství vědě. Zvítězila idea rozumu a víra, že lidský rozum je dobrým a dostatečným kritériem. Racionalismus má mít univerzální postavení. Vše se má vysvětlovat na základě faktů a zkušeností. Nadešla éra přírodních věd, rozvíjí se vědy humanitní, historie, sociologie, právo a pedagogika. Vzniká teorie zájmů a potřeb, rozvíjí se filosofie společnosti a dějin.

Tento proces byl původcem změn, které měly své důsledky napříč celou společností a pochopitelně také v právu. Změny v postavení jednotlivce, jeho práv a vzájemných vztahů vyžadují nové právní uspořádání a zakotvení zásad odpovídajícím nové situaci. Ukazuje se potřeba kodifikace občanského práva.

Vyjádřením osvíceneckého ideálu buržoazie a základem nového společenského uspořádání je „Deklarace práv člověka a občana“ přijatá 26. srpna 1789 Ústavodárným národním shromážděním v Paříži. Zakotvuje myšlenku: „lidé se rodí a zůstávají svobodní a v právech rovni“. Rovnosti „égalité“ je dáno první místo mezi právy člověka.

Ústavy, které začaly přijímat všechny evropské země, měly zaručit politickou a občanskou rovnost všech bez ohledu na původ. Měly umožnit rovné podmínky ve vzdělávání, v přístupu k politickým funkcím a zejména v obchodu a podnikání.

Ve zjednodušené podobě tyto základní historické procesy byly příčinou volání po kodifikacích jednotlivých právních odvětví. Dřívější praxe založená na „moderním užití pandekt“ (*usus modernus pandectarum*), tedy na novodobé interpretaci Justiniánských Digest a používání obyčejových zvyklostí v jednotlivých zemích, se stala nevyhovující. Proto jednotlivé státy postupně, podle konkrétních okolností v té které zemi, přistoupily k vydávání občanských zákoníků. Zákoníků, které systematicky, zřetelně, vnitřně nerozporně a oproštěny od kasuistiky upravovaly postavení všech občanů. Tak vznikly národní právní řády, které definitivně pohřbily feudální právní partikularismus.

Na podkladě studia Justiniánské kodifikace byla vytvořena obecná teoretická nauka občanského práva. Římská kasuistika byla přetavena do obecné mluvy a stala se základem přirozenoprávních kodifikací ve většině evropských zemí.

Code civil des Français (CC)

Původní pokusy sjednotit soukromé právo se vážou k vládám absolutistických monarchů Ludvíka XIV. a XV. První jmenovaný vydal Velké ordonance v oblasti občanského soudního řízení, v obchodu a námořní dopravy. Ludvík XV. pak počátkem 18. století vydal „Ordonance o darech, testamentech a substitucích“.

V 18. století převládla ve Francii přirozenoprávní nauka a myšlenka společenské smlouvy a suverenity lidu. Reformu práva postavenou na těchto maximách v plném rozsahu umožnila revoluce a realizována byla Napoleonem Bonapartem. Největší význam z pěti vydaných kodifikací (Občanský zákoník 1804, Zákoník občanského soudního řízení 1806, Obchodní zákoník 1807, Zákoník trestního soudního řízení 1808 a Trestní zákoník 1810) měl Občanský zákoník.

Ohlas tohoto díla přesáhl hranice Francie a ovlivnil významným způsobem všechny evropské občanské zákoníky. Práce na jeho přípravě probíhala ve dvou komisích. Jedna zpracovala právo římské, druhá francouzské právní obyčeje. Tvůrci systematickou navázali na Justiniánské Instituce a zdůraznili **trojí svobodu**: svobodu osobní, vlastnickou a smluvní.

Věcná práva a právo obligační byly recipovány z práva římského. Zakotven je princip rovnosti subjektů, vyplývající ze tří zmíněných svobod. Code civil byl zpracován z hlediska legislativní techniky vynikajícím způsobem. Oproštěn od kasuistiky zachovává srozumitelnost a elasticnost umožňující vývoj soudního uvážení. Jeho vynikající úroveň dokládá skutečnost, že s výjimkou několika drobných novelizací platí dodnes.

Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)

Německo bylo v 17. a 18. století politicky spojeno zastaralým útvarem Svaté říše římské národa německého. V oblasti práva bylo roztrženo v režimu právního partikularismu a stavu, kdy právní věda reprezentovaná „moderním užitím pandekt“ byla odloučena od praxe. Rozhodování soudů, správních orgánů a teritoriálních celků stojící na základech *ius commune* mělo kasuistickou podobu. Teorie vytvářela sice podmínky pro vytvoření obecné nauky občanského práva v duchu práva přirozeného, měla však povahu tzv. „Professorenrecht“. Práva, které stálo mimo praktický život. Na univerzitách se však stále více upínala pozornost k právu veřejnému.

Myšlenka kodifikace se projevila ve vzniku nového vědního oboru – v nauce o zákonodárství.

Sílil zájem o rodící se ústavní právo, které mělo vytvořit nový právní rámec postavení občana. Národní ústavy měly otevřít cestu nové epoše.

Potřeba sjednotit právo se projevila ve dvou konkrétních zákonících: Zákoník bavorský a pruský Allgemeines Landrecht (1794).

Významnou roli v kodifikačních snahách sehrál v Německu Code civil, který byl v některých částech Německa zaveden v průběhu napoleonských válek jako platné právo. Ten ztělesňoval požadavky doby – emancipaci třetího stavu, konec nadvlády šlechty a duchovenstva – **zakotvil zásadu rovnosti**.

Kodifikační spor

Kodifikační snahy a hledání ideální podoby soukromého práva v Německu vedly v střet vynikajících myslitelů. Odehrávaly se na univerzitní půdě a je na místě připomenout, že všichni hlavní aktéři byli profesory římského práva.

První z nich, který vystoupil ve prospěch národní kodifikace občanského práva, byl **F. J. Thibaut**, a to spisem „O nutnosti všeobecného občanského práva pro Německo“. Proti Thibautově výzvě se ještě téhož roku ostře vymezuje **F. C. von Savigny**, a to v pojednání „O povolání naší doby pro zákonodárství a právní vědu“. Argumentuje ideou organického růstu práva založeného na vývoji, právní vědě a úloze filosofie. Staví se proti komplexní kodifikaci soukromého práva (inspiruje se mimo jiné v římské právo tvorbě – úlohou praetora a jurisprudence). Jeho vystoupení, které je pokládáno za fenomenální jak po stránce myšlenkové, tak i stylistické, je skvostem německé literatury. Historickoprávní škola, kterou Savigny založil, se stala významným názorovým odpůrcem kodifikace občanského práva. Navázala na dílo Montesquieho O duchu zákonů a tvůrce novodobé státovědy J. J. Mosera a J. S. Pütera a dalších představitelů tzv. göttingenské školy, kteří hovoří o „historickém porozumění“. Dějiny jsou podle nich prostředkem k objektivnímu poznání významu jednotlivých právních pramenů a také prostředkem k osvobození práva z pout okamžitých politických zájmů. Právní věda sestává podle něj ze dvou normativních oblastí – přirozeného a pozitivního práva.

Savigny zastával názor, že kodifikace soukromého práva by měla rušivý, antihistorický charakter a necitlivě by ovlivňovala „organický růst práva“. Dějiny jsou „jedinou cestou k pravému poznání našeho vlastního stavu“. Historie je imanentní příčinou současnosti. Minulost národa vychází z nejnuitnější podstaty národa samotného a jeho dějin. Je to národní duch ve všech jednotlivých společně žijící a působící, který vytváří pozitivní právo. Jsou to v tichu působící síly: mravy, zvyklosti a obyčeje, které ve svém souhrnu vytváří právo. **Pro právníka je nepostradatelný dvojitý smysl: „historický“, aby dokázal ostře rozlišit, co je vlastní každé době a každé právní formě a „systematický“, aby nazřel každý pojem a každou větu v živoucím spojení a vzájemném působení s celkem** – to znamená ve vztahu, který jediný je pravdivý a přirozený. Spojení historické a dogmatické metody vytváří dualistickou metodiku historickoprávní školy. Kodifikaci občanského práva Savigny odmítl ve jménu organického růstu práva v „národním duchu“ a vrací se ke klasickému římskému právu, oproštěnému od středověkých nánosů. Právě ono mělo být nejpodstatnějším elementem německého právního života.

Na Savignyho učení navazuje **G. F. Puchta**, který zdůrazňuje metodu systematickou a „potřebu vědeckosti“. Ve svém díle „Obyčejové právo“ vyjadřuje přesvědčení, že právo má být založeno na vnitřní autoritě, kterou tvoří komplex tří důvodů: **rozumnost existujícího práva, pravdivost z něj odvozených principů a správnost z těchto principů učiněných závěrů**. Pramenem práva není právní vědomí souhrnného národa, či právníckého stavu, nýbrž **rozumnost věci samé**. Puchta tímto opouští myšlenku dějinnosti a upřednostňuje logicko-systematický přístup. Stává se zakladatelem „pojmové jurisprudence“ a vytváří „genealogii pojmů“. Hierarchie pojmů a pojmová pyramida mají odkrýt cestu od jednotlivosti až k jejímu principu. Předmětem jeho studia byla Justiniánská kodifikace. Jeho zásadním přínosem je vytvoření moderní právní dogmatiky a upřesnění pojmového aparátu.

Zatímco historickoprávní škola se vymezovala proti kodifikačnímu úsilí, pandektistika vyústila v právně vědecký pozitivizmus. Právo je nazíráno (mimo jiné i pod vlivem Kantova učení) jako „svět sám pro sebe“, který je izolován od jakýchkoliv mimoprávních vlivů, náboženských a sociálních nevyjímaje.

Vůdčím představitelem německé pandektistiky 19. století se stal profesor římského práva B. Widscheid. Je autorem třídílné učebnice pandekt, která se faktickou cestou stala základní autoritou v oblasti soukromého práva a nahrazovala neexistující kodifikaci.

Skutečnost, že soudní rozhodovací praxe se řídí autoritami z oblasti právní vědy, dokazuje silné spojení reálného a vědeckého života. K otázce kodifikace práva se pozdní pandektistika již nestavěla tak skepticky jak škola historickoprávní.

Zásadní a vítěznou roli v boji o kodifikaci sehrál profesor římského práva **Rudolf von Jhering**. Původně byl stoupcem dogmatické pandektistiky. Ve svém díle „Duch římského práva na různých stupních svého vývoje“ se zabývá hledáním abstraktních elementů, prvků, které představují neměnné právní hodnoty. V části zabývající se právní technikou popisuje tři fundamentální operace: **analýza, koncentrace a konstrukce**. V závěrečné části práce je však patrné, že jeho pozornost stále více poukazuje sociologické aspekty práva. Tento obrat je demonstrován jednoznačně na jeho vídeňské přednášce „**Kampf ums Recht**“ (Boj o právo). Myšlenka „v boji najdi své právo“ má širší základ v sociálním darwinismu. Nejvlastnějším tvůrcem práva je **účel**. V díle „**Der Zweck im Recht**“ (Účel v právu) opustil laboratorní svět právního dogmatismu a dospěl k funkcionálnímu chápání právní normy. Právní úprava má sloužit v duchu zákonodárcových motivů jako prostředek k prosazení jím sledovaných účelů. Interpretace právní normy má být vždy přísně **teleologická**. Je to výrazem materiálního chápání práva, kdy úkolem právního řádu má být „od státu garantované zajištění životních podmínek společnosti“.

Novým pohledem na právo a právo tvorbu Jhering překonal historickou nauku Savignyho a otevřel cestu dlouho očekávané kodifikaci. Politickým sjednocením Německa byla odstraněna další překážka a kodifikace měla sehrát v tomto procesu sjednocující roli.

BGB začal platit 1. 1. 1900. Byl dílem vzdělaných a kvalifikovaných právníků, postrádal však srozumitelnost a dostupnost vlastní Napoleonovu Code de civil.

Rakouský všeobecný zákoník (ABGB)

Počátky kodifikačního procesu v Podunajské monarchii jsou spojeny s osvíceneckými panovníky Marií Terezií a jejím synem Josefem II. V šedesátých letech 18. století byla vypracována osnova Tereziánského kodexu (*Codex Theresianus*), rozsáhlé dílo, které se však zákonem nestalo. Josef II. vydal v roce 1786 občanský zákoník, který ovšem nebyl ucelenou kodifikací občanského práva. Zabýval se pouze postavením a právem osob. Pod vlivem přirozenoprávních idejí však významným způsobem nově vymezil **vztah jednotlivce a státu**.

Konečná fáze vedoucí k vydání občanského zákoníku je spojena se jménem F. von Zeillera. Všeobecný občanský zákoník byl vyhlášen v roce 1811. Byl prostoupen přirozenoprávním duchem a zakotvuje rovnost občanů před zákonem. Uspořádání připomíná Gaiovy Instituce. Rakouská kodifikace se stala východiskem novodobé rakouské a později i české civilistiky.

Na tomto místě ukončíme výklad a spokojíme se s konstatováním, že pozadí a okolnosti vzniku ABGB je věnována pozornost v rámci výuky národních právních dějin. Proto je tuto kapitolu třeba chápat jako „pouhou noticku“ k tématu.

1.2.11. Vliv římského práva na vývoj v českých zemích

Na půdě našich národních dějin nelze vystopovat odpověď na otázky, které mají obecnou hodnotu. Evropský právní vývoj měl těžiště jinde. Přesto můžeme v právních dokumentech najít střípky vlivů, které středověká učenost a renezanční vlivy na našem území zanechaly.

Prvotní známky vlivu antické kultury a jejích hodnot na našem území jsou spojeny s prvním slovanským státním útvarem – Velkou Moravou. A zde můžeme hovořit o přímém vlivu, spojeném s Byzantskou říší. Snaha velkomoravských knížat byla upřena k vymanění se z vlivu Francké říše, která pro ně představovala nebezpečného západního souseda. Stejně nebezpečí nepříjemné závislosti představovala římská církev v čele s biskupstvím v Passau a Regensburgu a arcibiskupem v Salzburgu.

Kníže Rastislav se proto v roce 861 obrátil o pomoc k papežskému stolci. Zde nenalezl pochopení, a proto se obrátil do Konstantinopole k císaři Michalovi III., aby mu poslal „takového učitele, který by nám v naší řeči vysvětlil pravou křesťanskou víru a který by nám uspořádal celé právo“.

Těmito vyslanci byli Konstantin (původním jménem Cyril), jenž byl teolog a filosof, a Metoděj, který byl právník.

Výsledkem Metodějovy práce bylo sepsání světsko-církevních pojednání: „Záповěď svetých otcej, Adhortace k soudcům-knížatům a Zákon sudnyj ljudem“. Jednalo se o upravenou a do hlaholiky přepracovanou Eklogu. Soluňští bratři byli posly vyspělé civilizace a přispěli k vzestupu státního i kulturního života. Kromě písma (hlaholiky) položili také základy právu. Vliv byzantského práva na území slovanských osídlení rozhodně nelze označit za počátky recepce římského práva u nás. Tento politický krok knížete Rastislava však předurčil a umožnil budoucí orientaci slovanských kmenů na křesťanskou západoevropskou civilizaci.

V právních dokumentech feudalismu nalézáme latinskou právní terminologii, která svědčí o jistém vlivu římskoprávní vzdělanosti na našem území. Působení glosátorské školy v Bologni poskytuje, stejně jako v jiných zemích, oporu snahám posledních Přemyslovců o posílení panovnické moci proti stavovské šlechtě. Horní zákoník krále Václava II., známý pod názvem *lus regale montanorum*, je důkazem chápání panovníka jako zákonodárce.

Podobné důkazy o vlivu římskoprávních škol poskytují i zprávy o justiční reformě a kodifikačních záměrech Přemysla Otakara II. a jeho syna Václava II. Tyto snahy však nebyly úspěšné. Za panování Přemysla Otakara byl však zřízen **nový zemský soud**, který měl původně sloužit jako nástroj panovnické moci. Skutečnost byla jiná, velmi záhy se stal baštou stavovské šlechty. Řízení před tímto soudem je však silně ovlivněno italskou procesualistikou, tedy procesem římskokanoničským.

Další vývoj byl charakteristický snahou českých stavů uhájit nedotknutelnost zemského práva a zabránit posílení moci panovníka a jeho postavení zákonodárce. Římskoprávní kultura pronikala proto na naše území jinými cestami – totiž prostřednictvím práv městských.

Nejvýznamnější dochovanou právní památkou je **Brněnská právní kniha písaře Jana** (obrázek č. 17).

Obr. 17 Brněnská právní kniha písaře Jana
(zdroj: <http://www.bruenn.eu/bilder/bergregr.jpg>)

Založení **pražské univerzity** roku 1348 bylo významným momentem pro rozvoj právní vzdělanosti u nás. Původně se zde vyučovalo především právo kanonické. Teprve doba pohusitská a právní humanismus byly příznivé pro šíření římskoprávního myšlení na pražské univerzitě.

Vrcholným dílem českého právníctví z období humanizmu je dílo **Viktorína Kornela ze Všehrd** (obrázek č. 18), ve kterém je patrný vliv římskoprávních textů.

Obr. 18 Viktorín Kornel ze Všehrd

(zdroj: <http://www.prostor-ad.cz/pruvodce/praha/vuva/kampa/img/kornelv.jpg>)

O konkrétnějším vlivu římského práva pak můžeme hovořit až ve století šestnáctém, které je spojeno se snahami o kodifikaci městských práv. První pokus **Mistra Brikcího z Lička** vychází z brněnské právní knihy písaře Jana.

Městský zákoník z roku 1579 **Mistra Pavla Kristiána z Koldína** představuje dovršení jistého vlivu římského práva do městských práv. Je zjevně ovlivněn soudobou římskoprávní literaturou, zejména glosou a obsahuje i porovnání římského práva s právem domácím.

Stále nevyřešenou otázkou zůstal poměr práva domácího a římského a zdůvodnění recepce v plné šíři, tedy i v oblasti práva zemského.

Vleklý historický konflikt stavů a panovníka byl ukončen porážkou stavů země koruny české. Doba pobělohorská a nástup rodu Habsburků na český trůn znamená nástup absolutistického zákonodárství.

Obnovené zřízení zemské z roku 1627 je dokumentem obsahujícím římskoprávní vlivy a instituce v oblasti práv zemských. Kromě zásad římsko-kanonického procesu přináší předpisy o právu vlastnickém a dědickém v pojetí glosy. Koldínův zákoník se pak stal podpůrným pramenem zemského práva.

Obnovení právnické fakulty pražské univerzity znamená šíření tehdejšího panujícího vědeckého proudu – *usus modernus pandectarum*. Druhá polovina 17. stol. znamená pronikání římského práva do běžné právní praxe. Druhá polovina 19. stol. je ve znamení rozvoje právní romanistiky jako vědního a pedagogického oboru. Výuka římského práva se stala základem přípravy právnického dorostu. Za zakladatele české právní romanistiky je pokládán L. Heyrovský (1852–1924) a Josef Vančura (1870–1930).

2. Vliv řecké filosofie na právo římské a další vývoj státoprávních nauk

2.1. Úvod

Řekové jako výjimka mezi národy starověku chápali stát jako „dílo lidské, jemuž je možno dát tu formu, kterou si přeje lid, který stát tvoří“ (A. Kolář, *Vztahy evropské kultury k antice*, Praha, 1929, str. 172). A skutečně, v řeckých státech vznikly vhodné podmínky pro zkoušení různých ústav. Z Platónovy i Aristotelovy kritiky aténské demokracie je mnoho platného i dodnes, zejména požadavek odbornosti a mravnosti těch, kdo spravují veřejné věci. Rozdíl mezi pojetím obou státníků je v tom, že Platón tvoří stát dokonalý, ideální, který však nemůže nikdy existovat, zatímco racionalista a empirik (vědec) Aristoteles se pokouší reformovat aténskou ústavu na základě studia 158 ústav řeckých států (z tohoto srovnání se dochovala ústava jediná, Atén, ovšem v tomto případě je Aristotelovo autorství sporné).

Základem Aristotelova státu je rodina a střední vrstva zabývající se převážně zemědělstvím, a zejména vzájemná dohoda mezi jednotlivými vrstvami společnosti na základě spravedlnosti. Platónova teoretická konstrukce měla velký vliv na pozdější úvahy o státu, pod Platónovým vlivem psali svá díla například sv. Augustinus (Augustinus, *De civitate dei*; česky *O boží obci*, Praha: Karolinum 2007), Th. More (*Utopia*, 1516, česky *Utopia* Praha: Mladá fronta 1978), J. Bodin (*De la république*, 1579). Od Aristotela pochází také dvě základní myšlenky moderní státovědy – myšlenka o střídání ústav a o dělbě moci ve státě.

2.2. Polybios a změny ústav

Obě tyto Aristotelovy myšlenky střídání ústav a dělby moci ve státě byly převzaty řeckým historikem Polybiem a rozpracovány římským státníkem M. T. Ciceronem. Je samozřejmé, že počátky současné *politické filosofie* vycházejí z filosofie řecké. Existuje ovšem základní rozdíl mezi řeckým a novodobým pojetím státu. Řekové označovali stát pojmem *polis*. Nejvýraznějším rysem řeckého městského státu v klasickém období je *svoboda a autonomie*. *Svobodou* rozumíme okolnost, že město nepodléhá žádné moci, která se nachází vně jeho hradeb, autonomií pak právo spravovat městské záležitosti podle vlastních, městských zákonů. V těch městech, která měla demokratický charakter, se celý lid (*demos*) podílel na výkonu moci, a kdokoli z občanů mohl vyjádřit svůj názor na lidovém shromáždění. Občané mezi sebou volili městskou radu (*boulé*), která se zabývala veškerou městskou agendou. Symbolem této svobody a nezávislosti byly městské hradby, a největší hanbou pro město bylo, pokud byly v důsledku prohrané války nebo nešťastné zahraniční politiky jeho hradby zbourány. Na rozdíl od moderního státu byla ovšem tato svoboda a autonomie dopřávána pouze jedné vrstvě obyvatel – svobodným, plnoprávným občanům. Z této svobody byly do jisté míry vyloučeny ženy, cizinci a otroci. Pojem *občan*, který by zahrnoval všechny dospělé obyvatele státu, je až novodobým konstruktem.

Právě z důvodu autonomie jednotlivých měst, která v podstatě tvořila samostatné městské státy, nevytvořila nikdy řecká státověda ideu jednotného státu, a státní území a centrální vládu nepovažovala za podstatný definiční prvek státu. Tím se podstatně liší od koncepce římské státovědy (tedy nauky o

státě, kterou vypracovali římscí státníci a filosofové), a která díky jednotnému území, obyvatelstvu a nedílné státní moci (*imperium*) ovlivnila i současné veřejné právo, zejména právo ústavní a trestní. Idea římské státnosti tak, jak byla zformulována římskými politiky, právníky a filozofy, tedy přežila zánik římského státu a stala se vzorem pro formování evropských států. V tomto ohledu to byla právě idea jednotného římského státu *imperium Romanum*, která byla vzorem při formování jak středověkých států (Svaté říše římské národa německého), tak i moderních suverénních států.

Také jednotlivé teorie, odůvodňující existenci státu, mají svůj původ v antice. Teorie mocenská, která na stát pohlíží jako na nezměnitelný přírodní stav, který plyne z přirozené nerovnosti lidí, kdy stát je tu proto, aby mocní mohli ovládat slabé, byla nejostřeji vyslovena již mladšími sofisty (Karneades). Také římské právo chápalo moc jako podstatnou složku státu, ale na rozdíl od dnešního pojetí nebyla moc ve státě vykonávána nad jednotlivými občany, ale základní jednotkou státu byla rodina (v širším, antickém pojetí). V rámci této rodiny měl moc v rukou otec rodiny, *pater familias*, a vykonával tuto moc stejným způsobem, jako ji vykonává stát. Moc *pater familias* byla vykonávána jako moc nad jednotlivými věcmi (*dominium*), jednotlivými otroky (*manus*) nebo i nad svobodnými osobami, které byly agnátskými příbuznými *pater familias* (*potestas*). O rozsahu této moci svědčí například okolnost, že otec rodiny mohl beztrestně vydědit svého syna, aniž pro to musel uvádět nějaký důvod. Ba dokonce mohl svého syna beztrestně zabít.

Můžeme tedy shrnout, že státní moc je podle římského chápání odrazem moci otce rodiny nad jemu podřízenými osobami. Nositelem moci je v římském pojetí vždy jednotlivec, nepodřízený nikomu jinému (*pater familias*, konzul).

Tato moc ovšem není neomezená (jako je tomu v pojetí Karneada, v moderním pojetí pak Macchiaveliho nebo Marxe), ale sleduje určitý účel. V případě moci rodinné je to zachování osoby *pater familias* a rodinného majetku v osobě dědice, a v případě moci státní je jejím nejvyšším účelem (podle definice M. T. Cicerona) *salus patriae*, blaho vlasti, nebo – o něco výstižněji – *bonum commune*, obecné dobro (v tomto okamžiku velmi silně Cicero navazuje právě na Aristotela).

Proto je moc římského úředníka postupně omezována – trváním funkčního období, duplicitou úřadů – konzul může využít svého práva a zakázat jinému konzulovi jakoukoliv činnost, nebo absolutním vetem (zákazem), který může použít v zájmu plebejců (nižší vrstvy římského obyvatelstva) *tribunus plebis*. Stejně tak byla otcovská moc omezována mocí státní – podle Zákona XII desek, první římské právní kodifikace může otec prodat syna do dočasného otroctví, například proto, aby odpracoval jeho dluh, ale pokud tak učiní potřetí, otcovská moc nad synem zaniká. A konečně i vlastnictví – *dominium*, které je chápáno jako absolutní právní panství nad věcí, je omezováno, např. sousedskými právy nebo právem každého užívat věci, které nesou prospěch všem lidem.

Zásada obecného blaha tak byla velmi výrazným přirozenoprávním korektivem, který římské právo používalo při aplikaci právní normy na ústavní a politický život své obce. Římscí právníci neustále znovu a znovu tuto zásadu promítali v zájmu ekvity do nových právních norem.

Po pádu republiky se neztratil účel společného blaha ze zřetele, z povinnosti právní stala se povinnost morální. Jednání v zájmu a pro blaho říše bylo povinností každého Caesara. Orgánem, který alespoň formálně dozíral na plnění této povinnosti, zůstal senát, a není náhodou, že římscí dějepisci hodnotí vládu každého císaře podle jeho vztahu k senátu.

Druhým aspektem státní moci, můžeme jej nazývat třeba pozitivním nebo formálním aspektem, je otázka její legitimacy. Podle římské státovědy republikánského období náleží prvotní moc lidu (plnoprávným, tedy majetným občanům). Lid přijímá zákony a volí úředníky. Edikty, které úředníci vydávají, mají platnost pouze po dobu jejich funkčního období, do ediktů dalších úředníků jsou přejímány pouze tehdy, pokud se osvědčí. Úředník tedy musí posoudit, zda je nařízení jeho předchůdce nebo nařízení jeho kolegy (v případě *intercesse*) v souladu s obecným zájmem, jinak využije své právo veta nebo ono ustanovení prostě vypustí.

Ani za principátu nebyla situace jiná. Zákonodárná moc – reprezentovaná právem vydávat *senatusconsulta* (usnesení senátu s všeobecnou závazností) – přešla na senát na základě usnesení lidového shromáždění, sám císař odvozuje svou moc od lidu a dokonce i právní znalci, kteří svými názory vytvářejí právní normy, tak podle *Institucí* (právní památka z 2. stol. po Kr.) činí jen proto, že byli autorizováni císařem.

Tyto původně řecké představy byly přepracovány M. T. Ciceronem a přizpůsobeny na římské poměry. Cicero za dva základní, pojmové znaky státu považuje jednak sílení spravedlnosti, tedy uznání vlády a poslušnost od všech obyvatel státu, na straně druhé konstruuje pojem *libertas*, tedy jakousi povinnost vládnoucí třídy umožnit účast lidu, římského národa na vládě, a tím zajistit přežití římského státu. Účast lidu na vládě je představována právem volit úředníky, rozhodovat v rámci lidového shromáždění o válce a míru, působit jako nejvyšší odvolací instance v případech, že byl spoluobčan odsouzen k trestu smrti nebo k vysoké pokutě. Ani moc svěřená lidu však nesmí být neomezená, i lid, pokud zdegeneruje v dav, může být krutějším tyranem než Falaris:

Cic. Rep. I, 31,47

... itaque nulla alia in civitate, nisi in qua potestas summa est, ullum domicilium libertas habet; qua quidem certe nihil potest esse dulcius, et quae, si aequa non esset, ne libertas quidem est.

Překlad (přel. J. Janoušek):

... a tak v žádné jiné obci, než v té, kde je nejvyšší moc lidu, může mít svoboda nějaký přibytěk, ve srovnání s ní není nic sladšího, jestliže není rovná pro všechny, pak to není ani svoboda.

V této souvislosti je vhodné poznamenat, že koncept svobody je stejně důležitý jak pro právo soukromé, tak pro právo veřejné. Gaiův názor, podle něhož svobodě má být dáována přednost přede vším ostatním, byl převzat do Digest (Dig. 50, 17, 22), stejně jako Paulův výrok, podle kterého není možné svobodu ocenit v penězích (Dig. 50, 17, 106).

Cicero tedy ve své definici pojmu státu sice formálně vychází ze svých řeckých předchůdců Platóna, Aristotela a Polybia, ale přináší požadavek nový, čistě římský a do té doby neslýchaný, požadavek podílu všech složek státu na moci, požadavek legitimacy. Pouze stát, jež má legitimitu, si zasluhuje podle Cicerona označení *res populi*, jiné organizační formy lidské společnosti si nezasluhují označení státu, bez ohledu na to, jestli samy sebe nazývají demokraciemi, monarchiemi nebo oligarchiemi.

2.3. Smíšená ústava

Kromě definice státu, státní moci, svobody a autonomie je dalším významným vkladem antického myšlení o státu koncepce smíšené ústavy. Přestože bývá původ teorie smíšené ústavy připisován Polybiovi, řeckému politikovi, římskému zajatci a po Thukydidovi snad nejlepšimu antickém historikovi, prvotní počátky této teorie nacházíme u Aristotela (Arist. Politika, II, 3 10–11.). Kompletní teorii pak vypracoval filosof Panaitios.

Polybios, narozen v Megalopoli kolem roku 200 př. K., který působil jako politik ve službách Achajského spolku, strávil většinu svého života v Římě a spolu se svým učitelem Panaitiem se proto často stýkal s filhelenskou částí římské vládnoucí vrstvy, zejména se Scipionem mladším. Podstatou teorie smíšené ústavy je názor, že tři základní druhy ústav, tradované již od Aristotela, monarchie, aristokracie a demokracie, nejsou dostatečně stabilní a mají tendenci sklouzávat do svých horších, zvrácených forem, tedy tyranidy, oligarchie a vlády lůzy. A právě od Panaitia, se kterým jej pojilo přátelství, převzal Polybios aristotelskou nauku o smíšené ústavě a jako první ji adaptoval na římské poměry. Podle Polybia lze úspěchy římského státu zdůvodnit pouze dokonalostí římské ústavy, kdy jednotlivé její orgány ztotožňují jednotlivé principy – konzulové prvek monarchický, senát prvek aristokratický a lid prvek demokratický. Vzájemnou rovnováhou těchto tří složek se dosahuje stability ve státě a právě tato stabilita pomohla římské republice překonat i nejtěžší okamžiky její existence, za které Polybios považuje válku s Kartágem. Cicero převzal Polybiovu nauku do první a druhé knihy spisu *De re publica*, dále ji rozvinul a aplikoval obecné principy na jednotlivé případy římského ústavního práva. Stejně jako Polybios považuje nejlepší smíšenou ústavu, i ostatní formy státu však považuje za „provozní“ a upřednostňuje mezi nimi království. Vliv této myšlenky na současné veřejné právo je nesmírný. I nyní je moc chápána jako ústřední pojem nauky o státu. Moc je vymezována jako omezení svobody jednotlivce za účelem reprodukce společnosti (P. Holländer, *Základy všeobecné státovědy*, Praha 1995, str. 33). J. Pražák definuje státní moc jako „jedinou, nejvyšší moc, jejíž účelem je napomáhat dosažení všech životních úkolů lidu, spojeného touto mocí v jeden stát.“ (J. Pražák, *Rakouské právo ústavní*, část první, Praha 1990, str. VI.) Fr. Weyr rozlišuje mezi státní mocí jako normou a mezi účinky, které tato norma vyvolává na život státu. Z pohledu normativní teorie je mu základním projevem státní moci právě tvorba norem. Základním úkolem státu a zároveň výkonem státní moci je tvorba norem. Pomocí těchto norem státní moc zakazuje a rozkazuje, a tedy určuje práva a povinnosti. (Fr. Weyr, *Československé právo ústavní*, Praha 1937, str. 9). I pro Fr. Weyra byl z pohledu historického římský stát vymezen pojmem *imperium Romanum* a splývá mu tedy s mocí (cit. dílo, str. 3). Teorie smíšené ústavy byla převzata do moderních ústav a stala se základem teorie dělby moci. A konečně, pojem svoboda (*libertas*) je základem moderní nauky o přirozeném základu lidských práv. (M. Šejvl, *Idea právního státu v dějinách filosofie*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2014).

2.4. Přirozené právo

Pro další vývoj moderního práva (např. mezinárodního práva soukromého) měl velký význam pojem přirozené právo (*ius naturale*). Do římského světa uvedl stoickou nauku o přirozeném právu M. T. Cicero a vycházel přitom z díla řeckého filosofa Panaitia. Cicero uvádí tedy stoickou fyziku a etiku do římského světa a hned ji zapřahuje do služeb ideje jemu nad jiné posvátné, do služeb římského státu. Podle stoické nauky musí být vše tělesné, tedy i duše musí být tělesná, stejně jako vesmír a vše, co nás ovlivňuje. Tato duše prostupuje celým tělem, toto tělo ovládá a řídí. Stejně tak jako lidské tělo, je i celý vesmír, vše okolo nás, prostoupeno „formujícím, vesmírným principem, bohem světovým,“¹³⁹) který stoikové nazývali logos. (F. Drtina, *Úvod do filosofie*, Praha 1926, str. 305). Výraz logos Cicero překládá latinským termínem *natura*.

Tento formující, vesmírný princip je tělesný, prostupuje každou částí hmoty ve formě *pneumatu*, „ohně v nejčistší podobě.“ (F. Drtina, cit. dílo). Tento logos je ovšem nadán rozumem, je to společný zákon, kterým se řídí všechny věci. Člověk, jako jediný ze všech živých tvorů, je obdařen individuálním rozumem, který je součástí světového logu:

Cic. De leg. I, 6, 19

**lex est ratio summa insita in natura, quae iubet ea, quae facienda sunt, prohibetque contraria.
Eadem ratio cum est in hominis mente confirmata et confecta lex est.**

Překlad

Zákon je nejvyšší rozum obsažený v přírodě, který přikazuje činit to, co má být činěno a zakazuje opačné. Tentýž rozum, plně uchopen a vyvinut v lidské mysli, je zákonem.

To, co má člověk společné s věčným ohněm, prvním hybatelem, nebo jaké ještě jiné názvy jsou použity pro řecký termín *logos*, je právě schopnost rozumového úsudku. Člověk, stejně jako bůh, je nadán rozumem, a při jeho správném používání je schopen rozlišit, co je dobré a špatné, jaké chování má být podporováno a jakého jednání se máme zdržet.

Podobně jako všechny ostatní představy, i představa toho, co je spravedlivé a nespravedlivé, je obsažena v onom určujícím vesmírném principu, který Cicero nazývá *natura*.

Právě příroda (ve smyslu stoického *logu*) je prvotním a nejdůležitějším pramenem práva, který je starší než veškeré právo lidské.

Cic. De leg. I, 5, 19

Constituendi vero iuris ab illa summa lege capiamus exordium, quae sacris omnibus ante nata est, quam scripta lex ulla aut quam omnino civitas constituta.

Překlad

Pokud chceme určit, co je to opravdu spravedlnost, začněme tedy od nejvyššího zákona, který má svůj původ staletí před tím, než existovalo první psané právo nebo než byl založen první stát.

Na rozdíl od římských právníků klasického období (Gaia, Ulpiana, Papiniana), kteří přicházejí po něm, není pro Cicera základním pramenem práva Zákon XII desek, ani nařízení římských úředníků (praetorský nebo kurulský edikt), ale filosofie:

Cic. De leg. I, 5, 17

Non ergo a praetoris edicto, ut plerique nunc, neque a duodecim tabularum, ut superiores, sed penitus est ex intima philosophia hauriendam iuris disciplina putas?

Překlad

Nedomníváš se tedy, že právo nemá být vyvozeno z praetorova ediktu, tak jako je tomu nyní, ani ze Zákona XII desek, jako tomu bylo u našich předků, ale z nejhlubších tajemství filosofie?

Zákon XII desek je nejstarší kodifikací římského práva z poloviny 5. stol. př. Kr.

Tato kodifikace byla Římany považována za nejstarší pramen soukromého i veřejného práva. Praetorský edikt byl souborem závazných pokynů praetora, jak postupovat v určitých soudních řízeních. Byl to jeden ze základních pramenů soukromého práva. Přesto Cicero staví autoritu filosofie nad autoritu starobylého zákona. Proč tak činí?

Cicero si je totiž vědom toho, že se právo, stejně jako všechny věci na světě, vyvíjí. Jeho vývoj je nezbytný a nevyhnutelný, na určitém jeho stupni musí být právo sepsáno a jeho vývoj má být moudrymi muži řízen tak, aby se právo lidské co nejvíce blížilo právu obsaženému v přírodě, tak, aby bylo s tímto právem v souladu. Toto přirozené právo je pro všechny národy stejné:

Cic. De leg. I, 10, 32

Quae autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum et beneficium memorem diligit? Quae superbos, maleficos, quae ingratos non aspernatur, non odit? Quibus ex rebus cum omne genus hominum sociatum inter se esse intellegatur, illud extremum est, quod recte vivendi ratio meliores efficit.

Překlad

Což všechny národy nemilují laskavost, vděčnost za prokázané dobrodiní? Což lidé nenávidí a opovrhují krutostí, nevděčností a zkažeností? Všechny tyto věci prokazují, že všechny druhy lidí jsou spojeny poutem v jedinou společnost, což konečně znamená, že principy správného žití činí členy lidské společnosti lepšími.

Jakkoli se mohou právní úpravy jednotlivých národů lišit, přece jim zůstávají principy společné, základní ideje a cíle, které právo má ve společnosti, tj. zajišťovat bezpečnost pro jednotlivce, ochranu jeho majetku, svornost všech obyvatel uvnitř státu a schopnost obrany proti vnějšímu nebezpečí. Protože je právo výtvořem lidským, to co není v souladu s přirozeným právem, není právem a jeho příkazy tedy nejsou závazné:

Cic. De leg. I, 15, 42

Iam vero illud stultissimum, existimare omnia iusta esse, quae sita sint in populorum institutis aut legibus. Etiamne si quae leges sint tyrannorum? Si triginta illi Athenis leges inponere voluissent, aut si omnes delectarentur tyrannicis legitibus, num idcirco eae leges iustae haberentur? Nihilo, credo, magis illa. Quam interex noster tulit, ut dictator, quem vellet civium indemnatum aut invecta posset occidere.

Překlad

Ale skutečně velmi hloupý je ten názor, který má za to, že vše, co je obsaženo ve zvycích národa nebo v zákonech, je spravedlivé. Což by to byla pravda, kdyby tyto zákony byly vydány tyrany? Jestliže by oněch třicet chtělo v Athénách vydat zákony nebo i kdyby všichni Atéňané přivítali tyranské zákony, máme my je tehdy mít za spravedlivé?

Výše uvedená stoická doktrína o přirozeném právu měla velký ohlas v pozdější právní filosofii. Tato nauka byla převzata velkými jmény klasické římské právní vědy a byla pod jménem *ius naturale* převzata do Digest, právní sbírky císaře Justiniána I.,

Dig. 1, 1, 9

... quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur ...

Překlad

To, co skutečně přirozený rozum ustanovil mezi všemi lidmi, to (právo), které je dodržováno všemi lidmi, (se nazývá) ius gentium, jako by bylo užíváno všemi lidmi.

Dig. 1, 1, 1, 2. – Ulpianus v 1. knize Institucí

Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

Překlad

Existují dvě odvětví studia práva: soukromé a veřejné. Veřejné právo je to, které se zabývá římským státem, soukromé, které se zabývá tím, co je užitečné pro jednotlivce. Některé příkazy práva (právní předpisy) jsou užitečné pro stát a jiné pro jednotlivce. Veřejné právo spočívá v (příkazech) ohledně rodinného kultu, kněží a úřadů. Právo soukromé můžeme rozdělit na tři oddíly, neboť je tvořeno jak z příkazů přirozeného práva, tak z práva národů (ius gentium), tak z předpisů práva občanského.

Poslední fragment (označený Dig. 1, 1, 1, 2, viz výše) je pro nás nejzajímavější, neboť Ulpianova definice soukromého a veřejného práva je dodnes teorií správního práva uznávána jako tzv. zájmová teorie.

Všeobecně pak můžeme říct, že díky svému umístění v Digestech, která sama požívala obrovské autority, která může být srovnávána s Biblí (d'Entrevés, *Natural Law*, London 1970, str. 27) měly tyto názory římských právníků velký vliv na další vývoj. Neméně oblíbený byl ve středověku Cicero, který až do období humanismu (který přinesl západní Evropě znalost staré řečtiny) zprostředkoval latinskému čtenáři díla řeckých filosofů.

Díky nesmírnému vlivu Digest a samotného Cicerona byla nauka o přirozeném právu studována celý středověk a bývá často pokládána za přímého předchůdce osvícenské přirozenoprávní teorie. Za klíčovou část jeho nauky o přirozeném právu můžeme považovat definici spravedlnosti:

Cic. De leg. I,5,42.

Est enim unum ius, quo devincta est hominum societas, et quod lex constiuit una. Quae lex est recta ratio imperandi atque prohibendi; quam qui ignorat, is est iniustus sive est illa scripta uspiam sive nusquam.

Překlad

Je totiž jenom jedna spravedlnost, která platí pro celou lidskou společnost a její zákony jsou založeny na správném uvažování o tom, co má a co nemá být konáno; kdo tuto spravedlnost nebude znát, ten bude nespravedlivý, ať už je takový zákon sepsán kdekoli.

Cicero tedy použil řeckou nauku, aby zavedením pojmu *ius naturale* vyjádřil nejvlastnější princip římského práva, spojující v sobě tradiční římský konzervativismus a nauku o *aequitas*, spravedlnosti.

Podle římské právní vědy je základním pramenem práva obyčej, a to nejen práva soukromého, ale také veřejného. Základem římské ústavy jsou *mores maiorum*, mravy předků, které byly doplňovány v době římské republiky zákony, za principátu usneseními senátu a ještě později nařízeními císaře. Změny, které přinášely zákony do římského právního řádu, nebyly příliš významné. Římský zákonodárce řešil pomocí zákonů spíše technické otázky (jako je výše úrokové míry, jak velká část dědictví nesmí být rozdána v odkazech a musí zůstat dědici, kolik otroků smí být najednou propuštěno na římskou svobodu, apod.) Základem římského práva, jak soukromého, tak veřejného, byly mravy předků. Tradiční zvyky předků nemohly vytvořit systém, který by dostatečně pružně reagoval na změny ve společnosti. Nezbytné změny v právním řádu prováděla malá skupina vzdělaných mužů, kteří byli součástí vzdělané elity římského národa – příslušníci významných římských rodin. A tito muži, kteří jsou latinsky označováni jako *iuris periti*, a my jim z nedostatku lepšího pojmu říkáme římsští právníci, tedy tito muži prováděli nezbytné změny v římském právu tak, že zachovali, co nejvíce mohli z tradičního římského práva, a zároveň používali smysl pro *aequitas*. Při této činnosti byli vedeni základní zásadou, že příliš pevné lpění na ústavní zvyklosti (mravu předků) nebo na textu Zákona XII desek může být největším bezprávím. Tuto zásadu zobecňuje opět M. T. Cicero ve svém díle O povinnostech (používá pojem *ius*, má však na mysli pojem *aequitas*):

Summum ius, summa iniuria.

Překlad

Nejvyšší právo může být také nejvyšším bezprávním.

Ohledně překladu této sentence do češtiny je třeba uvést, že J. Kincl (Kincl, J., *Dicta et regulae iuris aneb právnícké mudrosloví latinské*, str. 265) překládá jako *nejvyšší právo, nejhorší bezprávním*. Ve třetím díle svého spisu O povinnostech, ve kterém sám M. T. Cicero v souvislosti s touto právní zásadou hovoří o *zlomyslném, chytráckém výkladu práva* (M. T. Cicero, *O povinnostech*, překlad J. Ludvíkovského, str. 38). Velmi instruktivní je příklad, který uvádí: příměří bylo uzavřeno na 30 dní a římský vojevůdce vedl válku v noci, protože příměří bylo přece uzavřeno na dny (tamtéž).

Jak tedy vypadá aplikace této právní zásady v praxi? Pokud právník na základě logicky odůvodnitelného postupu dojde k názoru, že norma nevyhovuje potřebám společnosti (= je nespravedlivá), je podle názoru vzdělaných Římanů povinen ji změnit. Nikoli zrušit. *Aequitas* je princip, který stanovuje ony podmínky a meze jednání jednotlivce, jež jsou podle názoru společnosti rovnými pro všechny, hledíc k zájmu jednotlivcovu, a k jeho poměru k ostatním členům společnosti (P. Bonfante, *Instituce práva římského* (přel. J. Vážný), Brno 1932, str. 7–8).

Pro řecký původ této myšlenky může hovořit skutečnost, že podobná myšlenka se objevuje u P. Terentia Aferi, v jeho hře *Sebetrapič*

P. Terentius Afer. *Heaut.* IV, 5

Ius summum saepe summa est malitia.

Jedná se o latinského autora dramatu, ovšem o hru, která byla římskou verzí řecké hry dramatika Menandra.

Můžeme tedy shrnout, že Cicero převzal řeckou stoickou nauku, pojem *logos* přeložil latinským pojmem *natura* a tuto nauku doplnil o (rovněž řeckou) myšlenku, že přílišné lpění na slovech zákona může vést k nejvyšší nespravedlnosti. Tato myšlenka byla převzata římskými právníky a rozvinuta v pojem spravedlnosti, *aequitas*, a tento pojem měl velký význam pro další vývoj a my se dnes s pojmem *aequitas* setkáváme v tak rozdílných oblastech práva jako je kanonické právo (*aequitas canonica*), tak v anglosaském právu, kde tvoří samostatný právní systém (*equity*).

2.5. Aristoteles a jeho pojetí spravedlnosti

Aristotelova nauka, tak jak je zachycena v jeho pracích *Etika Nikomachova* a *Politika*, je zaměřena proti naukám sofistů (v tom navazuje na Sokrata a Platóna), stejně jako „proti výstřelkům nevázané demokracie a proti tyranidám.“ (B. Tomsa, *Kapitoly z dějin filosofie práva a státu*, Praha: Karolinum 2005, str. 30). Základem Aristotelovy nauky o státu a právu je spravedlnost (*epikeia*), pokládá ji za princip, na kterém musí být postaven celý právní řád. Pojetí spravedlnosti sdílí Aristoteles s Platónem, jeho nauka je však vědecktější a propracovanější.

Jak tedy může chápat Aristotelův pojem *epikeia* z hlediska práva?

V českém překladu citované pasáže *Etiky Nikomachovy* hovoří Aristoteles o „slušnosti“ a zkoumá, jaký je vztah mezi slušností na straně jedné a spravedlností a právem na straně druhé: „musíme ještě promluvit o slušnosti, a o tom, co jest slušné, a vysvětliti, jak se má slušnost ke spravedlnosti a slušné k právu“ (Aristoteles, cit. dílo, str. 146). Pojem slušnost je českým ekvivalentem řeckého *epikeia*, který můžeme do latiny přeložit jako *aequitas* a do moderního jazyka jako *Biligkeit*. (Tento právní pojem můžeme přeložit jako přirozená spravedlnost, a je používán i v moderním právu viz § 242 BGB nebo § 1310 ABGB).

Slušnost je podle Aristotela součástí práva, neliší se od něj podle druhu. Právo je dobré, slušnost je však lepší, a pokud se liší právo od slušnosti, je třeba následovat slušnost. Slušnost není podle Aristotela zákonným právem, ale je opravou zákonného práva. Základním charakteristickým rysem je povšechnost zákona, dnes bychom řekli obecnost je základním znakem právní normy. Zákon je však aplikován na individuální případy, může se stát, že zákon bude aplikován nesprávně. Tedy, že případ bude vyřešen chybně, ačkoliv není chyba ani v zákonodárci, ani v zákoně, ale „v povaze věci samé“. I sám zákonodárce, kdyby byl přítomen tomuto konkrétnímu případu, byl by vydal zákon jinak. A konečně podle Aristotela je slušným ten, kdo „přísnost práva nezostřuje, nýbrž zmírňuje“ a je slušný, i když má zákon na své straně. Tedy základem pojmu spravedlnost v Aristotelově pojetí je *epikeia*, který můžeme vyložit jako rovnost. Pojem rovnosti je jeden ze základních prvků pojetí práva. Aristoteles tedy rozlišuje spravedlnosti dvě. První spravedlnost je spravedlnost zákonná, kdy za spravedlivé považujeme to, co je v souladu se zákonem, např. soudní rozsudek. Aristoteles zdůrazňuje, že záleží pouze na rozdílu škody, nikoliv na úmyslu nebo postavení toho, kdo škodu způsobil. Nezáleží tedy na tom, zda se bezpráví dopustil člověk dobrý nebo špatný, záleží pouze na tom, že zabitím nebo oloupením jednoho či druhého jeden škodu způsobil a druhý škodu utrpěl. Úkolem soudce je v takovém případě povinen „vyrovnat nerovnost pokutou a zbavit tak pachatele zisku“. Vyrovnat pak znamená od většího dílu část odejmout, a přidat k menšímu dílu, tak, aby díly byly rovné, aby měl každý ze dvou rovný díl.

Římští právníci použili Aristotelovy názory na vyrovnávací spravedlnost zcela prakticky, sloužily jim jako ukazatele „směru, kterým se bude právo vyvíjet.“ (W. Dajczak, T. Giaro, Fr. Longschamps de Bériar, F., DOSTALÍK, P., *Právo římské. Základy soukromého práva*, Olomouc, 2014, str. 372).

Druhá spravedlnost je pro Aristotela ctností, slouží k tomu, aby jí byly poměřovány zákony. Je nazývána spravedlností etickou. Tato etická spravedlnost je založena na rovnosti. Podle Aristotelovy etické nauky je rovnost totéž co spravedlnost a bezpráví totéž co nerovnost (Arist. Eth1131a. Česky Aristotelés, *Etika Nikomachova*, Praha: Rezek 1996, str. 128). Tato rovnost (v českém překladu spravedlnost) je rovností rozdělovací, která přiznává každému podle jeho zásluh (a spravedlnost tkví v tomto případě v poměru

mezi osobou, které se přiznává právo a jinou osobou, které se přiznává jiné právo přiměřeně k jejím zásluhám. To, co je spravedlivé, je ve shodě s touto úměrou, to, co je nespravedlivé, je proti této úměře. Takovou úměru nazývá Aristoteles úměrou geometrickou. „Tato spravedlnost je směrodatná zvláště pro zákonodárce, když v ústavě nebo v zákonech rozděluje práva a povinnosti. Neboť je spravedlivé, aby ten občan, který více znamená, měl více práv a jiné povinnosti, než ten, který znamená méně.“ (Aristoteles, cit. dílo, str. 130). Tyto Aristotelovy úvahy měly velký vliv na pozdější právní myšlení. Aristotelovy úvahy rozvinul právě Cicero, který pojem *epikeia* ve smyslu aristotelské rovnosti přetransformoval ve smyslu materiální spravedlnosti, který platí jak pro zákonodárce, tak pro soudce. Podstatou této materiální spravedlnosti je *přiměřenost toho, čeho se komu dostává, se zřetelem k jeho osobě a poměrům* (B. Tomsa, Filosofické základy Ciceronovy nauky o právu a státu, Bratislava, 1924, str. 19.). V. Knapp označuje svobodu a rovnost za dvě základní kategorie, jimiž je určeno postavení člověka v právu jakožto společenském systému. Upozorňuje však, že se jedná o kategorie *axiomatické*, tedy nedokazatelné, a že lidé se jako svobodní a rovní nerodí, ale jsou do svobody a rovnosti uváděni. (V. Knapp, *Teorie práva*, Praha: C. H. Beck 1995). Definici svobody přebírá V. Knapp z Digest:

Dig. 1, 5, 4, pr. – Florus v 9. knize *Institutiones*

Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur.

Překlad

Svoboda je přirozená možnost činit, co je komu libo, nebrání-li v tom hrubá síla nebo právo.

Samotný pojem *aequitas* klade V. Knapp do „samého středu římského chápání spravedlnosti“. Podle něj však znamenaly pojmy svoboda a rovnost něco jiného než dnes, kořeny dnešních pojmů rovnosti a spravedlnosti spatřuje v osvícenství. Nedodává však, jaký je rozdíl mezi antickým a moderním pojetím rovnosti.

Toto pojetí spravedlnosti a slušnosti se odráží jednak v základních zásadách moderního práva (ochrana dobré víry, zásada prevence, zásada ekvivalence plnění ve smluvním právu, zásada přiměřeného potrestání v trestním právu), jednak v konkrétních institutech (odstraňování tvrdosti zákona, milost prezidenta republiky, apod.), zejména však v přesvědčení, že přílišné lpění na textu zákona může být tou nejvyšší nespravedlností.

A právě toto pojetí je podle našeho názoru největším vkladem antického právního myšlení (řeckého a římského) právnímu myšlení naší doby.

3. Srovnání antického pohledu na člověka se středověkým pojetím

4. Veřejnoprávní recepce

4.1. Raný středověk a boj dvou mečů

Západořímská říše se jako státní útvar v průběhu pátého století rozpadla. Naopak tomu bylo v její někdejší východní části v Byzantské říši, která byla na sklonku antiky a počátku feudalizmu jako státní útvar mnohem stabilnější, neboť státní moc a státní správa zde zůstaly zachovány. Postavení církve bylo řešeno doktrínou caesaropapizmu. Biskup Eusebius ve chvalořeči u příležitosti 30. výročí Konstantinovy vlády ho nazývá „novým Mojžíšem“. Císař byl přijímán jako zástupce boží na zemi a jeho posláním je uskutečnit nebeský plán spásy.

Naopak rozklad Římské říše v západní Evropě znamenal zánik státní správy a státu jako takového. Nositeli zachování gramotnosti a zbytků civilizace se staly kláštery a římská církev. Ta, hluboko v lůně ještě prosperujícího antického impéria, vytvořila své organizační struktury.

Základem křesťanského učení je láska k bližnímu – milosrdenství. Křesťanská láska měla být vzorem práva, přesto ani v Kristově učení nebyla právu odňata oprávněnost jeho existence. Ježíš učil své žáky: „Dávejte to, co je císařovo císaři a co je Božího, Bohu“. Souhra duchovní a světské moci započala Ediktem milánským, vydaným císařem Konstantinem v roce 313. Jím bylo křesťanství pouze oficiálně

povoleno a posléze již za Theodosia Velikého bylo v roce 380 po Kr. prohlášeno za výlučné náboženství Římské říše.

Pozice římské církve byla nejzřetelněji vyjádřena v takzvané „Konstantinově donaci“. Ačkoliv byla tato listina již ve středověku odhalena jako padělek, přesto výstižně formulovala vedoucí úlohu církve. Obsahovala údajný právní akt z roku 317, jímž císař Konstantin rozhodl o přenesení nejvyšší moci v Západořímské říši na papeže. Konstantin v souvislosti s přenesením hlavního města říše na Východ odevzdal papeži nejen pozemkový majetek, ale i svou vládu nad celou Západořímskou říší, město Řím, všechny provincie a města Západní říše a s tím vším zároveň svou korunu a úřední insignie. Tento padělek byl v dobách následujících, zejména v souvislosti s rostoucí mocí frankých králů, pro římskou církev důležitým politickým argumentem. Současně je dokladem sebereflexe církve: stala se státem a měla nárok na vládu také ve světských záležitostech. Byla více než jedním státem mezi jinými, jí rovnými. Stala se paní nad všemi státy a podrobovala všechna světská panství svému rozhodnutí. Navíc cestou misijní činnosti postupně sjednocovala celý latinský Západ. Při přechodu od antiky ke středověku byla vedoucí duchovní úloha církve klíčová, a to i v následné christianizaci Evropy, včetně práva.

Nadřazené postavení církve formuloval již v antice papež Gelasius I., který v roce 494 píše císaři: „Jsou totiž dvě moci, vznešený císaři, jejichž prostřednictvím je tento svět řízen, posvěcená autorita biskupů (*auctoritas*) a právní moc císaře (*potestas*). Z těchto dvou je úřad kněžský o to závažnější, že musí skládat účty před Bohem, dokonce i za krále. Neboť vy sám víte, nejmilostivější synu: snad převyšujete důstojností celý lidský rod, ale přesto zbožně skláníte svou šíji před správcí božských věcí a očekáváte od nich prostředky pro spásu duše...Z toho nechtě vyvodí Vaše zbožné veličenstvo důsledek, že nikdo nikdy a pod žádnou záminkou se nesmí pyšně vyvyšovat nad jedinečným úřadem onoho muže, kterého Kristův příkaz postavil do čela všech a v něhož svatá církev vždy věřila a jehož vyznávala“. Tento citát byl pak převzat do *Corpus iuris canonici*. Použitý pojem *potestas* znamená moc nad všemi magistráty. Vyšší moc *Auctoritas* je pak vyhrazená pouze papeži. Tím se papež distancoval od východního ideálu státu a svatý stolec tímto postojem narýsoval hranice mezi církví a světskými státy.

Na rozdíl od Východořímské říše se tedy na území bývalé říše Západořímské postoj kléru ke světské moci značně lišil. Římský biskup nechtěl být pouhým císařským domácím kaplanem.

Rozhraní mezi antikou a středověkem bylo obdobím, kdy vynikl muž, který sám může být pokládán za posledního antického a prvního středověkého papeže. Byl jím Řehoř I. Veliký (obrázek č. 19) (590 – 604)³. Itálie byla tehdy bez politické moci. Od roku 568 musela čelit barbarským nájezdům Langobardů,

³ Svatý Řehoř I. Veliký (asi 540 – 12. březen 604), též Řehoř Dvojeslov (Dialogist), byl v pořadí 64. papežem katolické církve (590 – 604). Byl prvním z papežů, který začal používat titul „služebník služebníků Božích“ (lat. *servus servorum Dei*) a je považován za jednoho ze zakladatelů světské moci papežské. Kromě nejvyšší duchovní funkce byl také známým církevním učitelem a autorem mnoha spisů.

Řehoř pocházel z významné patricijské rodiny Annici, vystudoval práva a po roce 570 zastával v Římě úřad praetora. Disponoval tak neobyčejnou světskou mocí. Rozčarován římskou politikou však brzy úřad opustil a nastoupil církevní dráhu. Po smrti svého otce roku 575 se stal velkým propagátorem benediktinské řehole a zakládal kláštery.

Papežem byl zvolen – dle tradice proti své vůli – roku 590 během dohasínající morové epidemie.

Roku 596 vyslal benediktinského opata Augustina se skupinou mnichů do Británie, a položil tak základy jejího pokřesťanství.

Zpětně se Řehořův úřad hodnotí jako téměř reprezentativní model výkonu papežství. Nezáměr o intrikářství kvůli moci a touha řešit spory mírovou cestou byly odrazem snahy jednat v souladu s pokyny benediktinské řehole.

kteří v roce 569 dobyli Milán a opakovaně stanuli před branami Říma. Církev jako jediná organizovaná struktura v zemi musela ve stavu nouze převzít v dosud nevídané míře světskou moc. Mezi její úkoly náležela i péče o vojsko a obranu. Papež Řehoř se kromě toho také pustil do stabilizace státní moci, včetně finanční správy a péče o rolnictvo.

Obr. 19 Sv. Řehoř I. Veliký

(zdroj: <http://www.catholictradition.org/Papacy/papal-gallery51b.jpg>)

Řehoř vyplnil vakuum, které po sobě zanechala Západořímská říše a stal se světským a duchovním suverénem. Státní církev se změnila v církevní stát, nebo alespoň udělala první kroky tímto směrem. Spravovala nejen křesťanské poselství, ale i římské právo. Tento vztah vyjadřovalo pravidlo: „*ecclesia vivit lege romana*“. Papežský primát se stal základem centralistického kulturního, správního a právního pořádku. Církev nemusela zahynout spolu se Západořímskou říší. Tím, že převzala struktury a úkoly zaniklého antického státu, posílila své právní základy a probudila se k novému životu. Začal středověk.

Reformoval mešní liturgii (vytvořil misál *Sacramentarium Gregorianum*) a byl autorem mnoha vylepšení hudební vědy a notového záznamu. Je mu připisován vznik liturgického zpěvu, tzv. Gregoriánského chorálu (*Cantus gregorianus*), který je po něm pojmenován, ačkoli jej zavedl až papež Vitalián (†27. leden 672). Jeho spisy mají výrazně pastorační a praktický charakter, stejně tak hluboce mystický a pedagogický. Je jedním z učitelů církve. (Wikipedie, 2015)

Řehoř Veliký se snažil s nebývalou intenzitou o šíření křesťanství po Západní Evropě. Problém christianizace výstižně popisuje ve své misijní instrukci adresované biskupovi Augustinovi z Canterbury. Poukazoval v ní na nejzávažnější christianizační počín a tím byl křest franckého krále Chlodvíka I. z rodu Merovejovců, který se konal těsně před rokem 500 po Kr.

Na tomto místě se naše pozornost přesouvá na území rodící se Říše Franků. Kolem roku 700 zde stále ještě vládnul rod Merovejovců, jejich moc však upadala. V té době sehrávala na území Franků významnou roli misijní činnost Winfrida Bonifáce. Své silné pouto s papežským stolcem rozšířil i na franckého majordoma Karla Martella. Tím byla vytvořena mezi papežem a franckými majordomy vazba, která se v následujících desetiletích stále upevňovala. Také díky této pomoci se skutečnými pány Francké říše stali majordomové Karlovci z kmene Arnulfovců. Podpora papeže sehrála roli i v případě majordoma Pipina, muže, v jehož ruce byla soustředěna faktická moc nad Franckou říší. K legitimitě jeho vládnutí však chyběla posvátnost krve. Svědectví, jež podává Einhard, životopisec Karla Velikého (obrázek č. 20), popisuje Pipinův politický tah následovně: Pipin položil papeži Zachariášovi otázku, „týkající se králů Francké říše, kteří kdysi neměli královskou moc, zda to bylo dobré nebo ne“. Odpověď zněla: „...je lépe, když se králem nazývá ten, kdo má moc, než ten, komu žádná královská moc nezbyla“. A Pipin se nechal od papeže „pomazat“. Vytvořilo se tak pravidlo, podle kterého neodvozují králové svůj titul pouze z titulu královské krve, ale svou moc odvozují od Petrova stolce. Papež propůjčil Pipinovu rodu křesťansky zdůvodněnou posvátnost krve a z krále se stal *rex et sacerdos*. *Regnum Francorum* se proměnilo v *Imperium Christianum*. Spojenectví papeže a moci světské však bylo z počátku k oboustrannému užítku, v dobách následujících se ale stal spor „dvou mečů“ obrovským a vleklým kolbištěm evropských dějin.

Obr. 20 Karel I. Veliký

(zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c5/Carolus_Magnus_c1557.jpg)

Dne dvacátého pátého prosince roku 800 byl korunován Pipinův syn Karel Veliký papežem Lvem na císaře. Byla to událost zcela mimořádná, neboť západní svět měl opět svého císaře. Od zániku Západořímské říše užíval tento titul jen východořímský panovník. Reminiscence na antický stát, byť jen formálně v podobě titulu, je na první pohled zřejmá. Tak nastává další kapitola dějin v chápání státu, postupně a ze strany jejich aktérů neuvědoměle, spíše intuitivně. Přes zjevný posun v evropské politické situaci je nutno konstatovat, že Karolínské impérium nebylo ještě středověkou říší v pozdějším slova smyslu. Bránil tomu politický a ekonomický charakter feudálních vztahů. Tehdejší poměry nebyly schopny vytvořit stabilizovanou centrální moc, a to jednak díky roztříštěnosti feudálních vztahů, jednak díky politicky nepřehlednému vývoji, který byl pro 9. a 10. století charakteristický. Toto období je nazývané poněkud eufemisticky „Karolínské renezanace“. Renezanace znamená znovunarození, tím se myslí znovunarození antické kultury. Ve skutečnosti byly v raném středověku životní a kulturní podmínky velmi stísněné, a proto byly spíše jen mocenským atributem silného feudálního frankého státu než univerzálním programem císařské světovlády. Francký vladař byl císařem proto, že byl nejmocnějším a nejsilnějším panovníkem soudobého světa. Prostě proto, že si silou dokázal podrobit ostatní feudály. Jde především o *imperium Francorum*, nikoliv o univerzalistickou politickou koncepci. Rostoucí sebevědomí císařského dvora ovšem vyvolávalo stále zřetelnější snahu vymanit se z vlivu papeže. To se projevuje v politickém střetu o získávání císařské koruny. Titul, který Karel Veliký začal užívat, zněl: „*imperium Romanorum gubernans*“.

Další kapitolu pak sehrálo otonské impérium. Otta I. byl korunován v roce 962. V dobovém vyobrazení jeho korunovace již nalézáme symboliku navazující na starověké atributy státní moci (obrázek č. 21). Snahy uvádět středověký politický univerzalizmus do těsnějších souvislostí s antickým římským impériem a oživení starověkého dědictví jsou stále zřetelnější. Projevuje se to i ve snaze Otty I. pozvednout kulturní úroveň říše, což je vyjádřeno slovním spojením „otonská renezanace“. Se stále rostoucím zájmem o obnovení antických hodnot přichází postupně. Po roce 1000 se probouzí také zájem o římské právo. Do té doby je podle evropských historiků reálně nemyslitelný. Oživený zájem o římské právo byl motivován především snahou o získání **ideové opory a argumentů zdůvodňujících existenci říše**. Význam římského práva tedy nespočívá toliko v tom, že bylo považováno za císařské právo nebo za právo antického císařství, jehož pokračování je středověká říše, ale že se samo stává v politickém myšlení této epochy něčím, co ideologii imperiální vlády dále obohacuje a co ji staví na přesně zdůvodněné základy. Politické změny mají stále pronikavější ráz a jsou doprovázeny i hlubokými a pronikavými změnami v ekonomice feudální společnosti a její sociální skladbě. Naturální ráz feudální ekonomiky se počíná očividně měnit, rozšiřují se směnné a peněžní vztahy.

Obr. 21 Otto III. – korunovace

(zdroj:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/54/Meister_der_Reichenauer_Schule_002.jpg)

V důsledku hospodářského rozvoje dochází v Evropě k nerovnoměrnému vývoji ve prospěch vyvinutějšího jihu Evropy, zejména pak Itálie. Měření sil mezi světskou a církevní mocí uvádí do rychlého pohybu i představy o středověkém císařství i středověkém politickém univerzalizmu. Na obou stranách se objevují hlasy, jež se dovolávají římského práva. Jejich živnou půdou je italské prostředí, kde jistá kontinuita římskoprávní vzdělanosti nikdy docela nevyvymizela.

4.2. Univerzita v Bologni a její role v otázce zdůvodnění kontinuity impéria

Doba středověku je známá všeobecnou zaostalostí a negramotností. Obraz tehdejšího života můžeme pochopit z díla Umberta Eccy a jeho románu „Jméno růže“. Je proto pozoruhodné sledovat, jak uprostřed bojů o moc v Evropě, válečných výprav a křížáckých tažení požívali velké vážnosti a úcty učenci a univerzity. O tom svědčí akt císaře Fridricha Barbarossy, kterým kolem roku 1155 udělil císařská privilegia profesorům a studentům univerzity v Bologni (obrázek č. 22, 23, 24, 25). Učinil tak výnosem „*Authentica habit*“, kterým je vzal pod svou ochranu a osvobodil je také od dávek, které měli platit církvi. Tímto aktem jim bylo rovněž uděleno právo „svobodné výuky“. Univerzitní statut v Bologni měl velký ohlas a ovlivnil zakládání dalších univerzit v Evropě. Každý z rodících se vědních oborů měl své „poutní“ místo – medicína měla centrum v Salernu, v Paříži našla svůj domov filosofie, a to především Aristotelova, nově objevená ve Španělsku. Pro studující práv se stala středem světa Bologna. Předmětem studia byl Justiniánův *Corpus Juris Civilis* (obrázek č. 26, 27) a zejména pak *Digesta*. Hledání římského práva nebylo nahodilé a spontánní – bylo politickou nutností. Zájem o antický Řím a jeho dědictví oživovala Svatá říše římská již od Karlovských počátků. Souvisel s doktrínou kontinuity impéria. Zakladatel této školy **Irnerius**⁴ nezačal vyučovat *leges* čistě z akademického zájmu. Byl to právní praktik

⁴ Irnerius (také Wernerius, Gernerius), (počátek 12. století) byl boloňský jurista. Podepisoval se jako "Wernerius", jednou "Gernerius" (1112-1125). Byl přívržencem římského císaře Jindřicha IV. a sloužil mu během jeho italské výpravy v letech 1116–1118. Irnerius asistoval při volbě "císařského" protipapeže Řehoře VIII (Burdinus) v roce 1118, a proto byl exkomunikován koncilem v Remeši (1119).

Od poslední třetiny 12. století je naše představa o Irneriovi obohacena díky několika kronikářům a učitelům práva, zejména pomlouvači Odofredovi v 13. století: Irnerius byl pozván hraběnkou Matildou Toskánskou, aby učil římské právo v Bologni, a to dělal s takovým úspěchem, že se stal známým jako "světlo práva" ("lucerna iuris"). Moderní učenci vypracovali Irneriovu biografii, a někteří mu připsali, i když bez jakéhokoliv dobrého důvodu, velké množství anonymních právních prací (Kantorowitz, 1969).

Pouze jedna práce, úvod do justiniánské kodifikace, může být s jistotou připsána Irneriovi, a tato je krátká a nekomplexní. Velké množství glos nalezených v rukopisech z 12. století bylo připsaných Irneriovi na základě podpisu "y", který je doprovází. Polemizuje se však, že toto "y" není podpis, a neodhaluje nic o autorství glos, zejména proto, že je těžké odůvodnit, proč by člověk, který psal své jméno "Wernerius", používal "y" jako podpis (Doležálek 1985, Winroth 2000). Z tohoto pohledu existuje málo důkazů, že Irnerius byl učitel římského práva, ne pouze praktický právník. Polemizuje se také o tom, že jeho role při vzniku boloňské školy římského práva je značně přeceňována (Southern 1995, Winroth 2000); toto by znamenalo, že škola byla založena pozdější generací, zahrnující Bulgaria de Bulgarinisa a Martina de Gosia. (WINROTH, 2004)

Irneriův život a práci lze zrekonstruovat na základě dokumentů, které ho zmiňují. Je jich pouze 14 a pocházejí z rozmezí let 1112 až 1125. V nich se objevuje Irnerius nejprve jako *causidicus* (právník), později jako *iudex* (soudce).

Jak všichni právníci, i tento otec boloňské školy musel být nutně účastníkem veřejného života, a to je důvod, proč mnoho cestoval. Gloria se na sklonku 19. století domnívá, že se stal *missus* (vyslanec) císaře Jindřicha IV. již v roce 1110, avšak nepodařilo se mu to nikdy dokázat.

O pár let později je o Irneriovi známo, že radil hraběnce Matilde z Canossy. Jako podporovatelka papeže měla styky s toskánským prostředím, o kterém víme, že bylo významným centrem romanizace. Někdy po její smrti roku 1115 se Irnerius přiklonil k císaři Jindřichovi V., jehož politika byla, jak se zdá, úzce spojena s Irneriovou vlastní. Irnerius se zúčastnil mnoha císařských placita (shromaždní). V roce 1118 přišel do Říma agitovat pro volbu protipapeže, což mu spolu s dalšími jinými záležitostmi zajistilo exkomunikaci. Od té doby až do roku 1125 ho žádné dokumenty nezmiňují. Toto ticho je nyní důvodem, že Cortese se přiklání k Savignyho teorii, že mistr následoval Jindřicha do jeho vlasti (Německo). Nebo kdyby se i skutečně vrátil do Bologně, jeho škola mohla utrpět kvůli exkomunikaci a dokonce riskoval její zavření.

Obr. 23 Studenti poslouchající přednášku Johanneše z Legnano na Univerzitě v Bologni
(zdroj: <http://classes.maxwell.syr.edu/his311/Lecture%20Three/students.jpg>)

Obr. 24 Přednáška Jindřicha (VII.) Štaufského na Univerzitě v Bologni
(zdroj: <http://people.uwplatt.edu/~turnern/assets/MedievalClassroomFullSz.jpg>)

Obr. 25 Nádvoří univerzity

(zdroj: <http://www.eucarpiafruit2015.org/wp-content/uploads/2014/06/Università-di-Bologna.jpg>)

Obr. 26 Právníci na ilustrovaném rukopisu Corpus iuris civilis, kolem roku 1330

(zdroj: <https://rallimentidentitaire.files.wordpress.com/2012/09/corpus1330bologne.jpg>)

Obr. 27 Iniciála představující císaře Justiniána podepírajícího písmeno C, ozdobená svitky, volutami a květinovými motivy, první polovina 13. století

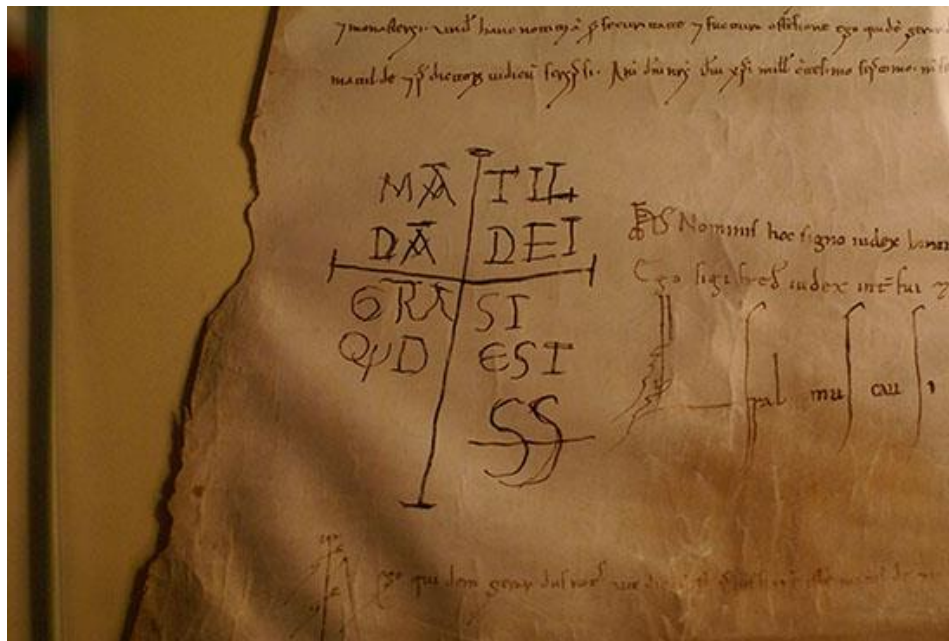
(zdroj: http://www.wga.hu/art/zgothic/miniatur/1201-250/4other/04_1201.jpg)

Irneriova životní dráha vrcholila v době konkordátu wormského (r. 1122), který téměř ukončil „boj o investituru“. Dohoda zveřejněná ve Wormsu rozlišovala mezi „temporáliemi“ – světskými statky a „spirituáliemi“ – duchovními hodnostmi. Císař se vzdal práva dosazovat biskupy a přiznal katolické církvi svobodnou kanonickou volbu. Šlo o rozpory při řešení otázky, která strana – zda panovník nebo církev – má mít přednostní postavení při výběru církevních hodnostářů uvnitř křesťanského státu. Tento akt byl dalším posunem ve vnímání obou mocí. Boj dvou mečů částečně ustal a politické otázky té doby dostaly nový směr. V první řadě šlo o zdůvodnění a legitimitu středověkého univerzalizmu – kontinuity říše římské.

Právnícké centrum, jakým byla univerzita v Bologni, a navíc pod ochranou mocného Fridricha Barbarossy, nemohlo stát stranou. Přesto se zdá, že úloha glosátorů v politickém vření své doby není zcela jednoznačná. Na jedné straně nelze pochybovat o jejich vztahu k císařství, na druhé straně byli v úzkém osobním vztahu k markraběnce Matyldě Toskánské (obrázek č. 28, 29, 30, 31)⁵, která jako

⁵ Matylda Toskánská, markraběnka toskánská od roku 1069; od 1076 jediná dědička feudální državy v severní a ve střední Itálii. V roce 1077 zprostředkovala setkání Jindřicha IV. a Řehoře VII. Byla hlavní spojenkyně papežů v boji o investituru; podporovala je finančně, vojensky a diplomaticky. V roce 1079 odkázala papežské stolici

významná osobnost své doby zprostředkovala napojení boloňských učenců také na papežský stolec. Vlivná šlechtična spolu s Irneriem dokonce prý přiměla císaře, aby nařídil používat římské právo na soudech a vyučovat na univerzitách.

Obr. 28 Podpis Matyldy z Canossy

(zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/34/Matilde_di_Canossa_-_signature.jpg)

rozsáhlé majetky ve střední Itálii, jež však přijala zpět lénem. Její smrtí zanikl rod šlechticů z Canossy, když i její druhé manželství zůstalo bezdětné. V roce 1111 učinila dědicem císaře Jindřicha V. Spor o dědictví trval do roku 1213. (Wikipedie, 2015)

Mathilda, markraběnka toskánská (1046 – 24. červenec 1115, Bonden) – Její otec Bonifác byl zavražděn r. 1052, a protože její otčím byl ve sporu s císařem, odvekl tento Mathildu i její matku do zajetí do Němec (1055), propustil ji však ještě t. r. Mathilda byla pak dvakrát provdána: za svého nevlastního bratra Bohumíra Hrbatého (Dolnolotrinského, † 1076) a r. 1089 za bavorského Welfa, ale obě tato manželství byla, jak se zdá, jen formální. Mathilda již před vypuknutím sporu Řehoře VII. s Jindřichem IV. byla v přátelském poměru k Římu – hned r. 1067 a opět r. 1074 pomáhala papeži proti Normanům – a za sporu samého stála ovšem rozhodně v táboře papežském. Zpočátku zprostředkovala a ještě r. 1077 v Canosse, kam se papež k ní uchýlil, působila u Řehoře pro povolnost, od r. 1080 však stála při papeži již s celým důrazem své moci. Válka byla vedena se střídavým štěstím a Mathilda často i kostelní poklady byla nucena obětovati. Teprve r. 1084 dobyla u Sorbarie vítězství poněkud rozhodnějšího. Druhé, ještě vážnější, nebezpečství jí hrozilo od r. 1090 a zejména r. 1092, ale i tu Mathilda dovedla je odvrátiti – sem patří politický význam jejího sňatku s Welfem – a založivši dočasný spolek lombardských měst, nejen sama nabyla znenáhla zpět, co ztratila – Ferrary r. 1101, Parmy r. 1103 a konečně i Mantovy r. 1114 – ale i pro Paschala II. získala celou Lombardii. S její politikou ovšem souhlasí, že r. 1093 podporovala odboj krále Konrada proti císaři. S Jindřichem V. však bojovala nešťastně (1110–11) a musila se mu na čas pokořiti. Své země od Ceprana až k Radicofani již r. 1077 a opět r. 1102 odkázala „sv. Petru“, ale hned, jak zemřela (1115), nastal veliký a dlouhý spor mezi císařstvím a papežstvím o toto „dědictví Mathildino“. Mathilda je zjev, který imponuje – lid případně hned tehdy jmenoval ji „velkou hraběnkou“ – a zejména její přátelství s Řehořem VII., jak Gregorovius praví, „poměr světodějného působení, stojí ojedinele v dějinách“ a nenávisť i pomluva snažily se nadarmo je pošpinit. S nadšením pro theokratické ideály Řehořovy a s tuhou energií v jejich provádění spojovala Mathilda s hlubokou pokorou náboženskou a velmi živý zájem o vědu. Srv. Tosti, *La contessa Mathilda e i romani pontefici* (1859); Pannenberg, *Studien zur Gesch. der Herzogin Mathilda* (1872) a Overmann, *Gräfin Mathilda Tusciens* (1895). (Ottův slovník naučný: *illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Sedmáctý díl. Median – Navarrete., 1999)

Obr. 29 Matylida z Canossy

(zdroj: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/05/ca/8d/05ca8d2d210e91f74bdfbaa07d170e39.gif>)

Obr. 30 Matylida z Canossy

(zdroj: <http://www.turismo.mantova.it/uploads/gallerie/533fac3874dc5f0fa2d718a94a860118.jpg>)

Obr. 31 Socha Matyldy v chrámě sv. Petra v Římě, 16. století
(zdroj: <http://nobility.org/wp-content/uploads/2012/07/Mathilde.jpg>)

Císařská koruna přešla z panovníků německé sálské dynastie na Štaufy. A právě za Štaufů dostává středověká imperiální idea svoji konečnou podobu. Dochází k její definitivní romanizaci, která se již nespokojuje všeobecným ideovým rámcem kontinuity středověkého císařství a antického impéria, nýbrž usiluje o více: chce proměnit všeobecné postuláty v konkrétní aplikaci římských státoprávních pojmů. Tyto snahy obsahuje vladařský program Fridricha I. Barbarossy (obrázek č. 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40)⁶. Od časů Otty II., který se označoval „*Romanorum Imperator augustus*“, podobně se

⁶ Fridrich I. Barbarossa (Rudovous), (asi prosinec 1122 – 10. červen 1190, řeka Salef v dnešním Turecku) byl římský král (1152–1190) a císař (1155–1190) z rodu Štaufů.

Fridrich byl významný panovník, jenž většinu života prožil v konfliktu s městy v Itálii. Podmanit si zcela Itálii se mu ale nikdy nepodařilo. Dále řešil problémy ve vyjasňování pozic císařství ke kléru a papežství, které prožívalo schizma (1159–1177), a v řešení vztahů mezi císařem a šlechtou (např. sesazení bavorského a saského vévody Jindřicha Lva v roce 1180). V otázkách pojetí vlády se obrátil k tradicím antické říše a začal využívat římské právo, které se v té době rozvíjelo na území Itálie, a obnovil jeho studium.

Dne 18. června 1155 byl Barbarossa v Římě korunován císařem. Během ceremonie Fridrich odmítl vzít za uzdu papežova koně, protože toto gesto chápal jako nepřijatelný projev podřízenosti papeži. Teprve po vysvětlení, že toto „gesto“ pochází od císaře Konstantina, se zaběhlému rituálu podvolil.

V červenci 1169 donutil Fridrich k rezignaci salcburského arcibiskupa Vojtěcha. Po jeho rezignaci císař nedosadil nového metropolitu, ale nechal arcibiskupství pod přímou správou říše. Dne 15. srpna 1169 nechal v Cáchách korunovat králem svého syna Jindřicha VI.

Brzy po katastrofické porážce vojska Jeruzalémského království u Hattínu a následujícím obsazení Jeruzaléma Turky se stala v Evropě znovu aktuální otázka křížové výpravy. Fridrich i v minulosti pečlivě sledoval vývoj ve Svaté zemi a už dříve (na podzim roku 1184) vyjádřil na schůzce s papežem Luciem III. připravenost podílet se na přípravě nové křížáky. Zároveň ale už v 70. letech navázal císař (byť epizodní) styky i se sultánem Saladinem ve snaze použít ho jako protiváhu při jednáních s Byzancí.

V květnu 1189 vyrazilo shromážděné vojsko z Řezna do Svaté země. Už začátkem června byl císař Fridrich v Ostřihomi přivítán uherským králem Bélou III. Dobré vztahy obou panovníků byly stvrzeny zasnubami císařova syna Fridricha s dcerou Bély III. Konstancí.

Jindřich III. nazýval „*magnus ac triumphator Romanorum imperator augustus*“ a Lothar III. „*Romanorum imperator, pius, felix, inclictus triumphator, semper augustus*“. Štaufové se jako předkové vládnoucího císaře stávají „*divi Augusti*“ a říše je „*divina res publica*“ nebo *sacra maiestas imperii*“. Romanizací imperiální doktríny získali císařové výhodnou ideologickou zbraň. Vladař byl nástupcem antických vladařů a mohl se směle postavit po bok papeži. Příslušelo mu „*dominium mundi*“ a vedle toho byla říše i „*imperium sacrum*“. Císařové získali ideové prostředky jak zdůvodnit uvolnění své hodnosti z papežského vlivu. Zejména pokud jde o korunovaci. Zvláště silná byla římská myšlenka o přenesení moci na císaře národem – „*lex regia*“. Vladař nepotřeboval prostředníka k tomu, aby byl formálně korunován, neboť jeho moc byla odvozena od samotného národa. První „*imperator*“, který nebyl korunován papežem, byl Konrád III., po něm pak Fridrich Barbarossa a jeho syn Jindřich VI. Od poloviny 12. století vítězí idea imperiální světovlády, císař je skutečnou hlavou veškerenstva, je pánem světa a stejně tak má být i tento jednotný univerzální organismus ovládaný jednotným řádem, právem římským – *unum ius cum unum sit imperium*. Nabízí se samozřejmě logická otázka, **zda je možné aplikovat vyspělé antické státní právo v podmínkách tehdejší politické, hospodářské a kulturní reality. Odpověď je zřejmě záporná.** Podněty, které čerpali z římského práva, **přijímali způsobem nikoliv racionálním, antickým, nýbrž středověkým, scholastickým.** Další otázkou je, zda univerzitní učenci z řad glosátorů opravdu podporovali myšlenky politického univerzalizmu bez výhrad. K tomu pro ilustraci stačí nabídnout příběh, který nám zaznamenal Savigny: Je to známý příběh o názorovém rozdílu mezi čelními představiteli první glosátorské generace, mezi dvěma ze čtyř doktorů⁷ Bulgarem a Martinem. Oba učenci byli na vyjíždě, při které doprovázeli Fridricha Barbarossu. Byli císařem dotázáni, zda je skutečným pánem světa. Bulgarus, jenž byl více nakloněn dvorskému pochlebování, odpověděl bez rozpaků kladně. Naopak Martinus svoji spojil s výhradou, že prý sice ano, nikoliv však pánem v tom smyslu, že by byl vlastníkem zemí porobených jeho moci. Bulgarova odpověď byla císařem odměněna. Panovník mu daroval koně. Úspěch svého kolegy a rivala komentoval Martinus slovy: „*amisi equum, quia dixi aequum, quod non fuit aequum*“ (přijde o koně, kdo říká nepřijemnou pravdu vznešeným). Příběh naznačuje dostatečně výmluvně, že mezi jednotlivými zástupci boloňské školy byly názorové rozdíly. Kromě toho je svědectvím faktu, že mezi učenci a nositeli císařského majestátu byly těsné osobní i společenské vazby.

Křížáci se museli bránit neustálým tureckým útokům, a když dosáhli 13. května hlavní město sultanátu Ikonium (dnes Konya), postavilo se jim do cesty silné turecké vojsko. Unaveným křížákům strženým Barbarossovým příkladem se však podařilo Turky porazit a Ikonium dobýt.

Zemřel 10. června 1190 v průběhu třetí křížové výpravy. Pokoušel se zkrátit si cestu přechodem přes brod řeky Salef (dnes je řeka známa jako Göksu) a při tomto pokusu se utopil. (Wikipedie, 2015)

⁷ Čtyři boloňští doktoři (latinsky Quatuor Doctores) byli italské právníci a glosátoři 12. století, působící na Univerzitě v Bologni: Bulgarus, Martinus Gosia, Jacobus de Boragine a Hugo de Porta Ravennate.

Jejich nauka na boloňské právní škole byla založená na glosách a komentářích k znovu objevenému Corpus Juris Civilis císaře Justiniána. Martinus možná studoval se zakladatelem právní učenosti v Bologni Irneriem. Obnovený význam římského práva ve středověké formě ztělesňován Quatuor Doctores se poprvé projevil na politické scéně v roce 1158, kdy podpořili Fridricha Barbarossu v jeho konfliktu s italskými komunami o říšské právo v Lombardii. Z této čtveřice nejsilnější kontrast v interpretaci oživeného římského práva představovali Bulgarus a Martinus. Bulgarus ho bral doslovně a užíval nejpřímější interpretaci (*ius strictum*), Martinus na druhé straně aplikoval princip *aequitas*, rovnost, který poskytoval rozsáhlé možnosti v užití římských principů na moderní situace. Následovníci Bulgara, Bulgaři, následující generace vládli v Bologni jako *nostris doctores* („naši doktoři“), zatímco pokračovatelé Martina, Gosiani, učili hlavně v jižní Francii. Forma *Questiones*, tedy otázek a odpovědí týkajících se principů práva, spíše než glosy na specifické texty, byla hlavním příspěvkem Huga.

Ve 13. století byla kombinovaná tradice *doctores bononienses* zesumarizovaná ve formě *Glossa ordinaria* římského práva sestavená *Accursiem*. (Wikipedia, 2015)

Obr. 32 Fridrich I. Barbarossa

(zdroj:

<http://www.ksta.de/image/view/2009/2/8/12977694,10969123,dmData,maxh,480,maxw,480,Archiv+Barbarossa+%25281235599566180%2529.jpg>)

Obr. 33 Fridrich I. Barbarossa

(zdroj: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/53/Barbarossa.jpg>)

Obr. 34 Fridrich I. Barbarossa s manželkou Beatrix Bourbonskou
(zdroj: <http://jettandjahn.com/wp-content/uploads/2012/05/beatriceofburgundy.jpg>)

Obr. 35 Císař Fridrich Barbarossa utonul a anděl nese jeho duši Pánu, 12. století
(zdroj: <http://www.curiavitkov.cz/images/clanky/smrtbar.jpg>)

Obr. 36 Socha Fridricha Barbarossu (Kyffhäuser Monument)

(zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a7/Monument_barbarossa.jpg)

Obr. 37 Křižácké výpravy

(zdroj: <https://koptisch.files.wordpress.com/2010/09/1araber.jpg>)

Obr. 38 Křižácké výpravy

(zdroj: <http://wdtprs.com/blog/wp-content/uploads/2015/02/crusaders.jpg>)

Obr. 39 Křižácké výpravy

(zdroj: <http://www.thegospelcoalition.org/blogs/kevindeyoung/files/2015/02/crusades.jpg>)

Obr. 40 Křižácké výpravy

(zdroj: <http://cdn.history.com/sites/2/2013/12/crusades-H.jpeg>)

Z nastíněného výkladu lze učinit závěr, že glosa sice převážně podporovala ideu univerzalizmu středověké říše, ale její představitelé již naznačují, že vidí svoji politickou současnost dynamickou optikou. Výrazným rysem prostředí, ve kterém žili, byl **rozvoj městských států** a vývoj, který v sobě skrýval zárodky **odklonu od programu císařské světovlády**.

Nový prvek do feudálního chápání monarchie přinesl říšský sněm v Roncaglii v roce 1158. Hlavním problémem bylo, že lenní zřízení se přesouvalo stále více do oblasti práva soukromého. Císař Fridrich I. Barbarossa ve snaze **posílit státní moc** vyhlásil 6 let po svém nástupu na trůn v severní Itálii čtyři ronkalské zákony, které směřovaly ke vzniku říšského státu. Zákon o regálech měl zajistit výhradní královská práva. Tato rozsáhlá listina vypočítávala zdroje příjmů a stanovila, co náleží králi a císaři. Zákon o landfrídu měl přispět k posílení principu státního donucení. Privilegium ve prospěch škol mělo podporovat císařem preferované studium římského práva v Bologni. Zákon o lénech měl zajistit, aby **císařská panovnická práva nebyla v důsledku zvěcnění lén omezována**. Ve všech věcech měl zůstat „prospěch Říše nedotčen“. Císař a jeho velmoži nařizovali: „Nikommu nemá být dovoleno celé svoje léno nebo jeho část prodat, dát do zástavy, zcizit nebo odkázat za účelem svého vlastního uspokojení bez povolení nadřízeného pána, jemuž léno zjevně náleží“.

Dalším ohniskem zájmu byla otázka, komu náleží zákonodárná moc. Starší feudalismus nespojoval s panovníkem představu zákonodárce. Platilo právo obyčejové, které nebylo třeba doplňovat cestou zákona, ale cestou „nalézání práva“ – cestou soudní. Veřejná moc měla být garantem a jeho ochránkyní. Panovník byl *rex iustus* a jeho úkolem bylo býti „ochráncem míru a spravedlnosti“, nikoliv však zákonodárcem. To bylo v příkrém rozporu s římskoprávním pojetím, kdy pramenem práva pozdního císařství (dominátu) byl výlučně panovník. V teoretické rovině šlo o právo psané versus obyčejové. Boloňští učenci museli brát v úvahu i fakt právního partikularizmu. I zde se vracíme k otázce základů státní moci. Glosa začala navazovat na římskou formuli, že panovník je zdrojem i zákonodárné moci – *legibus solutus*. V historickém vývoji však dospěla myšlenka absolutistického státu až v dobách pozdního feudalizmu, tedy v 17. a 18. století. Tak ještě nemohli středověcí univerzitní učenci uvažovat, pouze naznačovali oprávnění panovníka zasahovat do platného práva.

Období sklonku 12. a počátek 13. století je dobou překonávání feudální rozdrobenosti a dalšího rozvoje směnných a peněžních vztahů, které vyžadovaly novou právní úpravu.

V rámci období působení glosátorů konkrétně u Aza⁸ nalézáme zárodek nového uvažování o postavení státu. Tento postulát se již odvrací od středověkého univerzalizmu a směřuje dále k novému vymezení státní moci – proklamace suverénní nezávislosti středověkého feudálního státu.

Třinácté století pak přináší do evropského právního myšlení o úloze státní moci nový silný impuls. Je jím objevení Aristotelovy filosofie. Učení antického filosofa vrátil na scénu dějin tzv. arabský averroismus. V průběhu 9. a 10. století bylo do arabštiny přeloženo a doplněno komentáři mnoho řeckých písemností. Ve 13. století dal podnět kastilský král Alfons X. v Toledu, v dřívějším centru córdobského emirátu, k překládání řeckých a arabských spisů do latiny. Důležitými centry pro získání spisů řeckých filosofů byla křižácká království na blízkém a středním východě. V tomto období vynikly dvě osobnosti arabské vzdělanosti: Avicena, který napsal Kánon medicíny, a právník Averroes.

⁸ Azo, známý také jako Azzone, Azzone Soldanus, Azzone dei Porci nebo Azolino Porcius, (asi 1150 – asi 1230) byl právník, který na přelomu 12. a 13. století vyučoval civilní právo na boloňské univerzitě. Byl velmi vyhledávaným učitelem. Mezi jeho žáky patřili Accursius a pravděpodobně Johannes Teutonicus. (Wikipedie, 2015)

Arabským jménem Ibn Rušd žil v letech 1126–1198. Původem ze španělské Cordoby se stal odborníkem na arabské právo, teologii, arabskou gramatiku a poezii. Od roku 1153 pracoval jako soudce a lékař na dvoře marockých Almohadů. Napsal významné práce pojednávající o právu, medicíně a filosofii. Největší přínos a vliv však měly jeho komentáře k Aristotelovi. Právě ony přivedly evropské středověké učence ke studiu tohoto filosofa. Pro pozdní scholastiku, která nebyla sama o sobě filosofií, jako spíše stylem výuky, jenž kladl důraz na logiku, přinesl nové pohledy a nový styl argumentace. Do té doby byly základem filosofických úvah a diskuzí autoritativní text Bible a texty sv. Augustína. Díla Platonova a Aristotelova se stala zdrojem nového způsobu uvažování a přinesla nová témata.

Významnou a překlenovací úlohu pro akceptaci antických filosofů sehrálo také dílo Tomáše Akvinského⁹, které je mistrovským sloučením Aristotelovy filosofie a křesťanských tradic – ***Summa Theologica***. Aquinius položil základy jednotné teorie práva, která má svůj původ v boží spravedlnosti. V kapitole „*De iure*“ se praví: „Musí se říci, že spravedlnosti vůči jiným ctnostem je vlastní, aby uspořádala člověka v těch věcech, které jsou k druhému. Obnáší totiž jakousi rovnost, jak samo jméno ukazuje...Tak tedy se nazývá něco spravedlivým, jakožto mající správnost spravedlnosti, což je cílem skutku spravedlnosti, i bez vážení, jak je od jednjícího vykonán. Ale v jiných ctnostech není označeno něco za správné, leč pokud je nějak učiněno konajícím. A proto se zvláště spravedlnosti před ostatními ctnostmi určuje předmět o sobě, který se nazývá spravedlivo. A to je právo. Z toho je jasné, že právo je předmětem spravedlnosti.“ Křesťanskou formou bylo vyjádřeno staré západoevropské (rozuměj antické) přesvědčení, že i knížata jsou podřízena právu. Jenom to, co je milé Bohu, a co On považoval za správné, mohlo být právem. Právo odporující Bohu obsahovalo v tomto smyslu v sobě rozpor. Měřítka pro posuzování právních ustanovení a smluv poskytovala i nadále církev, která dala právu pro tento účel k dispozici svoji morální teologii.

⁹ Svatý Tomáš Akvinský OP (1225 – 7. březen 1274), latinsky Thomas Aquinas, krátce Aquinatus, Aquinata nebo jen Tomáš, také přízviskem Doctor angelicus (Andělský učitel), byl katolický filosof a teolog scholastické tradice. Jeho práce znamenala vrchol scholastiky. V římskokatolické církvi patří mezi 36 učitelů církve a platí za jednu z největších teologických autorit. Za svatého byl prohlášen roku 1323. Z jeho názorů vychází významné filosofické a teologické směry označované po něm jako tomismus a novotomismus. Jeho nejvýznamnějším dílem je rozsáhlá *Summa theologická*. Kromě teologických spisů napsal i řadu spisů filosofických, komentářů k Aristotelovi a k Bibli, polemik a pět náboženských hymnů, oslavujících Nejsvětější svátost.

Tomáš pocházel ze starého italského šlechtického rodu, v dětství ho rodiče poslali do blízkého benediktinského kláštera Monte Cassino. V letech 1239-1244 studoval na univerzitě v Neapoli a 1244 vstoupil proti vůli rodiny do žebravého řádu dominikánů, který ho vyslal studovat do Říma. Na cestě k dalšímu studiu do Bologni jej příbuzní zajali a rok drželi na rodném hradě, roku 1245 jej ale propustili. Studoval pak v Paříži u Alberta Velikého, s nímž 1248 odešel do Kolína nad Rýnem. Tam pak působil jako jeho asistent, v letech 1252-1259 přednášel filosofii a teologii v Paříži, v dalších letech patrně v Neapoli, v Orvietu, v letech 1265-1268 v Římě a v letech 1268-1272 opět v Paříži, kde vznikla velká část jeho spisů. Od roku 1272 přednášel v Neapoli a roku 1273 měl prý vidění, v němž hovořil se samým Kristem. Když se probral, řekl svému tajemníkovi, že už nic psát nebude, protože mu všechno, co napsal, připadá jako sláma. Zemřel cestou na Druhý lyonský koncil, kam ho vyslal papež Řehoř X., aby se účastnil disputace s východní (ortodoxní) církví. Cestou na oslu se uhodil o větev do hlavy, po několika dnech v cestě pokračoval, ale musel se uchýlit do kláštera Fossanova (asi 100 km JV od Říma), kde po několika dnech zemřel. Jeho ostatky byly roku 1369 přeneseny do Toulouse, do řádového kostela dominikánů, roku 1789 do chrámu sv. Saturnina a roku 1974 opět do kostela Jakobínů. Roku 1323 byl prohlášen za svatého a roku 1567 jej papež prohlásil za učitele církve. (Wikipedie, 2015)

4.3. Další cesty římskoprávní vzdělanosti a její vklad do vývoje státoprávních představ

V předcházejícím textu bylo poukázáno na nové směry, které zasahovaly oblast publicistických představ. Jsme svědky názorového vývoje, který změnil uvažování o státní moci a na institucionální struktury jeho politické organizace. Z předcházejícího výkladu je zřejmé, že důvodem zájmu o římské právo v raném středověku byla především **politická a ideologická poptávka**, jejíž těžiště bylo v oblasti veřejnoprávní. Obnovený zájem o římskoprávní dědictví byl ve středověku zájmem o právní řád římské říše v jeho celku *in complexu*, a to proto, že to byl právní řád antické říše, jejímž pokračovatelem chtělo být středověké císařství. Vliv římského práva ovšem nelze exaktně měřit tím, zda v dobových dokladech nalezneme stopy obsahového přejímání římskoprávních pramenů. Tato pozitivistická představa recepce musí být opuštěna. Vývoj státoprávních představ, počínaje středověkem, podnítilo římské právo v prvé řadě nepochybně tím, že poskytlo řadu obecných i konkrétních argumentů, aby se mohla jako jedna z forem středověkého univerzalizmu rozvinout doktrína o římské říši. Tím však jeho historická úloha v tomto směru nebyla zdaleka vyčerpána. Všeobecný rozvoj právně formálního myšlení, který se odehrál na půdě středověkých římskoprávních škol, přispěl k tomu, že se tu záhy vytvářely naukové a pojmové kategorie, ve kterých můžeme vidět počátky **obecných teoretických představ o státu** a jeho vnitřní strukturu.

Jedním ze základních nosníků středověkého politického myšlení byla idea kontinuity římské říše – politický univerzalizmus. Rozhodujícími silami v Evropě byly *imperium a sacerdotium*, císařství a papežství.

Podle legendy, mající původ v 15. století, to byl císař Lothar III., který zavedl platnost římského práva zákonem. Jeho platnost nevyplývala jen ze všeobecné skutečnosti obnoveného impéria. Byla podnícena vzácným nálezem. V roce 1131 dobyl císař spolu s Pisánskými město Amalfi a jako válečné kořisti se zmocnili vzácného rukopisu – Justiniánských Digest (nyní je znám jako „*Digesta Pisana*“). Císař Lothar nechal antický pramen práva rozmnožit a tím ho uvedl ve všeobecnou známost. Na základě žádosti Matyldy Toskánské a Irnéria pak císař nařídil, aby bylo římského práva užíváno na soudech a při výuce na univerzitách. Tato „Lotharská legenda“ byla vyvrácena až v době rodícího se usumodernismu v 17. století Hermanem Conringem. Ve své době však sehrála důležitou roli ke zdůvodnění kontinuity středověkého císařství s říší římskou – *cum unum sit ius, unum sit imperium*.

Itálie 11. a 12. století byla dějištěm prudkých hospodářských přeměn spojených se stejně prudkým rozvojem zbožné peněžních vztahů a ruku v ruce s tím i narůstající politickou mocí **italských městských republik**. Stejně tak je to doba vrcholících zápasů mezi středověkým císařstvím a papežstvím, doba, která přináší v evropském feudalizmu značné změny a která nepochybně připravuje i výrazné přehodnocení základních rysů, jimiž se tato epocha vyznačovala. Je to konec hospodářského stavu společnosti, v němž převažovala naturální ekonomika a politická roztržičnost. Ve vztahu papež versus císař dochází k novým kolizím. Vidíme však, že v následující epoše se objevují nové politické síly, které vnášejí na politickou scénu nová témata. Především jsou to sílící a prosperující italské městské státy a němečtí říšští stavové. Z Francie pak přichází vyhraněné ideologické představy o „suverénním“ na císaři nezávislém státu.

Středověcí političtí teoretikové postupně začali opouštět doktrinální propojení římského práva s ideou kontinuity impéria. Římské právo se stalo samostatným argumentem a hledalo nové nazírání na stát. Souvisí to s rozšířením Aristotelovi filosofie, která obecně představuje významný mezník v rozvoji středověké kultury. Obraz středověkého světa je scholastickou vědou budován na religiózně teologických základech. Právo bylo chápáno jako výron bezprostřední boží vůle. Současně bylo právo součástí přirozeného řádu, který je rovněž zakotven v Bohu. Poměr přirozeného řádu a práva se stal východiskem významných ideologických konstrukcí. Učenci se stále více ztotožňovali s myšlenkou přirozené povahy politické organizace lidské společnosti, tedy o přirozené povaze státu. Stát není něčím libovolným a umělým, nýbrž naopak něčím imanentně přirozeným. Jestliže povaha státu souvisí s přirozeným řádem, v němž lidská společnost žije, je možno tuto přirozenost upevňovat vydáváním zákonů a naplňovat tak zároveň boží vůli, která z panovníka učinila hlavu státu, tedy někoho, kdo je ztělesněním přirozeného řádu a kdo je proto také pozitivnímu právu nadřazen – *lex animata*. Tento pohled představuje značný posun. Ve stoletích jedenáctém a dvanáctém se diskuze o nadvládě nad světem soustředila na otázku, zda má mít primát císařská nebo papežská moc. Základním nosníkem středověkého politického myšlení byla idea kontinuity římské říše – politický univerzalismus a rozhodujícími silami v Evropě bylo tedy *impérium* a *sacerdotium*. Ve století třináctém tento konflikt postupně ztrácí na intenzitě, a to ve prospěch ideje **suverénního státu**. Státu nezávislém ani na papeži ani na císaři.

Slábnoucí idea kontinuity impéria, které poskytovali argumentační autoritu glosátoři, ztrácí půdu pod nohama. Hledání nových pohledů na podstatu státní moci je úkolem jejich následovníků – **komentátorů** (nebo též postglosátorů či konsiliářů). Jejich způsob uvažování a pracovní metoda byly stále pod vlivem tehdy vrcholícího scholastického způsobu myšlení (scholastika)¹⁰.

Pozornost, kterou věnujeme pochopení jejich vkladu do publicistického vývoje, je třeba soustředit do několika směrů. Především nás zajímá, jaký byl jejich postoj k politické doktríně středověkého impéria a dále pak jaký byl jejich poměr k ideji nezávislého suverénního státu. Zásadním přínosem této školy je pak statutární teorie a nauka o subsidiární platnosti římského práva jako práva obecného – *ius commune*.

Pokud jde o podporu či nepodporu imperiální doktríny či ideje suverenity, nelze mezi těmito učenci nalézt jednotu. Mnozí měli tendence tradiční, jiní se k této otázce stavěli laxně. K prvním náležel jeden z raných reprezentantů komentátorské školy Cinus, ke druhým pak nejvýraznější z řad komentátorů

¹⁰ Scholastika – z latinského schola – škola, metoda vyučování na středověkých školách, která usilovala (s pomocí filosofie) o racionální pochopení, obhajobu a systematizaci obsahu víry; ovlivnila tehdejší teologii, filosofii a vědu. Pro metodu scholastiky je charakteristické formulování otázky, rozbor a vymezení pojmů, logický výklad a důkaz. Veškeré teze byly dokládány odkazy na Písmo, církevní otce a církevní tradici, popřípadě na antické filosofy, zejména Aristotela. Postup scholastiky byl ve shodě s postupem školské výuky, tj. čtením textů, kladením otázek, diskutováním a závěrem. Důležité místo má spor o univerzália. Raná scholastika (9.–12. století) byla ovlivněna Augustinem a novoplatonismem a vyznačovala se utvářením specifické scholastické dialektické metody (J. S. Eriugena, Anselm z Canterbury, P. Abélard). Vrcholná scholastika (13. století) byla ovlivněna zpřístupněním celého Aristotelova díla překlady přímo z řečtiny. Rozvíjela se univerzitní výuka a vědecká činnost dominikánského a františkánského řádu; vznikly teologicko-filosofické systémy Alberta Velikého a Tomáše Akvinského. Rozvíjelo se učení J. Dunse Scota, uplatnil se též averroizmus a mystika (Bonaventura). V pozdní scholastice (14.–15. století) se rozpadaly velké systémy, zejména vlivem nominalizmu (W. Occam), který oddělil víru a vědu, božské a světské, o jejichž spojení usilovala celá středověká filosofie. Oceněn byl význam zkušenosti a důležitost zkoumání přírody. Scholastika doznávala v díle F. Suarezze, které přispělo k tomu, že na univerzitách přetrvala až do počátku novověku. (Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích, 1998)

(obrázek č. 41, 42, 43), **Bartolus de Saxoferrato**¹¹. Respektovaný vůdce této školy žil v letech 1314–1357 a kromě toho, že zpracoval všechny části Justiniánské kodifikace, věnoval se i četným aktuálním otázkám feudálního a statutárního práva. Těšil se mimořádné autoritě a říkalo se, že jeho mínění platilo téměř jako zákon. Podle něj se komentátoři označovali jako **bartolisté**. Jeho dílo, různé komentáře, traktáty, *consilia* či *questiones*, byly mnohonásobně vydávané a ovlivnily celý další vývoj evropské právní vědy. Pro české čtenáře je zajímavostí, že údajně měl být profesorem také na Karlově univerzitě, kam ho Karel IV. pozval, aby mu napsal osnovu zákoníku pro Čechy. Ani slavný Bartolus však nemohl uniknout době, ve které žil. Dilema mezi přežívající se doktrínou středověkého císařství a politickou realitou řešil prostředky tradičními. Využil středověkou nauku o distinkci – tedy císařskou vládou *de facto* a *de iure*. Císař je sice právem vládcem světa, z jeho moci se však vymyká řada politických útvarů. Proto Bartolus uznává suverenitu italských komunálních států, i když jen jako nezávislost faktickou. Největší zásluhou komentátorů v oblasti práva veřejného je však bezpochyby jejich **statutární teorie**. Jejím shrnutím je formule „*ubi cessat statutum, habet locum ius civile*“. Vychází z principu *civitas sibi princeps*, který v podstatě dovozuje, že každá nezávislá obec má vlastní legislativní kompetence a může produkovat svoje partikulární právo. Při kolizích jednotlivých právních ustanovení v rámci meziměstského obchodu pak rozhoduje právo římské – ***ius commune***.

¹¹ Bartolus de Saxoferrato, italsky Bartolo da Sassoferrato (1313 – 13. červenec 1357) byl italský profesor práva a jeden z nejvýznamnějších kontinentálních právníků středověkého římského práva. Patřil ke škole známé jako komentátoři neboli postglosátoři. Obdiv pozdějších generací civilních právníků k němu je vyjádřen pořekadlem „*nemo bonus iurista nisi bartolista*“ – nikdo není dobrým právníkem, pokud není Bartolistou (tedy následovníkem Bartoluse).

Bartolus se narodil ve vesnici Venatura poblíž Sassoferrato, v italském regionu Marche. Jeho otec byl Franciscus Severi a jeho matka pocházela z rodiny Alfani. Studoval občanské právo na univerzitách v Perugii pod vedením Cinuse a v Bologni Olraduse a Belvisa, a doktorem práv se stal v roce 1334. V 1339 sám začal učit nejprve v Pise a pak v Perugii. Pozdvihl úroveň právní školy v Perugii na úroveň té v Bologni, a toto město mu udělilo čestné občanství v roce 1348. V 1355 ho císař Karel IV. jmenoval za svého poradce. V Perugii se jeho žáky stali Baldus de Ubaldis a jeho bratři Angelus a Petrus. Zemřel v Perugii ve věku 43 let, a byl pochován v kostele sv. Františka s pomníkem označeným „*ossa Bartoli*“ („*kosti Bartoluse*“).

Navzdory svému krátkému životu zanechal Bartolus neobyčejně mnoho prací. Napsal komentáře ke všem částem *Corpus Iuris Civilis* (kromě Justiniánských Institucí). Je také autorem množství pojednání o specifických subjektech. Mezi těmito rozpravami patří jeho slavná kniha o právu týkajícím se řek (*De fluminibus seu Tyberiadis*). Také existuje asi 400 právních názorů (*consilia*) napsaných na přání soudců nebo soukromých stran hledajících právní radu.

Bartolus rozvinul mnohé právní koncepty, které se staly součástí občanskoprávní tradice. K jeho nejvýznamnějším příspěvkům patří ty, které se týkají oblasti konfliktů práv – pole velké důležitosti v Itálii 14. století, kde každý městský stát měl vlastní statuty a zvyky. Bartolus se také vyrovnal s rozmanitými ústavněprávními záležitostmi. Ve svém pojednání *De insigniis et armis* probíral nejenom právo zbraní, ale také některé problémy obchodního práva.

Bartolus také psal o politických záležitostech, zahrnujících legitimitu městských vlád, stranických rozdělení a režimech drobných italských tyranů. Jeho politické myšlení vyvažovalo respekt k Říši s obranou legitimity místních italských vlád.

Slavný již během svého života, Bartolus byl později považován za největšího právníka od renesance římského práva. Je to jasné nejenom z výše citovaného řečení, ale také z faktu, že statuty ve Španělsku v letech 1427 až 1433 a Portugalsku v roce 1446 zabezpečily, že jeho názory měly být respektovány tehdy, kdy římské texty pramenů a Accursiovy glosy mlčí. Lorenzo Valla byl vyhozen z Univerzity v Pavii v roce 1431 za svou kritiku Bartolova stylu latiny. Dokonce v Anglii, kde jeho občanské právo nebylo aplikovatelné, byl Bartolus vysoce vážen. Ovlivnil civilní autory, například Alberica Gentili nebo Richarda Zoucha.

Díky jeho slávě bylo Bartolovo jméno často užíváno v divadelních hrách pro postavu právníka. Známým příkladem je Dr. Bartolo ve hře Lazebník sevillský od Pierra Beaumarchais, opeře Lazebník sevillský od Giacchina Rossiniho a v Mozartově Figarově svatbě. (Wikipedia, 2015)

Obr. 41 Bartolus de Saxoferrato

(zdroj: <http://www.uv.es/ceshu/docentic/page0/page2/files/bartolo-de-sassoferrato.png>)

Obr. 42 Baldus de Ubaldis

(zdroj: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/desbillons/aport/gif/aport108.gif>)

Obr. 43 Baldus de Ubaldis

(zdroj: <http://www.pitts.emory.edu/woodcuts/1578Giov1/00021266.jpg>)

4.4. Konkrétní témata veřejnoprávní nauky středověkých římskoprávních škol

Ve snaze pochopit podstatu středověké právní vědy v oblasti veřejnoprávní si musíme připomenout základní fakt. Pro středověké uvažování bylo hledání hranic a vymezení pojmů mezi právem „veřejným“ a „soukromým“ velmi obtížné. Tito učenci reagovali na soudobé politické poměry a dovedli se podílet na jejich aktivním vytváření. V jejich díle se na pozadí Justiniánské kodifikace objevuje pracné, a ne vždy úspěšné úsilí, vyjádřit římskoprávními výrazovými prostředky feudální společenské vztahy. V předcházejícím textu je popsána účast boloňských právníků na středověkých mocenských zápasech a tomu, jak přispívali k nalézání ideologického arzenálu tehdejších světovládců. Byli u vzniku státoprávních představ středověkého politického univerzalizmu a stejně tak jejich následovníci pak byli u překonávání těchto doktrín. Nauky glosátorů byly využívány komentátory k dosažení zcela jiných cílů, než jaké sledovali jejich předchůdci. Byla to řada vzájemného střídání rozmanitých ideologických motivů. To vše se odehrávalo na pozadí boje o politickou moc a ruku v ruce s rozvojem ekonomických a peněžních vztahů. Vyspělejší hospodářský život si vyžadoval jednak právní regulaci v oblasti soukromoprávní, jednak v oblasti organizace státní moci.

Univerzitní učenci pozdního středověku se při studiu antických pramenů soustředili na tři základní témata: hledání podstaty pojmu **impérium**, **korporace** a **dominium**.

4.4.1. Imperium

Tento pojem má svůj původ v ústavním systému římského impéria a je základem výkonu státní moci. Je to nejvyšší rozkazovací a zakazovací moc ve státě, kterou měli v době republiky určití magistráti. Konkrétně šlo o konsuly a praetory. Nebezpečí zneužití této obrovské moci bylo eliminováno principem kolejality, práva intercesse a principem annuity (jmenování na jeden rok). Díky oprávnění impéria mohl praetor vytvářet právní pravidla, která byla základem *ius honorarium*. Úředníci s impériem byli vázáni zákonem, ale kde bylo právní vakuum, nebo bylo-li třeba řešit mimořádnou situaci, měli právo rozhodovat se dle **svého uvážení**. Nižší forma státní moci pak byla *potestas*, kterou měli ostatní státní úředníci. Změnu v ústavním systému přinesla nová forma státního zřízení – principát. Ve výkladu o pramenech práva o tom podává přesvědčivé svědectví Gaius, v prvním komentáři svých Institucí píše: „Usnesení senátu je to, co senát přikazuje a stanoví. Také ono má sílu zákona, ačkoliv se o tom pochybovalo. Císařská konstituce je to, co stanoví císař dekretem nebo ediktem nebo dopisem. A nikdy nebyly pochybnosti, že nabývá sílu zákona, protože císař sám na základě zákona přijímá nejvyšší moc – *impérium*“. Původní pouze magistrátská a omezená pravomoc přešla pozvolna a neomezeně na císaře.

Pro učence období středověku to byl neobyčejně obtížně představitelný antický pojmový aparát. Proto aniž mohli představitelé středověké římskoprávní vzdělanosti proniknout do obsahu pojmu *impérium*, soustředili se na otázku, **komu** takováto pravomoc, o jejíž výjimečnosti nepochybovali, náleží. Středem pozornosti byl Ulpianův pojem *impérium merum* a *impérium mixtum*. „*Merum est imperium habere gladii potestatem ad animadvertendum facinoros homines, quod etiam potestas appellatur.*“ Byla to moc nejčistší a nejvlastnější, ve své podstatě moc nad životem a smrtí – *potestas gladii* – trestní pravomoc.

„*Mixtum est imperium cui etiam irisdicctio inest, quod in danda bonorum possessione consistit*“ – znamenalo moc soudní v oblasti civilní.

K této problematice se váže příběh o Jindřichovi VI. (korunován na císaře v roce 1191) a dvou glosátorech Azovi a Lotharovi. Císař položil oběma učencům otázku: *Cui competit merum imperium?* Lothar ji odpověděl ve prospěch císaře. Azo odpověděl správněji: právo nad životem náleží císaři „*per excellentiam*“, přísluší však i jiným soudcům, právě jako těm, kdož jsou „*praesides provinciarum*“. A tak, podobně jako v příběhu Fridricha Barbarossy, dostal koně ten, kdo císaři řekl, co chtěl slyšet, tedy Lothar. Dobové prameny z oblasti společenské rubriky dosvědčují, že odborníci byli na straně Aza, který byl lepším právníkem. Současně pomlouvají společensky atraktivnějšího Lothara, který byl prý zdatnější v sedle a rád se pohyboval v dámské společnosti, což mu ovšem nikterak nebránilo v tom, aby přijal úřad arcibiskupa v Pise.

Postupně však začal dozrávat čas, aby nauky o impériu byly aplikovány na soudobé feudální poměry v celé jejich šíři a přestaly být jen akademicky traktovanými distinkcemi. V naukách Bartolových se pak objevuje tendence, že impérium má různé stupně, které mohou být rozloženy podle feudální hierarchie a jsou schopny zahrnout i existenci městských států v Itálii. Bartolus tak pokračoval v úvahách započatých Azem. Nutno zdůraznit, že přes složitost scholastické metody a vyjadřovacího aparátu, směřovaly úvahy k vyjasnění státoprávních kategorií. Zejména šlo o otázku, kdo v politické pospolitosti vykonává nejvyšší státní moc a jak je tato moc rozložena mezi jednotlivé součásti státního aparátu. Středověká nauka o impériu byla jakousi „předehrou“ k velké diskuzi, která se rozvinula v 16. století mezi představiteli francouzského humanismu. Ve 14. století to byla ještě poměrně daleká budoucnost.

V té době šlo spíše o dovedné, logicky vybroušené pojmy, jejichž cílem bylo zdůvodnit vládní moc představitelů feudálního státu a posléze státoprávní postavení italských městských komun.

4.4.2. Korporace

V nauce glosátorů byla věnována velká pozornost římskoprávnímu pojmu korporace jako právnické osoby. Soustředili se zejména na to, aby mohli aplikovat tento antický pojem na soudobou politickou skutečnost. Justinánské právo vycházelo z rozlišení koncepce římského státu, náležejícího do oblasti práva veřejného a korporace, jako právnické osoby, náležející do práva soukromého. Toto rozlišení glosátoři nepřijali a po pravdě řečeno ani přijmout nemohli, neboť je nechápali. Feudální skutečnost vrcholného středověku, stejně jako politický univerzalismus středověkého císařství, tuto aplikaci vylučovaly. Vycházeli z předpokladu, v jejich době zcela oprávněného, že státem ve smyslu římskoprávních pramenů je pouze římská říše, kterou bylo ve středověku obnovené **císařské impérium** německých panovníků. Všechny ostatní útvary, ať již šlo o sdružení fyzických osob spolkového typu, ať šlo o komunální a teritoriální svazky, jež tvořily součást historického starověkého státu a podle obsahu římskoprávních pramenů náležely oblasti práva veřejného, či ať šlo o skutečné státy (feudální monarchie nebo městské republiky v Itálii) – zahrnovala glosa pod jednotně vymezený pojem korporace, pro který bylo nejčastěji užíváno označení „*universitas*“. Vidíme, že myšlení glosy tak selhávalo vždy tam, kde bylo třeba vést ostrou hranici mezi právem veřejným a soukromým.

Další nedůslednost glosátorského myšlení spočívala v tom, že glosa byla ochotna zároveň i uznat určitou míru veřejných korporací, zejména těch, jež spadaly sice pod jednotně chápanou kategorii středověké „*universitas*“, zároveň však byly vybaveny – jako města a rozmanité feudální državy – významnými atributy politické vlády. Glosátoři nebyli způsobilí ohraničit pojem právní subjektivity korporace *universitas*. Nebyla skutečnou právnickou osobou, byla souhrnem fyzických osob, které měly každý svou právní způsobilost. Podle Otto v. Gierkeho, německého vědce a zastávce organické teorie státu a autora „*Genossenschaftsrecht*“ (konec 19. století), myšlení glosátorů ulpívalo ještě na nižším stupni abstrakce, ale současně přesně odráželo společenské i ekonomické poměry vrcholícího středověku, který svými omezenými formami zbožné peněžní směny činil takovéto zobecnění nemyslitelným.

Komentátoři pak, a to za přispění rozvíjející se kanonistické nauky o jednotě církve jako mystického těla, rozvinuli teorii korporace ve smyslu abstraktní logiky. Vymezili pojem korporace jako právnické osoby s fiktivní samostatně oddělenou subjektivitou od osob, jež korporaci tvořily. Roli v tomto vývoji právního myšlení sehrál prudký rozvoj italských městských států. Bartolus, uznávaná hlava školy komentátorů, již otevřeně počítá s korporacemi („*civitates*“) vybavenými impériem, jež nepodléhalo žádné vyšší moci. Dospěl k **suverenitě městského státu** a jeho nezávislosti na univerzalismu staršího středověku. Jejich korporace umožnila vystihnout státoprávní povahu středověkého státu. Současně podpořili statutární pravomoc městských komun. Vycházela z ryze civilistické představy, že podobně jako jednotlivec může rozhodovat o svých věcech, má i městská obec *loco privatum* moc vydávat statuty.

4.4.3. Dominium

Publicistické nauky středověkých právních škol věnovaly velkou pozornost vymezení pojmu vlastnictví. Jistě je obecně známou skutečností, že vlastnictví je institutem práva soukromého. V kontextu historického vývoje však vidíme v pojetí ochrany vlastnictví významný veřejnoprávní prvek. Není proto náhodou, že ochrana vlastnictví patří v novodobých ústavních dokumentech k základním lidským právům a ústavou chráněným hodnotám. Její role a smysl přesahuje oblast soukromého práva a patří do katalogu **základních lidských práv**. Ochrana vlastnictví je zaručena ústavami moderních právních států.

Feudální vlastnické vztahy a jejich charakteristické rysy neumožňovaly, ba dokonce vylučovaly pojetí vlastnictví v duchu římských pramenů. Středověká právní věda na to reagovala uměle vytvořenou kategorií „děleného vlastnictví“. Tento pojem se rychle vžil a stal se pevnou součástí feudálního právního myšlení vrcholného středověku. Již v době činnosti glosátorů se učenci zabývali rozdílem mezi *actio directa* a *utilis*. K tomu přispěla i interakce *ius civile* a právo praetorské ekvity (*aequitas*). Tyto pojmy se staly formálním východiskem glosy. Opět je zde zřejmá vazba na společenskou realitu dne. Dvojí vlastnictví mělo složky tzv. „*dominium directum*“ a „*dominium utile*“. Komentátoři pak spojili vlastnictví přímé s určitou mírou politické moci, tedy s vrchnostenskými oprávněními feudálního vlastníka a propůjčili mu povahu vrchního vlastnictví, tak jak to odpovídalo skutečnosti feudálního života. Tím překročili rámec římskoprávní povahy vlastnictví jako práva soukromého a dali mu **veřejnoprávní obsah**. Nositel veřejné moci je k té moci v podobném vztahu jako vlastník k předmětu svého vlastnictví. Je vlastníkem moci, jejímž je subjektem a kterou vykonává. V souladu s naukou o impériu lze říci, že pojem vlastnictví se **etatizuje**.

Závěrem možno shrnout, že publicistické nauky ve středověku sehrávaly významnou roli v kulísách své doby. Nemohly však dospět k plnému pochopení antických pramenů. Bránila tomu povaha reálných politických a společenských vazeb. Tyto vylučovaly plné pochopení **principu dualismu práva**, pochopení rozdílu mezi **veřejným a soukromým**. Rozdílu, který je ryzím základem římského práva a jednou z největších právních hodnot kontinentálního práva, a to do dnešních dnů.

4.5. Idea státu

Na tomto místě si znovu musíme připomenout, že rozpad Západořímské říše znamenal zánik mocného a silného státu s dobře propracovanou strukturou státní správy a soudnictví. Evropa prožívala stádium, které se eufemisticky nazývá „stěhování národů“. Ve skutečnosti to bylo období ekonomické i kulturní devastace antického světa. Boj o centralizovanou moc začal probíhat až několik století později ve století 9. a je spojován s franckou říší.

V předcházejících kapitolách byl tento vývoj naznačen. S postupným rozvojem civilizace a kultury začal narůstat vliv univerzity v Bologni. Irnerius a jeho žáci podpořili pomocí římskoprávní argumentace ideu středověkého univerzalizmu, jejich následovníci komentátoři pak dokázali vytvořit argumentaci opačnou, podporující vývoj odlišný směřující ke středověkému feudálnímu státu. Obrazně můžeme říci, že jejich vklad do rozvoje státoprávních představ vycházel sice ze středověku, směřoval však dále do budoucna.

Pro římské právo byl charakteristický dualismus práva **veřejného** a **soukromého**, který znovu našel až novověk. Feudální svět a jeho právo jej neznaly, a lze dokonce říci, pro středověk to byla idea nepředstavitelná. Uplatnění těchto pojmů kleslo v minulosti cestu dokonalejšímu, diferencovanějšímu a progresivnějšímu pohledu na politickou a právní skutečnost, než jaký mohlo nabídnout scholastické myšlení. Pojem stát, jak jej chápeme, nebyl středověku znám. Název je etymologicky odvozen od latinského „*status*“. Ulpianova definice z první knihy prvního titulu fragment 2 v Digestech říká: *Huius studii duae sunt positiones publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem...*

Přes složitou polemiku v právněhistorických kruzích nelze učinit jednoznačný závěr, kdy začala středověká právní nauka pojem „stát“ požívat v dnešním smyslu slova – stát jako politická organizace společnosti. Významný německý historik 19. století L. v. Ranke zastával názor, že náš termín stát má původ až v politických zápasech uvnitř italských signorií. S jistotou lze říci, že pojem „stát“ tedy náleží pozdní renezanční a francouzskému humanismu 16. století. Pravděpodobně tedy nemá kořeny sahající ke středověkým římskoprávním školám. Nejde totiž o pouhé názvosloví, ale o jeho smysl – posun v dějinách právního myšlení. Mezi vrcholným středověkem a raným novověkem leží ještě epocha stavovských feudálních monarchií. Ta také neznala pojem státu, používala pojem „koruna“ jako institut nadřazený politickému národu a stavům.

Středověcí interpretátoři latinských textů vykládali pojem „*Res Romana*“ ne jako stát v obecném slova smyslu, nýbrž jako označení pro římskou středověkou říši. Glossa využívala pojem status jako veřejné blaho – *publica utilitas, bonum publicum, comune*. Nedovedla postihnout „*ius publicum*“ jako souhrn norem upravující státní zřízení, vymezující organizaci státního aparátu, případně vztah jedince a státu. Středověký feudalismus, tedy období středověké feudální rozdrobenosti, nebyl s to vymezit úkoly státní moci. Panovník nebyl ve středověku zákonodárcem, nýbrž někým, od něhož se očekávalo zajištění rovnováhy mezi feudály a „*bonum statum*“.

Středověká římskoprávní vzdělanost proto nestála a ani nemohla stát u kolébky našeho označení pro „stát“. V jeho počátcích hrají zásadní roli aristotelovské ideje, zprostředkované tomistickou filosofií, které jsou pak personifikovány v díle florentského kronikáře Villaniho¹² a Niccolò Machiavelliho¹³ (obrázek č. 44, 45, 46, 47).

¹² Giovanni Villani (asi 1280, Florencie – 1348) byl florentský kronikář, autor díla *Nuova Cronica* a společník obchodní firmy Buonsignori. Po Giovanniho smrti pokračoval v psaní nejdříve autorův bratr Matteo Villani a pak bratranec Filippo Villani. (Wikipedie, 2015)

¹³ Niccolò Machiavelli (3. květen 1469 – 21. červen 1527, Florencie) byl italský politik, filosof, diplomat, spisovatel, historik a vojenský teoretik. Byl současníkem Leonarda da Vinci a Michelangela Buonarrotiho. Pocházel z notářské, ne příliš zámožné rodiny, jeho otec Bernardo byl právníkem, se svou ženou Bartolomeou měl kromě Niccola ještě syna Totta a dcery Primavera a Ginevru.

Poprvé o Niccolovi slyšíme jako o aktivním účastníku dění v jeho rodném městě roku 1498, v roce, kdy padl Savonarolův režim. Po propuštění jeho přívrženců byl Machiavelli 19. června jmenován do funkce kancléře florentské republiky. V roce 1500 se stal poprvé otcem a rok poté se oženil s Mariettou, dcerou Bartolomea Corsiniho. Ta Niccolovi porodila nakonec šest dětí a podle manželových dopisů k ní Niccolò nikdy neztratil náklonnost, ačkoliv jí byl mnohokrát nevěrný. Jako vyslanec Rady deseti byl Machiavelli čtyřikrát ve Francii, ve Švýcarsku a v Německu, plnil posláním i k papežskému dvoru Julia II. Potom ho Rada deseti jmenovala komisařem pro válku proti Pise. Když Florencie prohrála v bitvě proti Španělům u Prata, španělští protektoři dosadili k moci opět Medicejské. Ti v roce 1513 dali Machiavelliho kvůli podezření ze spiknutí proti nim zatknout, vyslýchat a mučit. Protože mu nebylo dokázáno, že by byl strůjcem politiky Rady deseti, ale jen jejím pěšákem, byl odsouzen pouze k vyhnanství za hradby města, s tím, že nesmí opustit území Florencie. Machiavelli žil na malém

Obr. 44 Niccolò Macchiavelli

(zdroj: https://abiasedperspective.files.wordpress.com/2013/09/machiavelli_af.jpg)

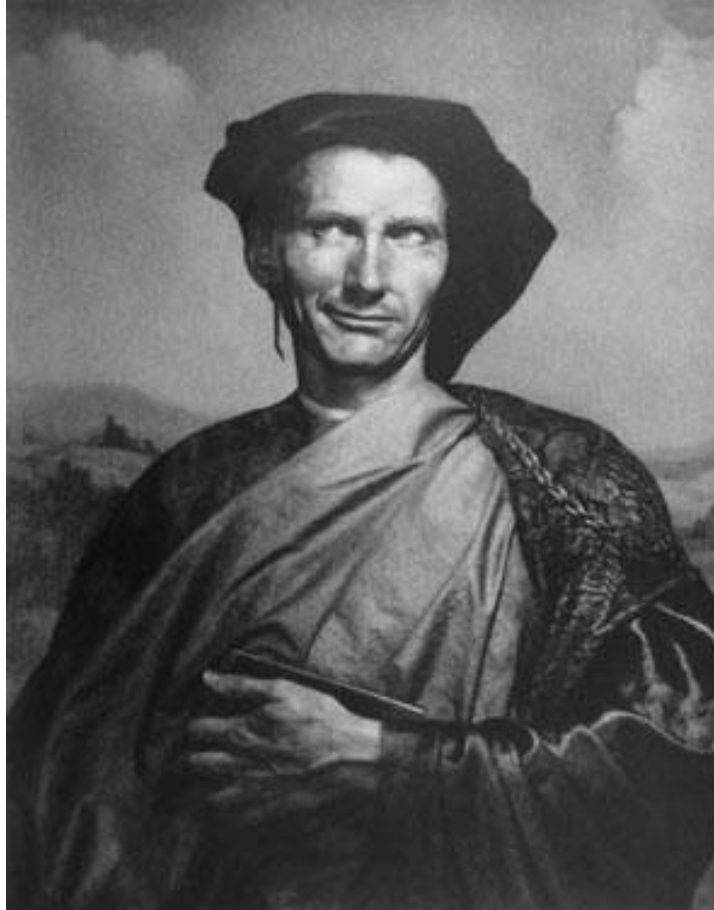

Obr. 45 Niccolò Macchiavelli

(zdroj: <http://i.huffpost.com/gen/2786176/images/o-MACCHIAVELLI-facebook.jpg>)

statku a věnoval se studiu literatury a vlastní literární činnosti. V období, kdy žil v politické nemilosti, napsal svá nejvýznamnější díla. Machiavelli se snažil získat přízeň Medicejských, v roce 1520 byl skutečně omilostněn, stal se jejich oficiálním dějepiscem a byl pověřen, aby napsal Florentské dějiny. Na sklonku jeho života nabídli Medicejští Machiavellimu (r. 1525), aby řídil novou stavbu městských zdí. Nedlouho potom, co se vrátil do Florencie, však vláda Medicejských padla a nová republikánská garnitura zbavila Machiavelliho úřadu. Machiavelli se ještě pokusil znovu získat místo sekretáře, neuspěl však. Po tomto odmítnutí těžce onemocněl, patrně na žaludeční vředy, a v roce 1527 duševně zlomen zemřel. Pohřben je ve florentském chrámu Santa Croce, stejně jako například Galileo Galilei.

K novému originálnímu zkoumání politického fenoménu, k pokusu o novou politickou filosofii, vedlo Machiavelliho právě jeho vyřazení z politického života. Kdyby zůstal v politickém dění, velmi pravděpodobně by neměl odvahu být tak bezohledně kritický k politice. Podle Machiavelliho je politika umění, jak zacházet s mocí, aby se dosáhlo úspěchu. Moc ve skutečnosti nemá žádné teologické ani etické zdůvodnění. Aby vládnoucí zvítězili, musí být bezohlední. Politická věda se má tedy zabývat tím, co je, a nikoli tím, co by mělo být. To je nová politická filosofie, zcela oddělující politiku od etiky. Dále je pro Machiavelliho úvahy typické, že vychází z přesvědčení, že i když se časy mění, lidé zůstávají v podstatě stejní. Nepřijímá tedy myšlenku o zdokonalování lidstva a člověka. Od lidí se podle Machiavelliho dá očekávat spíš zlo; k dobrému musí být vedeni nebo i donucováni. Přesto ve svém dílu *Vladař* vkládá do lidí jistou důvěru. (Wikipedie, 2015)

Obr. 46 Niccolò Macchiavelli

(zdroj: <http://www.thescreamonline.com/photo/photo06-01/mortensen/machiavelli.jpg>)

Obr. 47 Niccolò Macchiavelli

(zdroj: <http://www.returnofkings.com/wp-content/uploads/2013/12/Niccolò-Machiavelli-.png>)

4.6. Cesta k suverénnímu státu

Římské právo bylo jedním z hlavních nosníků ideové klenby, o níž se opíral politický středověký univerzalismus. Na počátku novověku v atmosféře, v níž byl univerzalismus zatlačován novými silami, se jeho úloha mění až k úplnému obratu. Totiž k popření univerzalizmu. Posun v nazírání na postavení panovníka je vyjádřen formulí „*princeps est imperator in regno suo*“. Papežství ve 13. století již nemělo v pravém slova smyslu hierokratický program, papežská supremacie vůči tehdejšímu světu se měla vztahovat na nadvládu morální – papežské „*imperium spirituale*“. Kanonistika se stala spojencem proti císařskému univerzalizmu.

Vilém z Ockhamu¹⁴ v první polovině 14. stol. napsal: „Světská moc je starší než duchovní, z čehož vyplývá její nezávislost na papeži. Ten nemá právo potvrzovat volbu knížat; ne podle státního práva, neboť žádný stát by mu toto právo nepřiznal, ne podle církevního práva, neboť to platí jen tehdy, když to kníže povolí, ne podle obyčejového práva, neboť je neplatné, jestliže škodí všeobecnému blahu.“ V díle „*Defensor pacis*“ definitivně ukončil v rovině teoretické dualismus mečů církve a říše Marsilias z Padovy (1290-1343)¹⁵.

¹⁴ William Ockham (také Occam, česky někdy Vilém Ockham), (snad 1287 – 9. duben 1347, Mnichov) byl anglický františkánský mnich a teolog, významný logik, nominalistický filosof a středověký politický myslitel. Zabýval se hlavně logikou, vztahem filosofie a teologie a konečně poměrem mezi císařskou a papežskou mocí. Kritizoval bohatství a moc církve a přiklonil se ke stanovisku císaře, že papež mu má být podřízen.

Trvalý význam mají jeho práce z logiky, i když princip úspornosti výkladu, tzv. Ockhamova břitva, se mu zřejmě připisuje neprávem. Ockhamův názor, že Boha lze poznat pouze z jeho Zjevení a nikoli rozumovými prostředky, připravil oddělení filosofie od teologie i názory pozdější reformace. Jeho stanovisko, aby se církev zbavila majetku a byla podřízena světské moci, přímo inspirovalo Johna Wycliffa a jeho prostřednictvím i české husitské hnutí.

William se narodil ve vesnici Ockhamu v Surrey jihozápadně od Londýna a brzy vstoupil do františkánského řádu v Londýně. Po roce 1310 odešel studovat do Oxfordu, kde se stal bakalářem, ale pro spory s učiteli nedosáhl titulu magistra teologie. 1323 byl předvolán před řádový sněm v Bristolu a 1324 (snad na udání oxfordského kancléře) k papeži do Avignonu, kde několik let pracoval a snad i učil. Roku 1327 napsal velmi nepříznivý posudek na názory Mistra Eckharta, za své vlastní názory byl sice pokárán, ne však odsouzen.

Roku 1328 vypukl ostrý spor představeného františkánů Michala z Ceseny s papežem Janem XXII. o chudobě a majetku církve. Františkáni zastávali názor, že to, co k životu potřebují, jim nepatří. Své budovy, oblečení, potravu atd. pouze užívají, ale všechno patří vlastně papeži. S tím papež nesouhlasil a trval na tom, že co kdo trvale užívá a spotřebovává, to mu také patří. Cesena požádal Ockhama, aby se věci ujal, a ten došel k názoru, že papež se nejen mýlí, ale že je heretik, a není tedy ani platně papežem.

Papež je nato vyloučil z církve a v květnu 1328 Cesena s Ockhamem tajně odešli do Pisy k císaři Ludvíkovi Bavorskému, papežovu hlavnímu odpůrci (jeho syn Ludvík V. si vzal nerozvedenou Markétu Tyrolskou a tento „civilní sňatek“ Ockham obhajoval), a s ním o rok později do Mnichova. Zbytek života strávil Ockham v Německu a psal své církevně-politické texty. Zemřel 9. dubna 1347. (Wikipedie, 2015)

¹⁵ Marsilius z Padovy (latinsky Marsilius Patavinus, italsky Marsilio nebo Marsiglio da Padova), (1275-1342) byl italský učenec pozdního středověku, který se hluboce účastnil politiky své doby.

Narodil se v Padově a začal studovat medicínu v rodné Itálii. Vykonával různá povolání včetně života vojáka a v roce 1311 odešel do Paříže. Reputace, kterou získal ve fyzikálních vědách, brzo způsobila, že byl dosazen do funkce rektora univerzity (poprvé v roce 1313).

Zatímco stále působil jako lékař, složil slavný *Defensor pacis* (1324), jedno z nejmimořádnějších politických a náboženských děl, které vzniklo během 14. století. V té době došlo k násilnému boji mezi papežem Janem XXII. a Ludvíkem IV. Bavořem, kandidátem na císaře, a posledně jmenovaný byl exkomunikován a požádán, aby se vzdal císařství. Ludvík však na papežovy hrozby odpověděl pouze šťavnatými provokacemi.

Marsilius z Padovy a Jan z Jandunu si vybrali tento okamžik, aby odcestovali z Francie k německému dvoru, ačkoliv oba měli důvod být vděční výhodám od Jana XXII.

Třinácté století přineslo panujícímu feudalizmu velké změny ekonomické. Byl to především rozvoj zbožně peněžních vztahů, vznik a rozkvět severoitalských měst a městského hospodářství. Odumírá stádium naturální povahy hospodaření a roste společenská produktivita práce. Prosazují se nové tržní vztahy v rámci teritoriálních celků. Rozhodující krok ke vzniku budoucích národních trhů, sjednocujících etnicky příbuzné obyvatelstvo v procesu směřujícímu ke vzniku novodobých národů. Postupně je překonávána feudální rozdrobenost, což podnítilo vznik velkých sjednocených státních útvarů jako základů příštích národních států. Tento vývoj se promítá, a to způsobem zcela nevyhnutelným, i do dosavadního ideového světa středověku. V tomto století se sice dovršuje vývoj scholastické filosofie na straně jedné, na straně druhé pak vznikají nové ideové proudy, které mění dosavadní státoprávní představy. Nastupuje italské „trecento“ – první stadium italské renezanace, nový umělecký a architektonický sloh a snad i životní styl, který se hlásí k antice, jejím uměleckým formám a hodnotám. Středověký politický univerzalismus, budující na představě jednotného světového impéria s císařem v čele, utrpěl nezhojitelné rány.

Přesto ještě rezonuje konflikt s papežským stolcem a císařem. V roce 1338 na setkání v Rhens se kurfiřti vyslovili k volbě římskoněmeckého krále, k níž má stačit většina jejich hlasů a není třeba papežské aprobace. Císař Ludvík Bavor vyhlásil ve Frankfurtu říšský zákon „*Licet iuris utriusque*“. Císařská moc se odvozuje sama z platné královské volby, na kterou nemá papež vliv.

Hierokratické (vláda kněží) nároky papežství, které původně usilovaly o likvidaci moci císaře jako hlavního rivala, musely uznávat svět daleko více politicky diferencovaný, než to dovolovaly dosavadní názory. Proto se objevuje nová církevní doktrína stojící na kanonickém právu, která se snažila zdůvodnit myšlenky papežské politické světovlády. Současně s tím přinesla argumenty posilující ideu nezávislých a soběstačných států. Středověká státní suverenita znamená, že panovník není nikomu podroben a volně určuje zahraničně politické vztahy. Nezávislost státní moci se projevuje „navenek“. K tomu, aby byl panovník opravdu nezávislý i „dovnitř“ a aby existovala centralizovaná státní moc, je ještě dlouhá cesta.

I úloha římského práva se musela proměnit. Ztrácela svůj výlučný ráz a svoji jednosměrnost. Argumentační schopnost čerpající v oblasti politické ideologie z římskoprávních zdrojů se obohacovala o další možnosti. Prvá z nových tezí bývá vyjadřována slovy „*neminem superiorem recognoscere*“.

Marsilius, který psal sám, ne s Janem, jak se někteří domnívají, se vydal na cestu, aby demonstroval nezávislost říše na papeži a prázdnotu výsad uzurpovaných suverénními biskupy – demonstrace, která mohla být přirozeně považována za kacířskou. K demonstraci použil argumenty důvodu (Dictio I) a autority (Dictio II).

Ludvík IV. přijal Marsilia a Jana do okruhu svých blízkých a zahrnul je přízní. Jan XXII. exkomunikoval Ludvíka IV. 3. dubna 1327. Marsilius se stal jedním z inspirátorů císařské politiky svého pána, a proto doprovázel Ludvíka IV. do Itálie, kde kázal a nechával kolovat písemné útoky proti papežovi, zvláště v Miláně.

Viděl "krále Říma", korunovaci císaře v Římě, ne papežem, ale těmi, kdo byli přesvědčeni, že jsou delegáty lidu (17. ledna 1328). Také byl svědkem zbavení papeže Jana XXII. jeho funkce (18. dubna) a dosazení žebravého mnicha Pietra de Corbaru císařským dekretem na stoličce sv. Petra (jako vzdoropapeže Mikuláše V.) po "lidových" volbách (12. května). Všechno toto bylo považováno za aplikaci principů stanovených v *Defensor pacis*.

Marsilius, jmenovaný císařským vikářem, pronásledoval duchovní, kteří zůstali věrní Janu XXII. Zdá se, že právě jako odměnou za své služby byl jmenován milánským arcibiskupem (ačkoliv byl stále laik), zatímco Jan z Jandunu získal od Ludvíka IV. biskupství ve Ferrare.

V *Defensor minor* ale Marsilius především zkompletoval a přepracoval různé body doktríny položené v *Defensor pacis*. Zabýval se problémy týkajícími se církevní jurisdikce, pokání, požitkářství, křižácků a poutníků, modliteb, exkomunikace, všeobecného církevního koncilu, manželství a rozvodu, spojení s Řeky.

Jeho pokrokové teorie vedly stále jasněji k vyhlášení svrchovanosti říše. (Wikipedie, 2015)

Druhá teze, která má k římskoprávnímu základu blíže, zní: „*princeps est imperator in regno suo*“. Panovník není podroben moci jiného vladaře.

Jiná je také nauka o platnosti římského práva: římskému právu jsou podrobena všichni křesťané proto, že podléhají papežskému stolci, jeho zásady jsou pro ně závazné, ale jen potud, pokud jsou aprobovány církví. Papežství a církevní politika připravují zrod myšlenky státní suverenity a obhajují ji proti císařství. Také ochrana panovnického majestátu „*crimen laesae majestatis*“ poskytuje novou zbraň ve prospěch budování panovnické moci.

Zvláštní postavení římského práva, původně spojovaného s ideou císařského univerzalizmu, se projevuje ve známé bulle papeže Honoria III. „*Super specula*“ vydané v roce 1219. Touto konstitucí byl vysloven zákaz výuky římského práva na pařížské univerzitě. Panuje názor, že smyslem tohoto zákazu byl odpor k římskému právu jako právu císařskému. Bulla byla vydána vzápětí po bitvě u Bouvines a ve hře tak byly spíše politické zájmy Filipa Augusta a ještě spíše církevní postoj při upevňování vnitřní politiky. Francouzský právní život se z politických důvodů distancoval od římského práva, jako práva císařského. Právě ve Francii v období humanizmu vznikla tradice, že na římské právo se nehledělo jako na právo říše římské, nýbrž jako na právo mající svoje vlastní hodnoty. Tedy na právo neplatící „*ratione imperii*“, ale právo platící „*imperio rationis*“ – neplatící z důvodu kontinuity impéria, ale pro svůj rozumový základ.

4.7. Feudální absolutizmus

Římskoprávní vzdělanost byla ve vrcholném středověku významnou ideovou silou. Byla určujícím fenoménem při hledání pojetí státní moci. Její zásluhou se podařilo překonat nazírání staršího středověku, které v panovníkovi vidělo někoho, kdo zaručuje mír a vytváří spravedlnost, tedy zajišťuje nalézání práva, jinak řečeno pečuje o aplikaci obyčejových norem, jež tvořily základ právního řádu staršího feudalizmu. Ve světle názorů, jež razí středověká římskoprávní vzdělanost, je panovník naopak zákonodárcem, je někým, kdo právo účinně vytváří legislativní cestou, kdo do něho aktivně zasahuje a činí ho tak i oživeným právem – *lex animata in terris*, ale zároveň je i někým, kdo stojí nad ním a mimo ně – *princeps legibus solutus*. To byla nejvýznamnější změna v chápání panovnické moci, tedy moci státní, kterou podnítilo římské právo.

Jak již bylo opakovaně zdůrazněno, právo jde vždy ruku v ruce se společenskou a ekonomickou realitou své doby. Rozvoj zbožně peněžních vztahů a vznik budoucích národních trhů v posledních stoletích středověku vyžaduje odlišné pojetí panovnické moci a novou právní úpravu, která by zajistila, aby měla legislativa jednotné centrum. Historické zázemí hledání nové podoby státní moci nalézáme ve Francii 16. století, kdy panovník sváděl boje se stavovskou šlechtou.

Významnou roli na této cestě sehrálo pak učení **francouzských právních humanistů**. Pro jejich myšlenkový postup je typický despekt k Justiniánské kodifikaci, a hledání původní podoby klasického římského práva. Dokladem toho je Hotomanovo dílo „*Antitribonián*“. Kritické odmítání do té doby neotřesitelných autorit „*bartolistů*“ mělo za cíl upozornit na vnitřní hodnoty římského práva, které nazývali *ratio scripta*. Tím byl vytvořen základ dalšího vývoje, založený na racionalistickém přirozenoprávním myšlení.

Pokud jde o publicistické nauky, zkoumali humanisté především pojem *imperium*. A postavili se na opačné stanovisko, než jaké zastávali jejich předchůdci – bartolisté. Ti totiž věnovali velkou námahu tomu, aby přizpůsobili pojem „impéria“ feudálním poměrům. Naopak humanisté vedli úsilí směrem opačným, aby navrátili pojmu *imperium* obsah souladný s římskoprávními prameny. Bartolovská interpretace učení o impériu spočívala v podstatě na dvou základních principech: *imperium* mají rozmanití veřejní i političtí činitelé, tedy feudálové na různých stupních feudální společenské hierarchie, včetně měst. Druhý princip je postaven na myšlence, že *imperium* zahrnuje nejen judičiální moc, ale i zákonodárnou.

Alciatus (obrázek č. 48, 49, 50, 51, 52)¹⁶ jako jeden z čelných představitelů francouzských humanistů prosazoval názor, že *imperium*, zejména pak *imperium merum*, náleží pouze panovníkovi. Klíčovou se stala otázka delegace impéria. Státní moc ve společnosti vykonává celá řada hodnostářů. Alciatus dovodil, že vykonává-li pravomoc rovnající se impériu někdo jiný než panovník, jde o delegaci opřenou nikoliv o poměr mezi osobami, nýbrž o to, že na úředníka je tato pravomoc přenesena podle práva a právem samotným. Zde nalézáme zcela evidentní náznaky budování státního aparátu.

Obr. 48 Andreas Alciatus

(zdroj:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/69/Andrea_Alciato_1584.JPG/220px-Andrea_Alciato_1584.JPG)

¹⁶ Andrea Alciato (8. květen 1492 – 12. leden 1550), více známý jako Alciati (Andreas Alciatus), byl italský právník a spisovatel. Je považován za zakladatele francouzské školy právních humanistů.

Alciati se narodil v Alzate Brianza poblíž Milána, a usadil se ve Francii na počátku 16. století. Prokázal velké literární schopnosti ve svém výkladu zákonů, a byl jedním z prvních, kdo interpretoval občanské právo pomocí dějin, jazyka a literatury antiky.

Publikoval mnohé právní práce, také anotace na Tacita a sesbíral sylloge (sbírku) římských nápisů z Milána a jeho okolí, jako část přípravy na svou historii Milána, napsanou v letech 1504-1505.

Alciati je nejvíce proslulý díky svým *Emblematum*, publikovaných v tuctech edic počínaje rokem 1531. Tato kolekce krátkých latinských veršovaných textů provázena dřevořezbami vytvořila celý jeden evropský žánr, emblémovou knihu, který získal obrovskou popularitu v kontinentální Evropě a ve Velké Británii.

Alciati zemřel v Pavii v roce 1550. (Wikipedia, 2015)

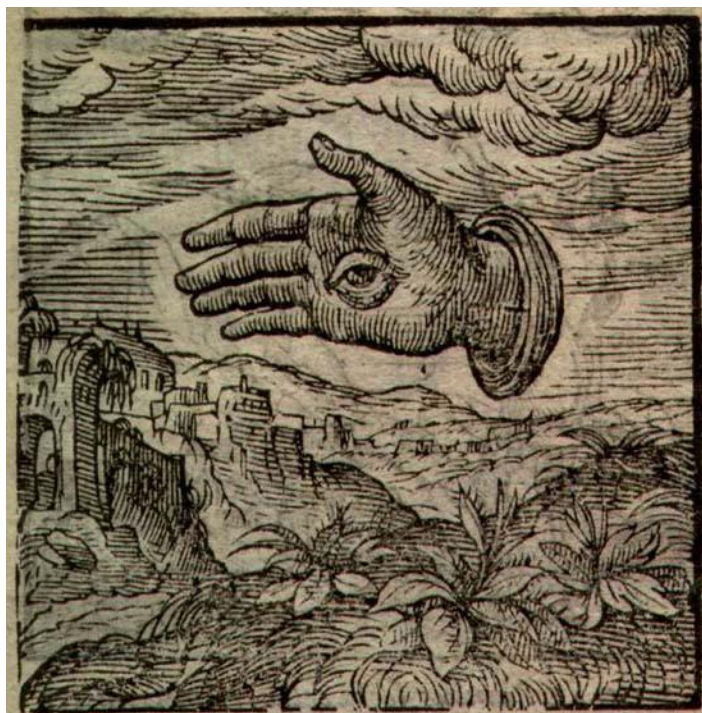
Obr. 49 Andreas Alciatus

(zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/it/b/b4/Andrea_alciato.jpg)

Obr. 50 Emblém – Adversus naturam peccantes

(zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/de/Alciato_Adversus-naturam-peccantes.jpg)

Obr. 51 Emblém

(zdroj: <http://www.studiolum.com/wang/alciato-emblema-16-ne-credas.jpg>)

Obr. 52 Emblém

(zdroj: <https://edmundsiderius.files.wordpress.com/2012/05/bees.jpg>)

Nové pojetí státní suverenity je však zcela spojeno až se jménem Jeana Bodina¹⁷ (obrázek č. 53). V jeho díle dospívá historický vývoj k významnému předělu. Základní ideou bodinovské suverenity je, že státní moc působí nejen navenek, ale i **dovnitř**. Státní moc jako **suverénní** byla nadřazena komukoliv a čemukoliv. Vedle ní byla nemyslitelná jakákoliv jiná moc. Byla to nejen moc vše obsahující a zahrnující, nýbrž i moc nalézající zdůvodnění a oprávnění pouze sama v sobě. Jean Bodin tak přinesl nový pohled na povahu panovnické moci – *summa in cives ac subditos legibusque soluta potestas*. Starý pojem panovnické či státní moci se znovu vrací a je užíván, aby vystihl jednu z nejdůležitějších složek státní suverenity, aby podtrhl její **nadřazenost**. V rámci diskuze o povaze státní moci, která v 16. a 17. století probíhala, přinesl Bodin něco nového: bodinovská řešení státní moci je solucí v novém smyslu slova. Ten, kdo je *legibus solutus*, není ničím vázán. Je uvolňován z jakékoliv závislosti na morálních či religiózních imperativích, které platily ve středověkém pojetí. Soluce je něčím víc než možností, jak zasahovat do platného obyčejového práva a legislativně vytvářet právo nové: je skutečným zdůvodněním panovnické moci. Důraz je kladen na spojení impéria s osobou panovníka. Jádrem složitých diskuzí je opět ono úsilí o rozlišení, co pozdější doba chápala jako rozlišení práva soukromého a veřejného. **Vlastnictví a veřejná moc se stávají dvěma nezávislými**, od sebe oddělenými veličinami. Chápáním státní moci jako suverénní přináší nutně nový pohled na vlastnictví, které stále více ztrácí publicistický aspekt a stává se stále zřetelněji doménou soukromoprávní. Skutečné stavební kameny nového teoretického systému z nich učinilo teprve racionalistické chápání přirozeného práva. Nově objevený rozdíl mezi **právem veřejným a soukromým** právem přinesla až doba, která vstupovala branami novověku do období přípravy buržoazních revolucí vedoucích ke konstitucionalizmu.

¹⁷ Jean Bodin (1529, Angers – 1596, Laon) byl francouzský právník, filosof, politik a politolog, humanista, člen francouzského Sněmu a profesor práva v Toulouse. Patří mezi první myslitele lidských práv a náboženské tolerance, mezi zakladatele moderního veřejného práva a politické teorie.

Bodin pocházel z bohaté řemeslnické rodiny, v mládí vstoupil do karmelitánského kláštera v Angers, studoval v Paříži filosofii a římské právo v Toulouse. Od roku 1561 působil jako advokát v Paříži. Jako rádce francouzského krále se stal 1576 zástupcem „třetího (městského) stavu“ na sněmu v Blois, s králem se však rozešel, protože nesouhlasil s jeho zákonodárstvím, a stal se rádcem vévody z Anjou. Roku 1584 se stal královským prokurátorem (místopředsedou) v Laonu. Pod jeho vedením se město zprvu přiklonilo ke katolické Lize, později však uznalo krále Jindřicha IV. Roku 1596 zemřel na mor v Laonu.

Bodin byl typický představitel městského stavu, zastávce volného obchodu a exportu. Proto varoval před zasahováním panovníka do měny a cen. Často se cituje jeho věta „Všechno bohatství i síla pochází z lidí“. Inflaci mohou podle něho působit buď monopoly, nedostatek zboží anebo války. Třetí stav válkami náboženských frakcí a jejich ctižádostivých vůdců nejvíce trpěl a naději viděl pouze v obnovení autority krále. Protože je jediná, jež by mohla nastolit mír, snažil se jí Bodin posilovat všemi prostředky.

Ve svých knihách o historii i právu Bodin shromáždil množství znalostí a kladl důraz na racionální analytickou metodu, soustavné rozebírání známých skutečností, které jediné umožní rozumět a podle toho jednat. Bodin vytvořil pojem „politické vědy“, neboť jeho tématem není panovník, nýbrž stát jako suverénní instituce. Lidské společenství se sice zakládá na přátelství, ne na spravedlnosti, ale kde není suverénní panovník, není spravedlnost ani politická společnost, nýbrž anarchie.

Roku 1576 vydal Bodin své nejznámější dílo, *Šest knih o státu*, jimiž chtěl obnovit instituční základy francouzského království, otřesené náboženskými válkami a vzpourami. Jde o možná nejrozsáhlejší dílo o politické filosofii, jaké kdy bylo napsáno, a rozhodně nejvlivnější knihu o politické filosofii z šestnáctého století. Protože novověký stát nemá náboženskou oporu, má panovník nárok na absolutní poslušnost poddaných, kteří nemají právo na odpor – i když s panovníkem nesouhlasí. Stát sice vzniká násilně, jeho cílem je ale obrana proti násilí. Forma státu a vlády není podle něho totéž: monarchie může být demokratická, pokud král připouští všechny občany k úřadům. Moc panovníka musí být „absolutní“, to znamená, že panovník nepodléhá zákonům (lat. *legibus solutus*), nicméně podléhá přírodnímu i božskému zákonu. Na rozdíl od Hobbese si ale Bodin nemyslí, že by o správném a nesprávném rozhodoval zákon, vydaný panovníkem. Panovník není zákonem, protože odpovídá Bohu a je jeho nástrojem. Jeho moc je tedy absolutní, ale ne libovolná. (Wikipedie, 2015)

Obr. 53 Jean Bodin

(zdroj: <http://media-2.web.britannica.com/eb-media/90/30590-004-37E5BFEA.jpg>)

4.8. Závěr

Právní věda poslední třetiny 19. století přinesla velký zájem o státní právo, které bylo vnímáno také jako samostatný obor a také samostatný předmět výuky na univerzitách. Paul Laband (1838–1918), výrazná osobnost německého státního práva, u příležitosti jmenování rektorem na univerzitě ve Štrasburku v roce 1880 pronáší proslov s názvem: „Über Bedeutung der Rezeption des römischen Rechts für das deutsche Staatsrecht“. Jasně formuloval myšlenku, že recepce římského práva není zdaleka jen něčím, co by zůstávalo omezeno toliko na oblast soukromého práva. Naopak začíná mimo ní na půdě práva státního. Je to státní moc, která vytvořila pro soukromoprávní recepci rozhodující podmínky.

Vliv římskoprávní vzdělanosti v oblasti veřejnoprávní byl velmi silně spojen se středověkým hledáním podstaty panovnické moci a se vznikem feudálního panovnického absolutizmu. V době 19. století se role římského práva zásadním způsobem prosadila v oblasti práva soukromého. Pandektní věda na jejím základě vytvořila obecnou teorii občanského práva. Římské právo soukromé je základem kodifikací občanského práva. Velké kodifikační akty byly právní reflexí práva na novou společenskou a ekonomickou realitu. Rozvoj výroby a ekonomiky si vyžádal odstranění přežitků minulosti. Základem soukromoprávních vztahů musela být **rovnost subjektů** – *ius suum cuique tribuendi*. Jen tento postulát, jenž je antickým právním odkazem, je základem svobodného tržního hospodářství a demokracie a **základním principem ústavním**.

Závěrem nabízíme čtenářům několik Urfusových úvah či shrnutí, vážících se ke srovnání obou proudů recepce, tzv. recepce soukromoprávní a veřejnoprávní.

Římské právo, které vytvořila antická otrokářská společnost, působí znovu jako významná síla v době, kdy starověké impérium náleží již dávno minulosti a kdy vítězný feudalismus je pozvolna rozleptáván nastupujícím kapitalismem. Vliv římskoprávních pramenů a právní vědy, která se k nim obracela, tedy

působení římskoprávní vzdělanosti počínaje středověkem bylo mnohostrannější. Těžiště tzv. recepce římského práva spojujeme obvykle s tím, jak si pozdější tedy feudální a kapitalistický právní vývoj přisvojovali instituce římského práva soukromého. Římské právo zasahovalo i oblast politických představ, formovalo názory na stát a na institucionální strukturu jeho politické organizace.

V oblasti práva soukromého měl proces pronikání římského práva do práva univerzitního a pak i platného měl svoji plynulou gradaci. Tam, kde uvažujeme o významu římského práva a jeho pramenů pro rozvoj veřejnoprávních stanovisek, je tomu právě naopak. Oba proudy se liší svým rytmem. V oblasti práva veřejného se těžiště nalézalo v období starším, a čím více se přibližujeme do přítomnosti, působení římskoprávní vzdělanosti slábne. Přesněji řečeno – je vtěleno do novodobého **přírozenoprávního myšlení**. V tomto protichůdném působení nebo intenzitě působení je asi skryta podstata evropského právního vývoje. Teprve plné vymezení státní moci a jejich úkolů, vybudování státních struktur, osamostatnění soudnictví a oddělení jednotlivých mocí vytvořilo podmínky pro kodifikaci soukromého práva. Tedy práva, kde jsou si subjekty rovny.

V obou proudech recepce římského práva však nalézáme jedno společné. Je to „Janusovská tvář“ (obrázek č. 54) římského práva, která vychází z minulosti a směřuje do budoucnosti.

Obr. 54 Janus

(zdroj: https://ferrebeekeeper.files.wordpress.com/2013/05/janus_1.jpg)

Kapitola II.

Právo a ekonomie

5. Úvěr a lichva

5.1.1. Úvodem k oddílu "Právo a ekonomie"

Víme, že dějiny jsou tradičně zkoumány z různých úhlů pohledu. Historikové se zaměřují na sled historických událostí, jejich příčiny a následky, uměnovědci na vývoj stylů a forem, stejně tak právní historikové mají v hledáčku vývoj práva. Hledání kořenů moderního právního státu bylo cílem předcházejícího výkladu. Předmětem zkoumání této kapitoly je podtrhnout propojenost ekonomického a právního vývoje. Takový úhel pohledu byl podnícen dílem Valentina Urfuse: **Právo, úvěr a lichva v minulosti** (Uvolnění úvěrových vztahů na přechodu od feudalismu ke kapitalismu a právní věda recipovaného římského práva). Na půdorysu vývoje úvěrových vztahů si klademe otázku, jaké je působení práva na ekonomický život všeobecně. Jde o hlubší a všestrannější poznání dějinného procesu, který vedl k demokratizaci společnosti. V tomto procesu sehrála recepce římského práva velmi důležitou úlohu.

Závěrem doplňujeme výklad statí o dvou velikánech novověku, jejichž dílo bývá řazeno do věd ekonomických. Kladli si otázku, která není cizí ani našemu zájmu, a tou je hledání podstaty **efektivního** státu. Výklad má poukázat na vnitřní sepjetí Urfusova díla s myšlenkami Adama Smithe, skotského sociálního filosofa a politického ekonoma, a rakouského právního filosofa a ekonoma Fridricha Augusta von Hayeka, a je veden snahou ukázat vnitřní koherenci historického vývoje s novodobým poznáním. Cílem je také ukázat nezbytnost pochopení vzájemné interakce práva, peněžních vztahů a ekonomie vůbec. Současně se snažíme zdůraznit, že demokracie má své hluboké kořeny v širším kontextu života společnosti. Chceme-li pochopit podstatu demokracie a její základy, je prospěšné se ubírat směrem, který ukázal ve svém díle Valentin Urfus.

5.1.2. Úvěr a lichva

Aniž bychom prováděli hlubokou analýzu příčin, proč tomu tak je, spokojíme se s tvrzením, že vynalezení peněz jako oběživa znamenalo v pravém smyslu slova počátek nové epochy lidských dějin. S potřebou užívání peněz rostla současně potřeba úvěru. A není tedy divu, že toto schéma náleží do raných dějinných období. Rozvoj nepostupoval rovnoměrně, a zatím co v období antiky dosáhl vysoký stupeň rozmachu, naopak s velkými obtížemi se prosazoval v období raného feudalismu. Historicky jedinečné podoby dostaly peněžní vztahy v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Spolu s tímto vývojem se dostala do popředí i úloha úvěrových vztahů, s nimi ruku v ruce šly i krajní projevy úvěrového styku – lichva.

5.2. Starověk

Již ve starobabylonských právních památkách se setkáváme s důkazy o existenci úvěru a snahou regulovat úrok. Je z nich patrná zřetelná tendence, že nadměrně vysoké úrokování je nežádoucím jevem. Tato červená niť pak provází celý další vývoj úvěrových vztahů. Ve starověkém Řecku se setkáváme z dochovanými důkazy o obchodním životě městských států, kde peněžní a úvěrové

obchody provozovali jak jednotlivci, tak chrámové banky. Ještě čilejší obchodní ruch pak panoval v Řecku helénistickém.

V Římě se úroková legislativa váže již k Zákonu XII desek, ve kterém se reguluje výše úroků – „*fenus unciarum*“. Jednalo se tehdy o určitou poměrnou část „něčeho“, tedy naturální úvěr. Po té, co se rozšířilo užívání peněz, nastal rychlý rozvoj monetárních vztahů, o čemž svědčí dochované zprávy z oblasti legislativní. Jde o zákon *Lex Duilia Menenia*, vydaný v roce 357 př. Kr., jenž přinesl nové ustanovení o úrocích. Jeho obsah není zcela jasný, jasné však je, že usiluje o potlačení lichvy a návrat k zásadám vytyčeným v Zákoně XII desek. Stejně další zákony *lex Genucia*, která snad zakázala úroky absolutně, a následná *lex Marcia*, která měla absolutní zákaz zmírnit. V době vlády konzervativního politika Sully byla vydána *lex Cornelia Pompeia*, která obnovila staré úrokové předpisy. V době klasického práva, době největšího ekonomického rozmachu poskytování půjček, samozřejmě umožňovalo pružné fungování ekonomiky. Bez mobility kapitálu se totiž tržní prostředí obejít nemůže.

Právním prostředkem pro půjčování peněz se v průběhu doby klasické stalo *mutuum*. Gaius ve své učebnici říká: „Věcí se obligace kontrahuje při poskytnutí zápůjčky. K poskytnutí zápůjčky dochází pak vlastně jen tehdy, týká-li se věcí, které vážíme, měříme či počítáme, jako jsou ražené peníze, víno, olej, obilí, bronz, stříbro, zlato. Tyto věci buď odpočítáním nebo odměřením nebo odvážením převádíme tak, aby se staly vlastnictvím příjemců a byly nám jednou navráceny, ne ovšem tytéž, ale jiné téže podstaty. Proto se také tomu kontraktu říká *mutuum* (*mutuus* = vzájemný), protože to, co jsem ti takto poskytl, stává se z mého tvým.“ (Gai. I. 3, 88).

Základním znakem *mutua* je, že jde o kontrakt neformální reálný, jehož objektem musí být věci genericky určené. Pro ty platí režim *genus perire non censetur*. Nemusí jít nutně vždy o peníze, předmětem *mutua* mohou být i jiné genericky určené věci, potom se jedná o naturální úvěr. Žalobou na vrácení půjčky je *condictio certae creditae pecuniae* a v případě, že nejde o peníze, pak „*rei*“. Šlo o žalobu požívající režim přísného práva – *stricti iuris*. Závazek zaplatit za půjčku úroky je od *mutua* oddělen. Úroky, latinsky „*usurae*“, byly sjednávány stipulací a byly chápány jako **úhrada za užívání cizích peněz**.

Římské právo vyvinulo rovněž **úroky s prodlení**, které se začaly prosazovat v souvislosti s procesním režimem dobré víry – *bonae fidei*.

Dalším zajímavým institutem v oblasti právní úpravy úroků bylo *fenus nauticum* – námořní zápůjčka, lépe řečeno námořní pojištění. Někdy se rovněž užíval pojem *pecunia traiectitia*. Tato právní úprava není římského původu, pochází z východní oblasti vyspělého starořeckého obchodního života. Šlo o úvěr poskytnutý na nákup zboží, které mělo být předmětem námořní dopravy. Nebezpečí této transakce spočívalo na bedrech věřitele, neboť úvěrem poskytnutý obnos dostal nazpět jen tehdy, dorazila-li loď s nákladem šťastně na místo určení. Je samozřejmé, že při takovémto riziku byla výše úroků velmi vysoká. Podobné rysy mělo námořní pojištění v době feudalizmu – „bodmerei“. A stejný ekonomický základ má dnes rozšířené, a poněkud eticky problematické, půjčování bez jakýchkoliv záruk, ale na vysoký úrok. Ekonomické *ratio* tkví v tom, že dlužníků musí být velké množství. Ti, kteří dluh vrátí, pak nahradí věřiteli ztráty, které mu vzniknou v důsledku nesplacení ostatními dlužníky. A pochopitelně zajistí kýžený zisk. Tak i dnes si můžeme klást otázku, kde je hranice mezi rozumným úrokem a lichvou. A vidíme, že napětí mezi oběma póly „žádoucím“ úrokem a „nežádoucím“ lichvou existuje stále.

Pokud jde o další vývoj zákonodárství římského státu v oblasti peněžních vztahů, sledujeme tendenci omezovat lichvu. Dokladem toho jsou císařské konstituce, které stále častěji regulují maximální úrokovou míru. Důležitou roli v tomto procesu pak sehrálo křesťanství. S jeho silicím vlivem rostl odpor k lichvářství. A Justiniánská kodifikace pak tento trend ještě posílila.

5.3. Středověk

5.3.1. Usuární doktrína

Zánik antiky znamenal dramatickou změnu v peněžních vztazích, v ekonomice a pochopitelně i v právu. Šlo o období katastrofálního rozkladu a úpadku. Jak bylo v předcházející kapitole vyloženo, prvním, a zpočátku jediným nositelem civilizace, byl papežský stolec. Mocenské postavení církve vneslo do ekonomického života silné **tendenční prvky**. Středověký pohled na lichvu a úvěr náležel k významným **ideologickým** oporám feudálního společenského řádu. Základem byla středověká **usuární doktrína**, odvozená z katolické vírouky. Opírala se o biblické výroky, aby věřitel v úvěrových vztazích nepožadoval více, než kolik úvěrem poskytl. V Lukášově evangeliu nalézáme větu: „*mutuum date, nihil sperantes*“. Jakékoliv zvýšení obnosu, který byl předmětem úvěru, bylo jednoznačně považováno za lichvu. Za lichvu byl považován **každý** z úvěru placený úrok, ne tedy jen úrok neúměrně vysoký. Lichva byla stíhána nejen jako právně nedovolený čin, nýbrž i jako jednání morálně a eticky závadné, čili jedním slovem byla považována za hřích, za porušení božích příkazů. Představy o úroku a lichvě byly ve středověké scholastické filosofii začleněny do širšího celku morálních stanovisek, které se snažily posuzovat systematicky soudobý hospodářský život v jeho celku. Do širšího rámce této scholastické **ekonomické etiky** náleželo vedle usuárních představ i pečlivě propracované učení o spravedlivé ceně a o mechanismu tržních forem – požadavky směřující k potírání monopolů. V jedné z nejvýznamnějších právních památek středověkého kanonického práva Dekretu Gratianově nalézáme pak dovršení této doktríny a jejího začlenění do celocírkevního kanonického práva, v jehož rámci se vytváří všeobecně závazná pravidla.

V té době nezbytnou politickou podmínkou dotvoření usuárních představ pak bylo zapojení římskoprávních škol. Platí to zejména o recepci pojmů z oblasti obligací, zejména pak peněžního úvěru – mutua. Jak bylo již opakovaně vysvětleno, původní **římskoprávní prameny ve své autentické podobě byly postaveny na zcela jiných principech**. Nejinak tomu je i v případě úvěru a lichvy. Obsahový rozdíl mezi římskoprávními prameny a usuární doktrínou nebylo možno trvale potlačit. Římskému právu připadla tak velmi významná úloha při uvolňování usuární doktríny, která posléze vedla k definitivnímu překonání středověkých doktrínálních představ.

Na tomto místě je však třeba podhalit vliv usuární doktríny na realitu dané doby. Výmluvné doklady najdeme ve Francké říši, kde usuární zákazy pronikají do obsahu karolinských kapitularií. Na říšské synodě 23. března roku 789 v Cáchách byl vydán zákaz požadování úroků, a to v naturální podobě. Peněžní oběh byl v této historické etapě velmi slabý, a to především z důvodu nedostatku stříbra. Šlo tedy o půjčování obilí na setbu a zákon byl namířen mimo jiné také proti vztahům závislosti, kterou by pro drobné vlastníky půdy úvěr od velkostatkáře vytvářel. Vidíme, že v podmínkách ne zcela hotového franckého feudalismu měly dotčené předpisy i určitý **sociální ráz**. Požadavek ekvivalence mezi poskytnutým a navráceným úvěrem nebyl posuzován podle doby, kdy byl poskytnut, nýbrž podle doby,

kdy měl být splacen. Dlužníkovi mělo být umožněno vrátit v době žní, tedy v době, kdy byla cena obilí nejnižší. Zákon současně zavedl rozšíření zákazu úvěru na ostatní obyvatelstvo, neboť původně platil zákaz jen pro kleriky.

Evropský vývoj ve 12. století přinesl rozvoj společenských a ekonomických vztahů a rovněž růst zbožně peněžních forem směny a peněžního hospodářství. Zvláště pak v Itálii začala rozkvétat města. I církev sama začala využívat k posílení své moci nejrůznější formy peněžního styku. Byla to římskoprávní vzdělanost, která poskytla usuární nauce vývojového posunu. Jako první došlo, a to v rámci scholastického učení, k prolomení přísného nahlížení na každý úrok jako na lichvu při sjednávání konvenční pokuty a úroků z prodlení. Scholastičtí učenci tak začali záhy hledat další průlom. Pozornost se obrátila k náhradě škody zejména k její složce – *lucrum cessans*. V rámci středověkých římskoprávních škol byl zaveden nový pojem *interesse*, tedy pojem klasickému římskému právu neznámý. Tak postupně, více méně pod tlakem obchodního styku, se hledaly cesty k teoretickému zobecnění a k akceptaci úroku. Právníká učenost římskoprávních středověkých škol dodávala scholastickým moralistům materiál, aby mohli svoje úsudky pojmově i právnicky tříbit.

Posledním výkřikem usuární doktríny je pak usnesení církevního sněmu ve Vienne v roce 1312, které proklamovalo známou a často citovanou zásadu, že každý, kdo by odporoval usuárnímu stanovisku církve, má být považován za kacíře. Motivace tohoto opatření patří do oblasti obranné taktiky, která sahá ke krajním prostředkům, aby se ubránila ofenzivě nových stanovisek, podryvujících základy usuární doktríny.

5.4. Právní humanismus

První pokusy otevřeně revidovat usuární doktrínu se datují do 16. století, do období rozvoje způsobu myšlení nazývané *mos gallicus*. Těžiště římskoprávní vzdělanosti se přesouvá z domovské Itálie (*mos italicus*) na území Francie. Rozdíl mezi těmito školami není, jak víme, jen časový a místní. Spočívá především v novém pohledu na prameny. Zatímco glosátoři a postglosátoři vycházeli z Justiniánské kodifikace, humanisté ji kritizovali a největší hodnoty římského práva hledali a nalézali v právotvorbě období republiky a době klasické.

Šestnácté století je obdobím dalších hospodářských změn a růstu, který tvoří ekonomické pozadí nového zájmu o úvěrovou problematiku. Jde o období závěrečné fáze evropské renezanace. Nové směry v právním myšlení přináší kritiku metody „bartolistů“. Odlišné pohledy na prameny římského práva změnily nepochybně i názory na úvěrové vztahy. Humanisté byli velmi erudovaní, a to nejen v právu, ale i v oblasti filologické a historické akribii (přesnost, pečlivost). Jeden z hlavních představitelů **Cujacius** (obrázek č. 55, 56),¹⁸ ačkoliv byl ještě poplatný scholastickým představám, upozorňuje na to,

¹⁸ Jacques Cujas (nebo Cujacius), (1522 – 4. říjen 1590) byl francouzský právní expert. Byl předním představitelem právních humanistů neboli školy *mos gallicus*, která se snažila zanechat práce středověkých komentátorů a soustředit se na zjištění správného textu a sociálního kontextu původních prací římského práva.

Narodil se v Toulouse, kde byl jeho otec Cujas valchovačem (čističem bavlny). Sám se naučil latinsky a řecky, studoval právo u Arnauda du Ferrière, tehdy profesora v Toulouse, a rychle získal skvělou pověst jako přednášející o Justiniánovi. V roce 1554 byl jmenován profesorem práva v Cahors, a přibližně o rok poté ho Michel de l'Hôpital zavolal do Bourges. François Douaren, který také obdržel profesuru v Bourges, bouřil studenty proti novému profesorovi, a Cujas následně rád přijal obdržené pozvání na Univerzitu ve Valencii.

že v římském právu nebylo brání úroků spojeno s žádným „odiem“, tedy něčím nečestným v duchu středověkých představ: „něčím hříšným“. A další přínos humanistů spočíval v přesném vymezení rozdílu mezi pojmy *mutuum* a *foenus*. Zápůjčka byla považována za smlouvu esenciálně bezúročnou, zatímco *foenus* měl znaky opačné. Byl vždy spojen s úmluvou o úrocích a tato úmluva tvořila podstatnou součást jejího obsahu. Pečlivé pojmové rozlišení půjčky od foenu, spojeného bytostně s úroky, mělo v 16. století svůj značný aktuální dopad. Vylučovala-li půjčka pojmově úroky jako implicitní součást svého obsahu, pak tím byla obrácena na ruby stará zásada středověké scholastiky, že nedovolené úroky – „usura“ mohou přicházet toliko ve spojení s touto smlouvou: každý zisk věřitelů při *mutuu* mohl být tak z určitého hlediska posuzován i jako něco, co v podstatě není lichvářským úrokem, ale dovolenou náhradou škody – *interesse* (*damnum emergens* a *lucrum cessans*). To odpovídá pozdně scholastické nauce „o trojím kontraktu“ a o tom, že věřitelův zisk při půjčce je třeba apriorně posuzovat jako náhradu škody a teprve podle konkrétních okolností označit za lichvu.

Po smrti Duarena (1559) byl znovu zavlán do Bourges, kde zůstal do roku 1567, kdy se vrátil do Valencie. Tam získal celoevropskou pověst a studenty ze všech částí kontinentu, mezi kterými byli Joseph Scaliger a Jacques Auguste de Thou. V 1573 král Karel IX. Francouzský jmenoval Cujasa poradcem parlamentu v Grenoblu, a v následujícím roce mu byla udělena penze od krále Jindřicha III. Markéta Savojská ho přesvědčila, aby se přestěhoval do Turína, ale po pár měsících (1575) se navrátil na své staré místo v Bourges. Vyhnaly ho náboženské války. Byl povolán králem do Paříže, a parlament mu dal povolení učit na tamní univerzitě. O rok později se konečně usídlil v Bourges, kde zůstal až do své smrti (1590) navzdory štědré nabídce papeže Řehoře XIII. v roce 1584, která ho měla přivést do Bologně.

Život Cujase byl v jednom životem učence a učitele. V náboženských válkách, které plně zaměstnávaly myšlení jeho současníků, vytrvale odmítal jakoukoli účast. „Nihil hoc ad edictum praetoris“ („nemá to nic společného s ediktem prétora“), byla jeho obvyklá reakce na toto téma. Jeho výjimečná zásluha jako právního poradce spočívala ve faktu, že se odvrátil od neotesaných komentátorů římského práva k vlastnímu římskému právu. Nahlédl do obrovského množství rukopisů, z kterých sesbíral více než 500 ve své knihovně; naneštěstí ve své závěti nařídil, aby se jeho knihovna rozdělila mezi kupce, čímž byla jeho sbírka rozptýlená a z velké části ztracena. Jeho korektury, ze kterých bylo mnoho publikovaných pod titulem *Observationes et emendationes*, nebyly omezeny na právní knihy, ale vztahovaly se také na více latinských a řeckých klasických autorů. V oblasti jurisprudence byl jeho výzkum vzdálen od toho, aby se týkal jenom Justiniána; světu odhalil část *Theodosiova kodexu*, s vysvětlivkami; získal rukopis Basiliky, řeckého vydání Justiniána, později publikovaného Fabrotem. Sestavil také komentář ke *Consuetudines Feudorum* a k některým knihám *Dekretálů*. V díle *Paratitla*, nebo shrnutím, která udělal k *Digestům*, a hlavně k Justiniánskému Kodexu, zkondenzoval do krátkých axiom základní principy práva a podal definice, pozoruhodné díky jejich obdivuhodné jasnosti a přesnosti. Jeho hodiny byly nepřetržité diskuze, na kterých nikdy nediktoval, a jeho jedinou přípravou bylo hluboké přemýšlení o předmětu diskuze. Nesnášel přerušování a při nejmenším zvuku si zvykl okamžitě zvednout ze stoličky a odejít. Byl silně oddán svým žákům a Joseph Justus Scaliger tvrdil, že ztratil více než 4 000 livrejů, když půjčoval těm, kteří je více potřebovali. (Wikipedia, 2015)

Obr. 55 Cujacius

(zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/5a/Jacques_Cuias.jpg/220px-Jacques_Cuias.jpg)

Obr. 56 Cujaciova socha v Toulouse

(zdroj: <http://www.vanderkrogt.net/statues/Foto/fr/frmp043.jpg>)

Dalším významným rysem humanistických představ je zájem o námořní zápůjčku – *fenus nauticum*. V době velkých námořních objevů a obchodů je tato motivace pochopitelná. V anglosaském právu se objevuje již zmiňovaná „bodmerei“. Stejně jako v antickém právu bylo zvýhodnění úrokové sazby zdůvodněno zvýšeným rizikem věřitele.

Z právníků, kteří se proti středověkým názorům na lichvu postavili zcela nesmlouvavě, byl především **Charles Dumoulin** – latinsky **Molinaeus** (obrázek č. 57)¹⁹. Útočil proti otrockému výkladu bible, který zakazoval braní úroků zcela. Naopak požadoval takový výklad, který odpovídal jejímu skutečnému smyslu. Podle něj je úrok možno považovat za nedovolený jen tehdy, pokud odporuje základnímu náboženskému požadavku – lásky k bližnímu. Tím se Molinaeus dotkl samé podstaty středověkého usuárního učení, což mu přineslo nemalé životní potíže a pronásledování. Podle převládajícího názoru znalců je však celkový ráz jeho díla blíže k bartolistům než metodě jeho krajanů, kterou byl *mos gallicus*.

Skutečným představitelem humanistů byl **Donellus**. Jeho závěry dospěly k doktríně, že úroky je třeba považovat za dovolené jak podle práva božského, tak i lidského. Odsuzuje jen ty úroky, které jsou *usura turpis et proximum rodens, quae coniuncta est cum inconmodo et iniuria proximi*. Dalším kritikem středověké doktríny byl **François Hotman** (obrázek č. 58)²⁰. Ten ovšem nebyl jen právníkem, byl též politickým myslitelem a teoretikem. Měl proto pochopitelný sklon uvádět svoje názory na úvěrové a úrokové vztahy do určitého hospodářsko-politického rámce. Soustředil se zejména na otázku, jak

¹⁹ Charles Dumoulin (1500, Paříž – 1566) byl francouzský právník. Pocházel ze vznešené rodiny spříbuzněné s Annou Boleynovou, matkou anglické královny Alžběty I. Byl přijat jako advokát v parlamentu Paříže v roce 1522, ale když nemohl překonat své koktání, vystoupil z advokátské komory a věnoval se práci v kanceláři.

Poznámky k ediktu Jindřicha II. poměrně pozdního data, které publikoval v roce 1551 a ve kterých obhajoval právo krále potlačit nepořádky a podvody páchané v Římě při rozdělování příjmů, mu zabezpečily přízeň Jindřicha II., ale vyvolaly ostré protesty ze strany Svatého stolce.

Dumoulin přijal kalvinismus, pak se stal luteránem. Znepokojován kvůli svým názorům se uchýlil do Německa, kde byl přijat s největšími poctami. Poté, co učil na univerzitě v Dole (1555 a 1556) se vrátil do Paříže (1557), jenomže tu ho čekaly nové těžkosti.

Poté, co publikoval dílo *Conseil sur le Concile de Trente*, ve kterém chtěl dokázat, že Tridentský koncil neměl význam, byl uvězněn a na svobodu byl propuštěn jen pod podmínkou, že nebude publikovat bez souhlasu krále. Charles Dumoulin našel jako první skutečné zdroje francouzského práva a na nich položil základní normy: těmi komentoval právo římské a právo obyčejové – le droit coutumier; jeho dílo *Révision de la Coutume de Paris* je považováno za mistrovské. (Wikipedia, 2015)

²⁰ François Hotman (Franciscus Hotomanus), (23. srpen 1524, Paříž – 12. únor 1590, Basilej) byl francouzský spisovatel a advokát.

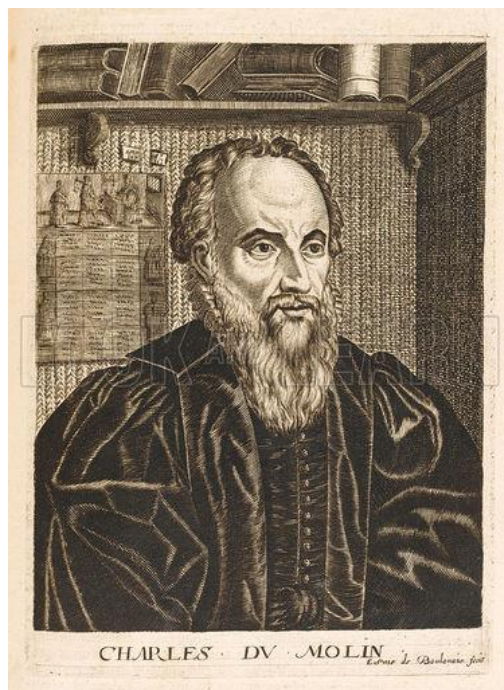
Jeho rodina byla slezského původu. Otec byl horlivý katolík, François byl ve věku patnácti let poslán na universitu do Orléans. Získal doktorát a za tři roky se stal obhájcem v Paříži. Ve 23 letech přestoupil k reformované církvi a odešel do Lyonu (později se hojně stěhoval). Kromě toho, že byl právníkem, byl i znalcem literatury, což mu umožnilo učitelskou činnost na školách v Lausanne, Štrasburku, Valence a Bourges. Po Bartolomějské noci, kdy nastalo krvavé pronásledování reformovaných (hugenotů) po celé Francii, se mu podařilo uprchnout do Švýcarska. Na přímělu Kalvína byl jmenován profesorem v Ženevě.

Měl četné styky s českými studenty, kteří v duchovně spřízněné cizině hledali vzdělání. Nic na tom nezměnilo přestěhování do Basileje. Hotman přednášel svou kritiku římského práva a rozvíjel kalvinistickou státovědu. Bezpochyby tak přispěl ke změně politického myšlení šlechticů a měšťanů českého království, pozdějších hlavních účastníků českého stavovského povstání 1618.

Hotman byl muž ryzího charakteru, skutečné zbožnosti (jak ukazuje jeho *Consolatio*) a vřelého srdce. Jeho neustálé stěhování bylo inspirováno nikoliv strachem o sebe, ale péčí o svou rodinu a touhou po míru.

Jeho práce byly velmi početné, počínaje *De gradibus cognationis* (1546), včetně pojednání o eucharistii (1566) a pojednání *Anti-Tribonian* (1567). Četná jsou jeho právníká, historická a politická díla. Jeho nejvýznamnější práce je *Franco-Gallia* (1573). Ta předložila ideální protestantské státnictví, hovořící ve prospěch vlády a volební monarchie. Můžeme zde najít specifické rysy kalvinismu – krále lze nejen nastolit, ale i svrhnout. (Wikipedie, 2015)

potírat lichvu v pozitivní legislativě. Pokud jde o úroky, dospěl k závěru, že apriorně z hlediska **přirozené spravedlnosti** nelze úrokování odsuzovat. V osobě Hotomanově již pozorujeme přirozenoprávního myslitele, který klade nepochybný důraz na prioritu přirozenoprávního posuzování úvěrových vztahů.

Obr. 57 Molinaeus

(zdroj: <https://econthoughtdotorg.files.wordpress.com/2014/05/dumoulin.jpg>)

Obr. 58 Franciscus Hotomanus

(zdroj:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c9/Fran%C3%A7ois_Hotman.jpg/220px-Fran%C3%A7ois_Hotman.jpg)

Závěrem můžeme shrnout, že ekonomika raného novověku nebyla schopna ještě unést takové uvolnění úvěrových vztahů, k jakému již zcela přirozeně dospěl demokratizační vývoj 19. století. Proto jí také v ideové oblasti mohla odpovídat jen taková stanoviska, která usuáří doktrínu sice relativizovala, ale zdaleka ještě nelikvidovala. Představa, že je možno tuto doktrínu likvidovat jednostranným důrazem na obsah římskoprávních pramenů, je falešná. Úlohu, kterou mělo sehrát římské právo a která byla vskutku rozhodující, na něj teprve čekala v období, které bezprostředně následovalo.

5.5. Snahy o přehodnocení usuáří doktríny

Představitelé evropského reformačního hnutí v 16. a 17. stol. byli dalšími kritiky usuáří doktríny. Jako první vystoupil švýcarský reformační náboženský myslitel **Jean Calvin** (1509-1564)²¹ (obrázek č. 59). Nekompromisně odmítal její myšlenkové základy a otevřeně se postavil za úrokování. Důraz kladl na rozlišování úvěru v obchodních vztazích a úvěr, který vyhledává člověk z nedostatku.

²¹ Jan Kalvín (franc. Jean Calvin, it. Giovanni Calvino), (10. červenec 1509, Noyon– 27. květen 1564, Ženeva) byl švýcarský teolog francouzského původu, významný představitel křesťanské reformace 16. století, zakladatel kalvinismu.

Studoval v Paříži teologii a práva, roku 1533 se seznámil s naukou Martina Luthera a 1535 se stal protestantem. Musel Paříž opustit a cestoval do Itálie a Švýcarska. V Basileji se setkal s kazateli H. Bullingerem a G. Farelem a roku 1536 vydal své nejznámější dílo, *Institute*. Téhož roku přišel do Ženevy, kde ho Farel vyzval, aby zůstal a pracoval pro reformaci. Kalvín vypracoval přísný obecní řád, který narazil na silný odpor, takže 1538 byli oba ze Ženevy vypovězeni. Kalvín odešel do Štrasburku, kde přednášel biblickou teologii, ale roku 1541 ho ženevští radní požádali, aby odpověděl jejich arcibiskupovi, který je chtěl přimět k návratu ke katolictví. Kalvínova odpověď městskou radu přesvědčila natolik, že ho pozvali zpět a slíbili, že se jeho obecnímu zřízení podřídí.

Kalvín vydal svůj Ženevský katechismus a zavedl ve městě přísný řád, a i když nevykonával přímo vládu, měl na ni velký vliv. Svoji autoritou prosadil mj. zákaz zábav, které sváděly k nemravnostem a nezřízenosti (tanec, jisté hry), aby se lidé mohli soustředit na Boha, na poctivou práci a šetrnost. Zákaz zlatých šperků přinutil ženevské zlatníky, aby si hledali jiné zaměstnání, a položil tak základ švýcarského hodinářství. Za čarodějnictví bylo roku 1545 upáleno 23 osob a pronásledování heretiků vyvrcholilo upálením francouzského teologa Michela Serveta roku 1553, což nebylo pouze Kalvínovo rozhodnutí, nicméně se o ně významně přičinil.

Kalvínovi šlo o upevnění reformace v Ženevě a chtěl se také postarat o tamní francouzské uprchlíky, kterým v jejich vlasti hrozilo pronásledování pro víru. To se mu také i přes počáteční neshody podařilo a v roce 1560 přijala Ženeva oficiálně kalvinistické vyznání. Stejně jako Zwingli prosazoval i Kalvín přísné a doslovné dodržování Bible. Jeho učení o předurčení navázalo na myšlenky Augustinovy, které Kalvín silně radikalizoval. Podle něho je o člověku předem rozhodnuto, kdo dojde spásy a kdo bude zatracen. Člověk se o tom však dozvídá podle toho, jak se mu daří vést poctivý a mravný život.

Ženeva, do které proudilo mnoho exulantů z celé Evropy, se pak stala jedním z hlavních protestantských center na starém kontinentě. Po Kalvínově smrti v zásadě splynula jeho církev se zwingliány (založil Ulrich Zwingli), a dala tak základ švýcarské národní církvi (vznikla v roce 1566), načež velmi ovlivnila Jednotu bratrskou a utrakvisty v Česku. Později na kalvinismus navázala mimo jiné i Českobratrská církev evangelická. (Wikipedie, 2015)

Obr. 59 Ján Kalvín

(zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/44/Jean_Calvin.png/509px-Jean_Calvin.png)

Naopak představitel německé reformace **Martin Luther** (obrázek č. 60) byl k otázkám úrokování rezervovaný. Vývoj jeho názorů byl ovlivněn německou selskou válkou, kdy převládl důraz na konzervativní vyústění reformace spojené s odmítáním jakýchkoliv krajností. Policejní předpisy o lichvě vydávané na úrovni německých teritorií pak umožňovaly úrok v rámci náhrady škody.

Obr. 60 Martin Luther

(zdroj: http://cp91279.biography.com/1000509261001/1000509261001_2163219489001_History-Martin-Luther-Sparks-a-Revolution-SF-HD-768x432-16x9.jpg)

V 16. století, jistě též pod vlivem reformačního hnutí a renezanční filosofie, dochází k názorovým posunům v rámci oživení scholastického myšlení. Centrem se stává Španělsko, konkrétně Salamanca. Díky mořeplavbě a zámořským objevům se ze Španělska stala světová koloniální říše. Právní věda musela reagovat na ekonomický život jinak než dosud. Nastala éra revize usuární doktríny **nikoliv zvenčí** jako dosud, ale **z nitra** scholastického učení. Metodicky postupovali pozdní scholastikové pomocí kazuistiky. Kazuistická metoda dosáhla v jejich rukou jistého stupně virtuozity a dlužno říci, že jejich závěry se nejednou rozcházel s původním pojetím. Španělští učenci stále více dospívali k přesvědčení, že konkrétní případ braní úroků nelze apriorně posuzovat jako porušení doktríny, nýbrž daleko spíše jako aplikaci některého z dovolených titulů. Tím se petrifikovala představa, že faktické zvýšení úvěrového kapitálu zahrnuje v každé konkrétní situaci – jaksi *implicite* – především možnost jeho ospravedlnění. Vytvořili nauku „o trojím kontraktu – *contractus trinus*“. Úvěr v obchodním podnikání byl posuzován nikoliv jako kreditní vztah, založený na půjčce peněz, nýbrž jako obchodní partnerství. Úvěrový vztah byl rozložen do trojí smlouvy: jednou byla obchodní societa, na základě níž strana poskytující úvěr se posuzovala jako společník dlužníka, jenž byl obchodníkem nebo řemeslníkem. Druhou byl konstruován asekurační smluvní poměr, zajišťující všeobecně podíl na zisku z tohoto společenství a za třetí pak úmluva přesně vymezující tento podíl (zpravidla 5%). V praxi poměrně snadno aplikovatelnou právní úpravou bylo dosaženo v podstatě toho, že úrok 5% v obchodních vztazích se vymanil z dosahu usuární doktríny. Tento výrazně právníký aspekt pozdně scholastických děl měl jednoznačný vztah k římskoprávní vzdělanosti.

Nauka o trojím kontraktu byla pozoruhodnou symbiózou praktické právní vědy, pozdního bartolismu a raného *usus modernus* s pozdní scholastikou.

5.6. *Usus modernus pandectarum*

Od pozdního středověku a znovu pak od konce 15. století procházela Evropa prudkými sociálně ekonomickými změnami, rýsujícími již otevřeně počátky nových výrobních vztahů založených na volném trhu. Tento proces se musel projevit i v právní vědě, jejíž vývoj se počal ubírat v rámci budoucích národních států. Bývalá jednota právní vědy však zatím odstraněna nebyla, a to ani ne naráz, a ani ne ve všem. V mezích jednotlivých proudů, navazujících na humanistické kritiky a syntézy, na pojmovou analýzu pozdního bartolismu, se její vědomí udržovalo a projevilo v nové rovině v racionalisticky pojatých **myšlenkách přirozenoprávních**. Jednotícím znakem bylo úsilí uvést v soulad to, co minulá staletí již vytěžila z římskoprávních pramenů a soustředit se k praktickým zřetelům domácího práva. V oblasti německého okruhu dalo toto úsilí vzniknout vědeckému proudu zvanému – *usus modernus pandectarum*. Zakladatelskými osobnostmi, a to ještě v lůně 16. století, byli **Johan Oldendorp** a **Ulrich Zasius**.

Stranou jejich zájmu nezůstala ani právní úprava úvěrových vztahů. Zasius řešil tuto problematiku převážně kazuisticky a soustředil se na rozdíly mezi právem římským (civilním) a kanonickým. O tom, zda je konkrétní smluvní vztah lichvou nebo ne, rozhoduje podle něj **subjektivní** stanovisko. Oldendorp si pak kladl otázku, zda lze považovat za správné regulovat úrokovou míru zákonem. Moderované úroky podle něj nesouvisely s kanonickými zákazy a připouštěl je u rentovaných obchodů. Vidíme, že počátky *ususmodernistické* literatury, jak o tom svědčí i díla dalších jejich raných představitelů, navazují na předcházející období. Postupně se ale stále více projevuje oproštění od zbytků doktrinálního myšlení. Se silícím přirozenoprávním myšlením rozpoznáváme snahu hledat podstatu

úvěrových vztahů v římskoprávních pramenech. Spojení úroků s úvěrem se pak stává něčím, co lze odvodit i podle zásad přirozeného práva.

Johann Strauch (1612–1679), známý právník saského okruhu a jeden z prvních představitelů rozvíjejícího se ususmodernu, říká o úrocích výslovně, že nejsou žádným právem jen prostě zakázány „*nullo jure simpliciter prohibita*“. Považuje je za odměnu, která se dostává věřiteli za to, že dlužník užívá generických věcí poskytnutých úvěrem. **Johan Samuel Stryk** (1640–1710) byl učenec, který poprvé použil pojem *usus modernus pandectarum* a dal tak německé jurisprudenci název. Úroky v jeho pojetí nejsou samy o sobě ničím špatným. Odiósní charakter nabývají druhotně, pokud lakotní věřitelé jimi utlačují lid. Na této sociálně kritické struně pokračuje Stryk dále tím, že cituje množství dokladů zejména z antiky a téměř dramatickým vyvrcholením jeho výkladu je, že přes všechny excesy nelze úroky zakazovat. K morálnímu hodnocení úroků se pak staví tak, že bible určuje nikoliv zásady právní, nýbrž pravidla lásky k bližnímu.

Novověk přinesl nové vědecké proudy a změny i po stránce formální. Vědecké bádání se začalo **specializovat**, vznikaly samostatné práce na určitá konkrétní témata. Začalo se upouštět od metody anonymně systematického rámce a započala éra speciálního zřetele – monografického literárního projevu. Otázce úvěru se pak začala věnovat literatura zabývající se obchodním stykem.

V průběhu 17. století sílí v právní vědě racionalistické tendence přirozenoprávní. Pod jejich vlivem posunulo uvažování o úroku a lichvě do popředí další významný znak. Byl jím zřetel k majetkovým poměrům věřitele a dlužníka, zejména pak pohled na to, zda je dlužníkem člověk chudý či zámožný.

Wolfgang Adam Lauterbach (1618–1678) ve svých obsáhlých úvahách o usuře přichází s tvrzením, že kanonisté dělají úroky na dovolené a nedovolené podle toho, jaké výše dosahují (nedovolené jsou pak ty neúměrně vysoké). Dalším kritériem je otázka **komu** se úvěr poskytuje a **kdo** tedy úroky platí – zda chudý či movitý dlužník. K tomu nově připojuje úvahu, že rozhodující je, zda moderované úroky odporují právu **přirozenému** nebo ne. Úrok, jenž nepřesahuje určitou mez, tedy úrok moderovaný, není možno považovat za nedovolený. V úrocích je spatřována buď odměna za užívání cizího kapitálu, nebo obnos vyvažující nebezpečí spojené s úvěrem. Jindy se zdůrazňuje, a to opět v duchu římského práva, že úroky jsou placeny ne za užití cizích peněz, nýbrž za poskytnutí úvěru a převod vlastnictví k peněžnímu obnosu, který se stal předmětem úvěru.

K otázce lichvy se další ususmodernisté v průběhu 18. století postavili tak, že se jedná o překročení zákonem stanovených úroků. Poskytli tím novou půdu pro rozmáhající se kreditní zákonodárství, vyplývající z hospodářské politiky feudálně absolutistického státu. Pojem lichvy tak dostal nové atributy, které z něho učinily v podstatě ekonomickou a hospodářskopolitickou kategorií.

5.7. Liberální koncepce úvěru a pandektistika 19. století

Evropa 19. století prožívá zásadní přeměny vyvolané vědeckotechnickým rozvojem, rozvojem peněžních vztahů a rozvojem tržní ekonomiky. Rozpad feudálních struktur je dovršen buržoazními revolucemi. Politické změny se přirozeně projeví i v právním posuzování úvěrových vztahů.

V hospodářsky vyspělých státech západní Evropy, zejména v Anglii, byla problematika úrokových a úvěrových vztahů viděna stále více z hledisek ekonomicko – teoretických, než z hledisek právně dogmatických. Takový úhel pohledu motivoval k naprosté liberalizaci představ o úvěru a úrocích. Představitelem zakladatelů klasické politické ekonomie a liberalizmu byl **Jeremy Bentham** (obrázek č. 61)²².

²² Jeremy Bentham (15. únor 1748, Londýn – 6. června 1832, Londýn) byl britský právní teoretik, osvícenský filosof a radikální společenský reformátor, zakladatel utilitarismu a kritik přirozenoprávního pojetí lidských práv. Narodil se v bohaté a konzervativní rodině advokáta a jako zázračné dítě se už v dětství naučil latinsky a francouzsky. Ve dvanácti se zapsal na Queen's College v Oxfordu, kde získal roku 1763 titul bakaláře a v roce 1766 (v osmnácti letech) titul magistra. Působil jako advokát, ale protivila se mu spleť britského Common law a rozhodl se věnovat jeho reformě. Pod vlivem Th. Hobbesa, D. Huma a francouzského osvícence Helvétia uznával jako jediný základ práva i státu jejich užitečnost. V letech 1785-1788 procestoval Evropu od Francie až po Rusko a setkal se s řadou významných lidí, například s d'Alembertem, s Jeanem Baptistem Sayem a dalšími. Příznivě přijal Francouzskou revoluci a 1792 byl jmenován čestným občanem Francie. K náboženství zastával celý život přinejmenším skeptické, spíše nepřátelské stanovisko.

Když po smrti otce 1792 zdědil jeho jmění a stal se tak nezávislým, usadil se ve Westminsteru jako zámožný gentleman a čtyřicet let se věnoval psaní o reformách práva a společnosti. Byl velmi pracovitý a denně napsal 10 až 20 stránek rukopisu; jen malá část z nich však vyšla za jeho života; řada spisů vyšla nejprve ve Francii, velká část teprve v současné době. Roku 1823 spoluzakládal *Bentham Westminster Review*, vlivný časopis "filosofických radikálů". Mezi jeho žáky patřil John Stuart Mill, syn Benthamova přítele, spisovatele a filosofa J. Milla. Bentham zemřel jako starý mládenec a do vysokého věku prý slzel, kdykoli se mu připomněly jeho marné námluvy. V poslední vůli Bentham stanovil, že se jeho mrtvola má vypreparovat a vystavit v University College London, kterou pomáhal založit a kde je dodnes vystavena, ovšem s voskovou hlavou, protože její mumifikace se nepodařila.

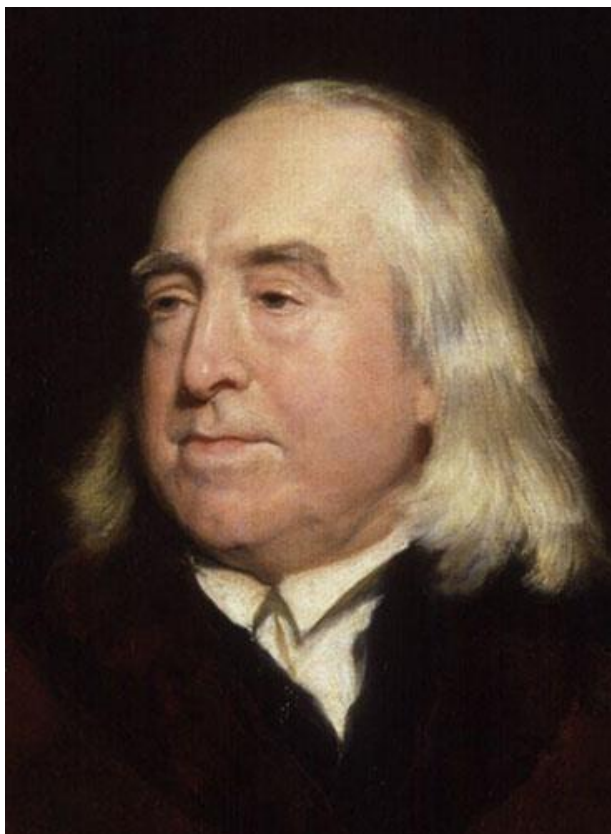
Bentham byl zastáncem asociální teorie myšlení, liberalismu a volného obchodu a první myslitel, který se vyslovil pro volební právo (vzdělaných) žen. Východiskem jeho reformy byla představa, že cílem společnosti je rozmnožovat lidské štěstí a odstraňovat nebo aspoň omezovat každé utrpení. Už roku 1768 narazil při četbě na Hutchesonův princip „největšího štěstí pro největší počet“ a rozvinul jej do systému, jímž se podle něho mají řídit lidské společnosti i jejich zákonodárství; tento systém nazval utilitarismus.

Proto také chtěl, aby se některé činy, které podle jeho názoru nikomu neškodí, netrestaly (včetně homosexuality), zastával osvobození otroků i kolonií, právo na rozvod a odluku církve od státu. Naopak vůči zločincům zastával tvrdé stanovisko, připouštěl i tělesné tresty a pro odsouzené navrhl do kruhu uspořádané vězení (panoptikon), kde může dozorce sledovat úplně všechno; podobné uspořádání navrhoval i pro továrny.

Benthamova racionalistická etika je založena na třech sloupech: prozíravosti (prudence), poctivosti (probity) a dobročinnosti (beneficence). Protože cílem každého jednání je zvětšovat štěstí a omezovat strasti a protože míru štěstí lze podle něho dokonce změřit, lze na základě jeho „počtu obšťastnění“ (felicific calculus) kvalitu každého jednání přesně a objektivně určit. Rozhodující je trvání, intenzita, blízkost a jistota pocitu blaha, počet osob, které je zakusí, a vyhlídka na to, že z něho vzniknou další. Protože jde o minimalizaci utrpení, zaslouží si podle Benthama ochranu všichni, kdo mohou trpět, a tedy nejen lidé, ale i zvířata.

Bentham se počítá mezi zakladatele ekonomického liberalismu a proti svému příteli Adamu Smithovi skutečně hájil „lichvu“, tj. volné úrokové sazby, na druhé straně však zastával myšlenku státem zaručené minimální mzdy pro každého, povinného zdravotního pojištění a státní podpory růstu hospodářství i populace. Moderní ekonomičtí liberálové (L. Mises, F. von Hayek aj.) jej proto kritizují a pokládají naopak za nebezpečného odpůrce principů liberálního hospodářství.

Jako právník a člověk přesvědčený o nezbytnosti práva byl Bentham sice příznivcem Francouzské revoluce, ale velmi ostrým kritikem představy přirozených lidských práv, proti nimž napsal plamenný pamflet. Právo je podle

Obr. 61 Jeremy Bentham

(zdroj:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c8/Jeremy_Bentham_by_Henry_William_Picker_sgill_detail.jpg)

Velké jméno, které předznamenává vývoj německé právní vědy 19. století, je **Anton Fridrich Justus Thibaut** (1772-1840)²³ (obrázek č. 62). Kromě toho, že patřil do tábora odpůrců Savignyho, bylo jeho

něho – podobně jako pro jeho současníka Hegela – možné jen v organizovaném státu, který není založen na žádné společenské smlouvě, nýbrž legitimuje se pouze svojí prospěšností a užitkem. Představa, že by člověk mohl mít nějaká práva „od narození“, že by se „rodil svobodný“, jak tvrdily listiny lidských práv, je podle něho „anarchistický klam“ a „nebezpečný nesmysl“. Pamflet ovšem vyšel poprvé až 1816 ve Francii za obnoveného království.

Prostřednictvím svých vlivných přátel a Westminster Revue měl Bentham nesmírný vliv na politické a právní myšlení a dodnes patrně zůstává nejvlivnějším teoretikem práva. Jeho myšlenky převzali a šířili lidé jako John Stuart Mill, Herbert Spencer, John Austin a mnoho dalších. Utilitarismus je i dnes významný směr zejména v anglosaském světě. (Wikipedie, 2015)

²³ Anton Fridrich Justus Thibaut (1772–1840) se narodil v Hamelině v Hannoveru jako syn důstojníka hannoverské armády hugenotského původu. Nastoupil jako student jurisprudence na univerzitu v Göttingenu, poté do Königsbergu a později na univerzitu v Kielu. Tady se po získání titulu doktora práv stal soukromým docentem.

V roce 1798 byl jmenován mimořádným profesorem občanského práva a ve stejném roce se objevila jeho *Versuche über einzelne Theile der Theorie des Rechts* (1798), sbírka esejů o teorii práva, z nichž úplně nejdůležitější byla nazvaná *Über den Einfluss der Philosophie auf die Auslegung der positiven Gesetze*, kde se snažil ukázat, že historie bez filosofie nedokáže interpretovat a vysvětlit právo. V roce 1799 vydal svou *Theorie der logischen Auslegung des römischen Rechts*, jedno z jeho hlavních děl. V roce 1802 vyšla krátká kritika Feuerbachovy teorie trestního práva, která připomíná v mnoha ohledech spekulace Jeremyho Benthama. Ve stejném roce se objevilo *Über Besitz und Verjährung*, pojednání o právu držení a promlčení nároku.

V roce 1802 byl zavolán do Jeny, kde strávil tři roky a napsal své hlavní dílo *System des Pandektenrechts* (1803). Kniha se proslavila proto, že to byl první moderní kompletní souhrn v této oblasti, vyznačující se přesností svých

smýšlení jakýmsi prologem k tomu, jak na úvěrové vztahy nahlížela budoucí německá právní věda. Zdůrazňuje smluvně vyjádřenou vůli stran, a to zvláště tam, kde hovoří o výši smluvených úroků. Úroky jsou majetkovým ekvivalentem placeným za užívání věcí poskytnutých úvěrem, popřípadě za to, že věřitel byl v důsledku úvěru zbaven možnosti jich užívat. I kdyby nebyl po ruce žádný pozitivněprávní předpis, bylo by možno tvrdit, že braní úroků je dostatečně opodstatněno důvody, jimiž je obecně podložen vznik závazku. Zdůraznění **smluvní volnosti** jednoznačně ukazuje odklon od ususmodernistů a prozrazuje rodící se racionální liberalismus. **Georg Fridrich Puchta** (1798–1846)²⁴ byl dalším významným představitelem tentokrát již rozvinuté vědy pandektního práva, které dalo této problematice konečnou dogmatickou podobu. Přínos spočíval jednak v tom, že definičně vymezili pojem úroků a charakteru úrokové obligace. Úroky je nutno chápat jako ekvivalent toho, že dlužník užívá určité množství zastupitelných věcí, které mu věřitel poskytuje úvěrem. V otázce úrokové obligace byl důraz kladen na její akcesorickou povahu. Značnému zájmu se těšilo stanovení rozdílů mezi právní povahou úroků založených smluvně a vyplývajících ze zákona, zvláště pak jejich poměr k hlavní obligaci a jejímu obsahu. Pandektní věda se nevyhýbala otázkám úrokové míry. Pandektisté vycházeli z justiniánského práva a zevrubnou pozornost věnovali jednotlivým pojmům s tím spojeným, zvláště

zdrojů a neformálním způsobem pojednání. Je to ve skutečnosti komplexní systém pandektního práva platného v Německu ovlivněného kanonickým právem a praxí soudů. Na pozvání velkovévody z Badenu Thibaut nastoupil v Heidelbergu na katedře občanského práva a pomáhal při organizování univerzity; a už odtud neodešel. Byl velmi vlivným pedagogem. V roce 1814 se objevil jeho *Civilistische Abhandlungen*, z nichž hlavním byl jeho slavný esej o nezbytnosti zákoníku pro Německo.

Tato jeho esej (*Über die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*), která byla inspirována nadšením z války za osvobození a napsaná za čtrnáct dní. Thibaut si uvědomil změnu, kterou symbolizovalo vpochodování německých vojáků do Paříže v roce 1814, a šťastnou budoucnost otevřenou pro Německo. Doufal a věřil, že systém malých států bude pokračovat; velký stát považoval za zdrcující pro život jednotlivce, a škodlivý, protože koncentruje "aktivní život národa" v jednom místě. Tahle esej byla rovněž odsouzením stanoviska, podle kterého má být pramenem práva jurisprudence, byl to argument pro kodifikaci a současně výzva civilistům, aby zdůvodnily svou existenci. Savigny přijal výzvu, když napsal *Über den Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (1814); a nastala dlouhá diskuse, ve které sláva patřila Savignymu; skutečné vítězství však náleželo Thibautovi.

V roce 1819 byl jmenován do horní komory nově utvořeného bádenského parlamentu. Byl také členem Scheidungsgericht (rozvodového soudu). Thibaut se oženil v roce 1800 s dcerou profesora Ahlerse z Kielu. Zemřel po krátké nemoci v Heidelbergu. (Wikipedia, 2015)

²⁴ Georg Fridrich Puchta (31. srpen 1798 – 8. leden 1846) byl německý právník.

Narodil se v Kadolzburgu v Bavorsku, pocházel ze staré české protestantské rodiny, která imigrovala do Německa, aby se vyhnula náboženské perzekuci. Jeho otec Wolfgang Heinrich Puchta (1769–1845), právní spisovatel a krajský soudce, naplnil svého syna právními představami a principy. V létech 1811–1816 mladý Puchta navštěvoval Gymnázium v Nurembergu, kde získal náklonnost k hegelianismu. V roce 1816 odjel na Univerzitu v Erlangenu, kde byl ovlivněn pracemi Savignyho a Niebhura. V té době zde učil slavný Christian Fridrich von Glück. Puchta řekl o Univerzite v Erlangenu: "Jede Universität ist freilich mit einem Pfahl im Fleisch geplagt, aber die hiesige Fakultät hat, wenn Glück stirbt, nichts als Pfähle" („každá univerzita má určitě nějaký trn v těle, na téhle fakultě po Glückově smrti zůstanou jenom trny“). Získajíc zde doktorský titul, usadil se tu v roce 1820 jako soukromý docent.

V roce 1828 byl jmenován řádným profesorem římského práva v Mnichově. V roce 1835 získal místo na Katedře římského a církevního práva v Marburgu, ale odtud odešel do Lipska (1837) a v roce 1842 nahradil Savignyho v Berlíně. V roce 1845 se stal členem Státní rady (Staatsrat) a legislativní komise (Gesetzgebungskommission). Zemřel v Berlíně v 1846.

Mezi jeho spisy musí být zejména uvedeno *Lehrbuch der Pandekten* (Lipsko, 1838), ve kterém objasnil dogmatickou podstatu římského práva způsobem, který nikdo předtím nepoužil; a *Kursus der Institutionen* (Lipsko, 1841–1847), který podává jasný obraz o organickém vývoji práva mezi Římany. Mezi jeho další spisy patří *Das Gewohnheitsrecht* (Erlangen, 1828–1837), a *Einleitung in das Recht der Kirche* (Lipsko, 1840). (Wikipedia, 2015)

pak stupňům úrokových měr. Jejich předchůdci ususmodernisté se přes svůj odmítavý postoj k usuárním představám dívali jinými očima než liberálové 19. století, vnímali lichvu jako ekonomické a společenské zlo, které nutno potírat, což ostatně odpovídalo justiniánským pramenům. Pandektisté zaujali velmi přímočaře liberální náhled. Veliký důraz kladli na zásadu **smluvní volnosti**, která dopadala i na výši stanovených úroků. Marň bychom v jejich výkladech hledali zkoumání hranice mezi úvěrem a lichvou. Překročení zákonné úrokové míry bylo chápáno jako právní důvod neplatnosti takového úvěrového vztahu.

Obr. 62 Anton Fridrich Justus Thibaut

(zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/23/Anton_Friedrich_Justus_Thibaut.jpg)

Naplnění liberálního pojetí úvěrových vztahů došlo přijetím Německého obchodního zákoníku v šedesátých letech 19. století. Úvěrové vztahy byly v duchu liberalisticky pojaté ekonomické svobody oproštěny od jakýchkoliv zřetelů připomínajících staré rozdíly mezi lichvou a dovoleným úvěrem a stejně tak nebyly podrobeny žádnému dalšímu reglementačnímu korektivu. Liberalizace úvěrových vztahů v 60. letech v Německu byla jakýmsi vyvrcholením dosavadního vývoje. Na tomto místě je třeba připomenout, že šedesátá léta 19. století byla příznivým obdobím ekonomického rozvoje, dlouhodobé konjunktury a industrializace, pro které se vžil pojem grüunderská konjunktura²⁵.

²⁵ Začátkem 70. let 19. století plynulo do Německa obrovské množství peněz – válečných reparací z Francie v tehdy neuvěřitelném objemu pěti miliard zlatých franků. Následoval prudký růst objemu bankovních úvěrů a emisí cenných papírů. Spisovatelka Alexandra Ritchieová vzpomínala: "Berlíňané sypali peníze do nemovitostí, akcií, nových bank, chemiček, továren a železnic – v roce 1872 bylo založeno bezmála dvakrát tolik firem než během předchozího století." Ceny akcií a nemovitostí rostly (v některých berlínských čtvrtích až o 600 procent), úrokové míry byly díky nadbytku peněz nízké.

Zanedlouho se ukázalo, že kromě úspěšných projektů financovaly banky a burzy také mnoho nepodařených, nebo dokonce podvodných podniků. Kvůli nim zkrachovala první banka – nejslabší článek systému. Poté vkladatelé, kteří u ní měli uložené peníze. Jejich platební neschopnost způsobila řadu dalších krachů – rozvinula se zhoubná spirála, která se nevyhnula ani silným podnikům a bankám. V roce 1873 nastal na burze ve Vídni krach, německé

Období prosperity zákonitě skončilo a stejně zákonitě došlo k radikálnímu obratu a předchozí příznivý vývoj byl vystřídán ostrým krizovým zvratem. Otázky úvěrových vztahů postavila nová sociální situace do jiného světla a jako nutná se ukázala potřeba důsledky předchozí krajní liberalizace revidovat. V květnu 1880 byl přijat říšský zákon, doplněný říšským zákonem 1893, kterým byl znovu zaveden pojem lichvy. A nešlo jen o výši úroků, nadále měly rozhodovat i jiné znaky, zejména to, zda byly úroky přislíbeny tak, že věřitel využil stav nouze, lehkomyšlnosti nebo nezkušenosti dlužníka.

Podobnou úpravu přijalo i Rakousko v roce 1881.

Právě jsme nastínili základní vývoj zbožně peněžních vztahů v minulosti. Musíme si však připomenout, že právě v této oblasti bude nutné přistoupit k zákonným změnám v naší „polistopadové“ legislativě, akcentující princip smluvní volnosti. Problémy se zneužíváním nezkušenosti či stavu nouze dlužníků ukazují, že stará antiteze mezi úvěrem a lichvou nezmizela. Právě naopak... A proto opět můžeme připomenout Janusovskou tvář římského práva.

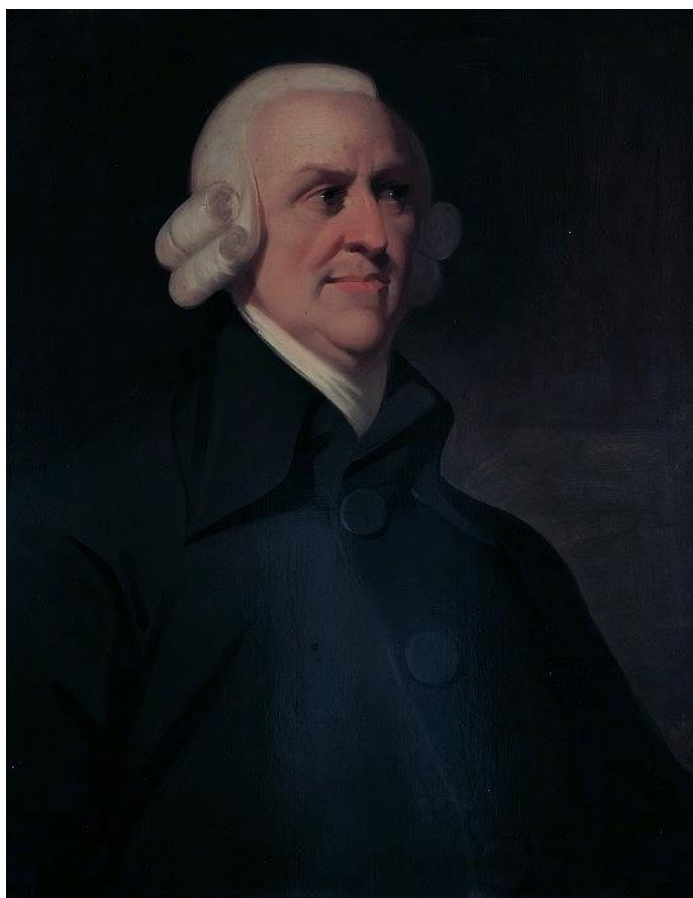
burzy (a pražská burza) záhy následovaly. Akcie padaly, ceny nemovitostí rovněž. Úrokové míry byly vzhledem k zoufalému nedostatku hotovosti velmi vysoké. (KOHOUT, 2002)

6. Hledání efektivního státu

Zatímco právněhistorický vývoj přivedl evropské země k přijetí ústav, zaručujících demokracii a ochranu lidských práv, témata nových diskuzí o úloze státu a hledání cest se zaměřují na efektivnost výkonu státní moci. Proto závěrem našeho semináře nabízíme seznámení se dvěma významnými osobnostmi, které jsou představiteli takového hledání, s Adamem Smithem a Fridrichem Augustem von Hayekem.

6.1. Adam Smith

Adam Smith (obrázek č. 63) je všeobecně znám jako zakladatel moderní ekonomie, zastánce svobodné tržní ekonomiky a autor výroku o „neviditelné ruce trhu“. Přesněji by ale bylo o něm hovořit jako o morálním filosofovi a také o průkopníkovi směru, který se v tehdejší době označoval jako politická ekonomie. Jednalo se o disciplínu, jejíž podstatou bylo zkoumání zákonitostí, kterými se řídí obchod a výroba zboží. Jednou z nejdůležitějších oblastí zájmu „politických ekonomů“ byl vliv právní regulace, cel a jiných vládních zásahů na výkonnost ekonomiky. Pojďme se nyní s politickou ekonomikou i s osobou Adama Smithe blíže seznámit.

Obr. 63 Adam Smith

(zdroj:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/43/Adam_Smith_The_Muir_portrait.jpg)

Jestliže se pokoušíme analyzovat dílo kteréhokoliv autora, musíme, chceme-li správně pochopit jeho myšlenkový odkaz, nahlížet na jeho dílo v kontextu jeho světa – doby, ve které tvořil, a okolností, které formovaly jeho životní postoje. Přenesme se tedy do skotského přístavního města Kirkcaldy, do domu advokáta Adama Smithe, kde se v létě roku 1723 narodil jeho stejnojmenný syn. Svého otce však nikdy nepoznal, protože zemřel o několik měsíců dříve, než malý Adam přišel na svět – Adam tak vyrůstal pouze se svou matkou. Projevil se jako talentovaný student a ve čtrnácti letech byl přijat na univerzitu v Glasgow (tehdy to byl normální věk), kde se zabýval studiem morální filosofie (práva, náboženství a etiky) pod vedením profesora Francise Hutchesona, jednoho ze zakladatelů skotského osvícenství. O tři roky později se mu podařilo získat stipendium pro studium na Balliolově koleji Oxfordské univerzity; podmínkou pro přiznání stipendia byl závazek, že se po skončení studia stane knězem anglikánské církve. Adam Smith strávil v Oxfordu šest let, nicméně studium zde jej zcela neuspokojovalo a necítil se být povolán pro církevní kariéru. Proto v roce 1746 svůj pobyt na univerzitě předčasně ukončil a vrátil se do rodného Skotska. Rozhodování mu usnadnil rozsudek anglických soudů, které v rámci soudního sporu vedeného Smithovými staršími spolužáky, že podmínky stipendia nejsou závazné, tzn. student nemusí v případě jejich nedodržení stipendium vracet. Smith poté zakotvil v Edinburghu, kde s pomocí svých přátel organizoval úspěšné veřejné přednášky na jednotlivá témata z morální filosofie a rétoriky, což mu posléze umožnilo získat místo profesora na univerzitě v Glasgow, kde nejprve vyučoval logiku a posléze morální filosofii.

Univerzitní působení Adama Smithe trvalo necelých třináct let a právě v jeho průběhu vytvořil první ze svých dvou děl, jimiž se proslavil (za dobu svého života vydal Adam Smith jen dvě knihy, další vyšly po jeho smrti). Jednalo se o spis **Teorie mravních citů** (*The Theory of Moral Sentiments*, 1759), v němž se zabýval problematikou původu mravního soudu, tzn. otázkou, z čeho jsou odvozena morální pravidla a jak člověk rozliší, jestli je určité chování „dobré“ nebo „zlé“. Za tímto účelem formuloval Smith teorii sympatie – sympatie ve Smithově pojetí znamená soucítění s druhým člověkem a z toho odvozený souhlas s jeho jednáním. Nejde tedy o jakousi náklonnost, což je obvyklý význam slova „sympatie“, ale o schopnost vcítit se do situace druhého člověka a pohlédnout na situaci jeho očima (dnes bychom to označili jako empatii). Jednání druhých pak posuzujeme podle toho, jestli bychom se na jejich místě zachovali stejně nebo ne. V prvním případě získává jednající náš souhlas, nebo-li – ve Smithově terminologii – sympatii, ve druhém nikoliv. Obdobným způsobem pak dokážeme hodnotit i správnost vlastního jednání, a to tak, že si sami sebe představíme v roli nezúčastněného pozorovatele, který nás sleduje, a zodpovíme si otázku, jestli by takový od emocí oproštěný pozorovatel naše jednání schválil. Je ovšem třeba připomenout, že nemusíme mít vždy k dispozici všechny potřebné informace, abychom mohli jednání druhých správně posoudit. Například jestliže uvidíme, jak jeden člověk na druhého křičí, tak takové jednání budeme považovat za nesprávné a naše sympatie budou na straně oběti. Kdybychom ovšem věděli, co konfliktu předcházelo, např. že „oběť“ předtím druhou osobu hrubě urážela, mohli bychom dospět ke zcela odlišným závěrům. Může se tedy stát, že skutek, který byl ve skutečnosti šlechetný, tak vnímán nebude, protože ostatní lidé nebudou mít k dispozici všechna relevantní fakta. V takovém případě Adam Smith kladl důraz na svědomí člověka, tzn. na jeho vnitřní pocit ohledně správnosti jeho jednání, který by měl mít vždy přednost před tím, než jak jeho činy uvidí druzí, všech okolností neznalí, lidé. Zevšeobecněním pocitů, které mají jednotliví lidé ve vztahu k určitému jednání, pak vzniká systém pravidel, která se označují jako morálka.

Teorie mravních citů získala Smithovi obrovskou popularitu a vedla nakonec k tomu, že v roce 1763 získal místo vychovatele mladého vévody z Buccleuch (jeho otčímem byl vlivný britský politik Charles Townshend). Následující tři roky společně s ním cestoval po Evropě, navštívil mimo jiné Ženevu či Paříž

a při té příležitosti se setkal s řadou vynikajících osobností tehdejší doby, např. s jedním z „otců zakladatelů“ Spojených států amerických Benjaminem Franklinem, s filosofem a básníkem Voltairem či s ekonomy Turgotem a Francois Quesnayem. V roce 1766 se Adam Smith vrátil zpět do Kirkcaldy, kde věnoval dalších deset let života sepsání svého stěžejního díla, které publikoval v roce 1776. Jednalo se o slavné **Pojednání o podstatě a původu bohatství národů** (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776).

Podstatou tohoto díla je zamyšlení nad tím, jakým způsobem vzniká bohatství a jak lze dosáhnout blahobytu. Smithe především fascinovala otázka, proč obchod, který byl mimořádně rozvinutý v dobách Římské říše, na celé tisíciletí upadl a pak došlo postupně k jeho znovuvzkříšení. Smith se ptal, co bylo tím rozhodujícím činitelem; jaké okolnosti zapříčinily, že se obchodní aktivity pozvedly na úroveň, jaké nebylo dosaženo nikdy předtím (nacházíme se v osmnáctém století, tedy na počátku průmyslové revoluce)?

Celé dílo je rozděleno do pěti knih – první kniha se zabývá příčinami zvyšování produktivní síly práce a pravidly rozdělování jejího výsledku mezi jednotlivé vrstvy společnosti. Smith hned v úvodu konstatuje, že rozhodujícím faktorem, který se podílí na zvýšení objemu výroby a tedy i nárůstu bohatství, je dělba práce. Je tomu tak proto, že specialista vykonává práci obratněji, ušetří čas, který by jinak ztrácel přecházením od jedné úlohy ke druhé, a je schopen lépe vymyslet, jak by se dal postup ještě vylepšit. Dělba práce je mnohem důležitější v průmyslu než v zemědělství, proto mají bohaté národy před ostatními náskok především v průmyslových odvětvích. Smith ve svém díle často vyjadřoval soucit s postavením chudých a zdůrazňoval, že právě dělba práce a z ní plynoucí zvýšení bohatství země povede ke zlepšení postavení i těch, kteří jsou na tom nejhůře:

Z dělby práce vyplývá ono zmnohonásobení výroby všeho druhu, které v dobře spravované společnosti vytváří všeobecné bohatství, jež se šíří až do nejnižších vrstev lidu.

Dělba práce se dle Smithe nevyvinula vědomě, za účelem zvýšení produkce, nýbrž jde o projev přirozeného lidského sklonu k obchodování a směňování věcí. Každý má totiž vlohy pro nějakou jinou činnost a zjistí, že když se na ni specializuje, může výměnou získat více, než kdyby sám vykonával i to, co tolik neumí. Ze vzájemného obchodu tak profitují obě zainteresované strany (Smith ovšem podotýká, že v moderní době není specializace až tak determinována nadáním, jako spíše osvojením si konkrétních dovedností nezbytných pro výkon určité profese). Stěžejní Smithovou myšlenkou zde je, že sklon k obchodování je člověku vrozený a že obchod představuje činnost, která je lidmi vykonávána zcela přirozeně, aniž by ji musela nějaká autorita nařizovat. Ačkoliv to Smith nevyslovuje, je zřejmé, že vychází z předpokladu, že každý člověk sleduje především svůj vlastní prospěch (směnou výrobků chce zlepšit své postavení). To však není nijak na škodu, naopak – je-li ekonomika ušetřena vnějších zásahů, pak díky přirozenému sklonu lidí k obchodování vzkvétá. Podle Smithe hraje velmi důležitou roli také velikost trhu – čím větší trh, tím větší je prostor pro dělbu práce; proto se také staly nejbohatšími nejprve národy ve Středomoří, které mohly pro obchod využívat námořních cest. Smith tím také vysvětluje průvodní jevy počátku průmyslové revoluce, tzn. populační explozi a rozvoj měst; tento jev totiž vede ke zvětšování trhu, čímž vytváří prostor pro další růst. Historicky sehrál významnou roli rovněž vznik peněz, jakožto prostředku směny, protože bez nich by bylo obtížné nalézt někoho, kdo by vyměnil zboží, které potřebujeme, za konkrétní zboží, které nabízíme.

Smith dále přistoupil k definování reálné a nominální ceny zboží – klade si otázku, proč například voda, kterou lidé nutně potřebují k přežití, má mnohem nižší hodnotu než drahé kamení, které je z hlediska přežití zcela nedůležité. Tento rozpor vysvětluje tak, že:

Skutečná cena každé věci, to, co každá věc skutečně stojí člověka, který si ji chce opatřit, je práce a námaha vynaložená na její získání.

Protože porovnání hodnoty práce, které je třeba vynaložit na získání různých statků, je komplikované (do hodnoty práce Smith zahrnuje nejen její náročnost a čas potřebný na zhotovení věci, ale také čas, který bylo třeba vynaložit v minulosti, aby dotyčný získal potřebnou zručnost) a zboží je obvykle vyměňováno za jiné zboží, spíše než za práci, považuje Smith za vhodnější stanovit hodnotu zboží jeho směnnou hodnotou, tedy cenou v penězích (nominální cena). Tato cena se stanoví jako součet pozemkové renty (platby za pozemky použité k výrobě), mezd dělníků a zisku, který představuje odměnu podnikatele za to, že dává v sázku svůj kapitál. V každé zemi existuje určitá běžná míra výše renty, mezd a zisku; cena zboží, která odpovídá těmto hodnotám, představuje tzv. přirozenou cenu. Vedle toho existuje cena tržní, což je cena, za níž se zboží reálně prodává a která se utváří na trhu prostřednictvím střetu nabídky a poptávky. Smith popisuje, jak pomocí tržního mechanismu dochází k nastolení rovnovážného stavu – např. v případě dlouhodobého převisu poptávky nad nabídkou budou do odvětví vstupovat další výrobci, dokud nabídka nevyrovná poptávku. Neplatí to ovšem zcela bezvýjimečně, např. má-li někdo na výrobu určitého zboží monopol, může udržovat trvalý nedostatek zboží na trhu, aby tak zvyšoval svůj zisk. Smith se dále zabývá způsobem, jímž se určuje výše mezd, zisku a pozemkové renty; dovozuje přitom, že tyto tři výrobní faktory se vzájemně ovlivňují. Výše mezd se utváří na základě střetu mezi nabídkou práce a poptávkou po ní. Smith vyjadřuje myšlenku, že mzdy rostou tehdy, jestliže je k dispozici velké množství kapitálu a pracovníci tedy nemusí soutěžit o pozice, protože je jich nadbytek. K růstu mezd tedy typicky dochází v rostoucí ekonomice; jestliže hospodářství stagnuje, pak i v bohaté zemi budou pracující beznadějně chudí. V této souvislosti je zajímavé, že se Smith zastával odborů, které byly tehdy obecně považovány za škůdce a ostře postihovány. Smith poukazyval na to, že zaměstnavatelé jsou také organizováni, i když se o tom nemluví, a jejich spolupráce je efektivnější, protože jich je méně a snáze se dohodnou. Pokud jde o výši zisku, tato je determinována mírou konkurence v tom kterém odvětví – čím více soutěžitelů, tím nižší mají zisky; naopak mzdy v takovém odvětví obvykle rostou (kvůli nedostatku pracovních sil). Rovněž výše pozemkové renty je dána střetem mezi vlastníkem půdy a jejím nájemcem (výrobce). Silnější postavení má vlastník půdy (typicky šlechtic, který drží zděděný majetek), který obvykle bude požadovat maximum, jež je ještě únosné pro nájemce, aby byl schopen pokrýt své náklady. Smithovi se tato monopolizace zisku ze strany vlastníků půdy nelíbila, a to zejména z toho důvodu, že jim majetek a tedy i zisk spadl do klína bez jakéhokoliv úsilí či zásluh.

Vůdčí myšlenkou celé první knihy i celého Bohatství národů je ovšem fakt, že je-li trh ponechán sám sobě, směřuje samovolně k rovnováze a zajistí optimální distribuci zboží. Smith proto obecně považoval vládní zásahy do tohoto mechanismu (např. v podobě necitlivého omezování úrokové míry či omezování volného přístupu do některých odvětví) za škodlivé. Neplatilo to ovšem bezvýhradně – v některých případech naopak podporoval aktivní roli státu, jak si ještě ukážeme.

Druhá kniha se nazývá „Podstata, hromadění a použití kapitálu“. Smith vysvětluje, že pokud někdo vlastní statky, které mu sotva vystačí na pokrytí životních potřeb několika příštích dnů, tak bude tyto statky spotřebovávat co nejpomaleji a pokusí se co nejrychleji získat další. Jestliže však má člověk k dispozici statky, které vystačí na několik měsíců či let, tak se pokusí z té jejich části, kterou

momentálně nepotřebuje, získat určitý příjem. Tato „nadbytečná“ část statků se nazývá kapitálem. Příjem lze získat tak, že se kapitál investuje, a to buď přímo do výroby zboží, které se následně prodá (oběžný kapitál) nebo do strojů, budov atd. (fixní kapitál). Tímto způsobem investované prostředky pomohou vytvořit ještě větší přebytky, které lze opět investovat a kapitál takto průběžně narůstá, čímž se zvyšuje bohatství země a zlepšuje se situace všech jejích obyvatel. Smith ukazuje, jak se určí množství kapitálu v zemi v daný okamžik, a upozorňuje, že množství peněz samo o sobě nevyovídá o bohatství země – peníze několikrát za rok změni majitele a reprezentují tak majetek mnoha jednotlivců. Důležité je to, co za peníze bylo pořízeno (nakoupeno, vyrobeno, opraveno). Smith se také věnuje roli bank, jejichž služby (vyplácení úroků z vkladů, poskytování úvěrů) považoval za velmi prospěšné. Pod vlivem bankovní krize roku 1772, která vedla ke krachu několika anglických, skotských a nizozemských bank, Smith doporučoval, aby množství jimi vydávaných papírových bankovek, které tehdy byly relativní novinkou, nepřekročilo množství drahého kovu v zemi. V tomto ohledu připouštěl možnost regulace bankovní činnosti ze strany státu.

Smith rozlišuje mezi produktivní a neproduktivní prací – kritériem je, zda daná práce vede k vytváření přebytků (kapitálu) či zda naopak přebytky spotřebovává. Například řemeslník či zemědělec vykonává produktivní práci, zatímco sluha, herec, voják nebo úředník práci neproduktivní. Smith nemínil „neproduktivní“ povolání nijak hanět, i jejich existence je pro chod společnosti důležitá. Klade nicméně na srdce vládám, aby nevynakládali příliš vysoké výdaje na neproduktivní složky, jinak jim zbude málo na složky produktivní a společnost pak nebude v dlouhodobém horizontu schopna ekonomického růstu. Zatímco jednotlivec je schopen si ve vlastním zájmu tyto výdaje ohlídat, neboť chápe, že nemůže vše spotřebovat a část příjmu musí reinvestovat, vlády většinou jednají na základě okamžitých potřeb a do budoucna příliš nehledí. Smithovy vývody představují rovněž kritiku životního stylu šlechty, jejíž životní styl způsobuje nadbytek „neproduktivních“ profesí; Smith tak předpovídá, kdo bude v budoucnu muset změnit způsob života.

Ve druhé knize se Smith mimo jiné zabývá rovněž problematikou lichvy a vyjadřuje svůj vztah ohledně možnosti její právní regulace. Můžeme si prostřednictvím této problematiky ukázat, že ačkoliv Smith bývá označován za propagátora laissez-faire, tedy ekonomiky prosté vládního vměšování, je toto tvrzení značně zjednodušující. Smith v řadě případů právní regulaci ekonomických otázek neodmítal a naopak ji považoval za prospěšnou. Pokud jde o lichvu, Smith nejprve vyjádřil myšlenku, že směřuje-li právní úprava proti přirozenému ekonomickému chování lidí, může se prosadit jen velmi obtížně, resp. neprosadí se vůbec:

V některých zemích byl peněžní úrok zákonem zakázán. Protože se však použitím peněz dá všude něco vydělat, mělo by se za jejich použití všude něco platit. Tímto opatřením se proto, jak ukázala zkušenost, zlu lichvy nezabrání, toto zlo se naopak ještě zvětší, neboť dlužník musí platit nejen za používání peněz, ale i za nebezpečí, jemuž se jeho věřitel vystavuje tím, že za toto použití přijímá náhradu. Je tím vlastně donucen pojistit svého věřitele proti pokutování za lichvu.

Smith také ukazuje, jaké následky má zákonné stanovení maximální dovolené úrokové míry – je-li tato nastavena příliš nízko, působí to stejně jako kdyby bylo půjčování na úrok vůbec zakázáno. Pokud je nastavena příliš vysoko, nahrává to spekulantům. Vhodně nastavená maximální úroková míra působí ovšem blahodárně, neboť vyřadí ze hry spekulanty a kapitál se tak dostane do rukou seriózním lidem, kteří jej vhodně investují. Smith tedy nijak neoponuje vládnímu vměšování, je-li provedeno citlivě a s přihlédnutím k podmínkám panujícím na trhu.

V zemích, kde je úrok povolen, chce zákon zabránit lichvářskému vydírání tím, že zpravidla stanoví nejvyšší sazbu, kterou může věřitel žádat, aniž se vystaví pokutování. Tato sazba by měla být vždy poněkud vyšší než nejnižší tržní cena, tj. cena, kterou obvykle platí za použití peněz ti, kdo mohou dát naprosto spolehlivou záruku. Kdyby zákon stanovil úrokovou sazbu nižší, než by byla nejnižší tržní úroková sazba, měla by takto stanovená sazba stejné následky, jako kdyby bylo půjčování na úrok vůbec zakázáno. Věřitel nepůjčí své peníze za méně, než jakou hodnotu má jejich použití, a za nebezpečí, kterému se věřitel vystavuje, musí mu dlužník zaplatit tím, že mu přizná plnou hodnotu použití těchto peněz. Je-li za úrokovou sazbu stanovena právě nejnižší tržní cena, potom všichni ti, kdož nemohou nabídnout opravdu nejlepší záruku, mají u poctivých lidí dbajících zákonů své země zastaven úvěr a musí se obracet k nejnestoudnějším lichvářům.

V zemi, jako je Velká Británie, kde se peníze půjčují vládě na 3 procenta a soukromníkům na dobrou záruku na 4 až 4 a půl procenta, je snad nynější dovolená úroková sazba 5 procent docela přiměřená. Je ovšem třeba připomenout, že zákonem dovolená úroková sazba, i když má být poněkud vyšší než nejnižší tržní úroková sazba, neměla by být vyšší o mnoho. Kdyby na příklad zákonem dovolená úroková sazba ve Velké Británii byla stanovena až na 8 nebo 10 procent, tu by si většinu peněz volných k půjčování vypůjčili marnotratníci a spekulanti, neboť jedině ti by byli ochotni platit tento vysoký úrok. Lidé rozvážliví, kteří za vypůjčení peněz nechtějí zaplatit více než část toho, co jim jejich použití pravděpodobně vynese, by si netroufali ucházet se o úvěr. Velká část kapitálu země nemohla by se pak dostat do rukou těm, kdo by ho pravděpodobně nejspíše dovedli použít tak, aby z toho měli zisk a aby z toho byl prospěch, a byla by vyhozena do rukou těm, kteří by jej s největší pravděpodobností prohospodařili a rozházeli. Zato tam, kde zákonná úroková sazba je jenom nepatrně vyšší než nejnižší tržní úroková sazba, dává se při půjčování před marnotratníky a spekulanty všude přednost lidem rozvážlivým. Ten, kdo peníze půjčuje, dostane od lidí spolehlivých téměř stejně vysoký úrok, jaký si troufá žádat od spekulantů, a jeho peníze jsou v jejich rukou mnohem bezpečnější než v rukou spekulantů. Velká část kapitálu země se tak dostane do rukou, které jí s největší pravděpodobností použijí tak, aby z toho byl prospěch.

Jádrem třetí knihy je zamyšlení nad tím, jakým způsobem vzrůstá blahobyť v různých zemích. Smith se zde nejprve zabývá vztahem venkova a měst, kdy zdůrazňuje, že se jedná o vzájemně prospěšnou symbiózu. Venkov dodává městu životní potřeby a město odčerpává přebytky, které by jinak venkov neměl kde udat. Smith vyslovuje tezi, že přirozený růst blahobytu země by měl logicky vypadat tak, že se většina kapitálu nejprve soustředí na venkově (protože jde o nejjistější investici) a z této základny se postupně budou rozvíjet města (zabývající se primárně řemesly a obchodem, což je vzhledem k nebezpečí spojenému s cestováním investice mnohem riskantnější). V Evropě nicméně došlo po pádu Římské říše k odlišnému vývoji. Smith zde opět kritizuje feudální systém, v němž prvorozený syn šlechtice dědil veškerý majetek. Smith tvrdil, že velcí vlastníci půdy nebyli příliš úspěšní, pokud jde o zvelebování svého hospodářství; jejich výdaje často převyšovaly příjmy a do panství se nic neinvestovalo. Nevolníci, kteří na panstvích žili, nebyli též nijak motivováni k vylepšení hospodaření, protože oni sami neměli z případné vyšší produkce žádný užitek – vše připadlo jejich lennímu pánovi. Vzhledem k neschopnosti zemědělství produkovat přebytky, připadla tato role městům, jejichž obyvatelé se, na rozdíl od venkova, těšili relativní svobodě. Feudální pán jim sice pronajímal půdu, na níž města stála, ale činil tak za pevně stanovenou částku. Pokud se tedy podařilo vyprodukovat přebytek, zůstával měšťanům. Růst bohatství měst často vyvolával závist šlechty; města se nebyla

schopna sama bránit, proto se často dovolávala ochrany panovníka. Panovník spatřoval v podpoře měst způsob, jak podlomit moc šlechty, proto jim poskytoval pomoc a různá privilegia. Města se tak stávala více nezávislá, schopná samostatné obrany. Měla také své vlastní právo a byla obecně mnohem lépe spravována než venkov, který byl neustále vystaven svévoli, chaosu a násilí. Proto v Evropě docházelo k opačnému postupu než v případě většiny zemí a došlo nejprve k rozvoji měst a teprve poté ke kultivaci venkova (k níž města přispívala například tím, že měšťané zakupovali půdu, kterou spravovali obecně lépe než šlechta nebo tím, že rozšiřovala řád a bezpečí i na přilehlé oblasti). Feudální systém s privilegovaným postavením šlechty byl posléze nahrazen systémem, v němž jsou si lidé rovni, což bylo spojeno s oddělením zákonodárné moci a vznikem nezávislého soudnictví. Smith zdůraznil, že kvalitní a funkční právní řád je nezbytnou podmínkou pro rozvoj kapitalismu, neboť investor bude aktivní pouze tehdy, má-li dostatečnou záruku, že jeho majetek bude ochráněn.

Čtvrtá kniha nazvaná „O soustavách politické ekonomie“ představuje tvrdou kritiku merkantilistického přístupu k ekonomice. Merkantilismus byl první ucelený ekonomický směr v historii; vznikl na konci 16. století a byl založen na přesvědčení, že stát je tím bohatší, čím více je v zemi drahých kovů (zlata, stříbra). Aby tedy stát prosperoval, je třeba, aby se množství drahých kovů v zemi zvyšovalo. Toho lze docílit prostřednictvím aktivní obchodní bilance, protože při vývozu zboží bohatství do země přitéká (obchodník prodá zboží v zahraničí a dostane za něj zlato), zatímco dovozem zboží ze země odchází. Merkantilisté tedy kladli důraz na to, aby omezili dovoz a podpořili vývoz – toho dosahovali jednak zavedením systému cel, který bránil dovozu zahraničního zboží, a jednak uplatňováním státních subvencí, jimiž podporovali vývoz.

Smith dokazoval, že merkantilismus je vystavěn na nesprávných premisách. Peníze totiž nepředstavují měřítko bohatství, nýbrž jsou pouze nástrojem, který usnadňuje směnu zboží. Jejich optimální množství v ekonomice podléhá stejným pravidlům jako všechny ostatní statky, tzn. mělo by být určeno nabídkou a poptávkou. Navíc dovoz zboží nemusí nutně znamenat odliv peněz ze země, pokud je zboží vylepšeno a následně znovu vyvezeno, znamená to naopak přísun peněz. Ohledně dovozních cel pak platí, že zbytečně omezují velikost trhu a tím i růst bohatství – kdyby nebylo jich, bylo by možné vyvézt ze země zboží, jehož je nadbytek a dovézt zboží, kterého je nedostatek. Pokud takovou transakci nelze uskutečnit, má nadprodukce v dané zemi nulovou hodnotu, protože jí není za co směnit. Smith připouští, že ze zavedení cel mohou profitovat domácí výrobci, kteří tak získávají monopol, nicméně užitek takového uspořádání pro společnost jako celek je přinejmenším sporný.

Právě v této části práce Smith vyslovuje stěžejní tezi, podle níž se každý jednotlivec vždy snaží nalézt co nejlepší uplatnění pro svůj kapitál.

Není to laskavost řezníka, sládky nebo pekaře, které vděčíme za to, že máme svůj oběd, nýbrž jejich zřetel na vlastní zájem. Nespolehneme na jejich lidskost, ale na jejich sebelásku a nezdůrazňujeme jim naše potřeby, ale výhody, které plynou jim.

Tato snaha ovšem mimoděk vede k tomu, že člověk nasměruje kapitál tam, kde to nejvíce prospívá celé společnosti. Smith zde vychází z předpokladu, že jsou-li obě možnosti stejně výhodné, každý se raději rozhodne uplatnit svůj kapitál co nejbližší k domovu.

Když se jedinec ze všech sil snaží použít svůj kapitál na podporu domácího průmyslu tak, aby výroba měla co největší hodnotu, pak nutně usiluje o to, aby roční příjmy společnosti byly co nejvyšší. Ovšemže většinou není jeho úmyslem podporovat veřejný zájem a ani neví, nakolik

jej podporuje... myslí jen na svůj zisk a v tom, jako v mnohém jiném, jej vede neviditelná ruka, aby podporoval cíl, který neměl vůbec v úmyslu.

Smith zdůrazňuje, že je-li člověku v tomto ohledu ponechána volnost jednání, prospěje to celé společnosti. Je proto zbytečné, aby se do těchto záležitostí zákonodárce pokoušel zasahovat; taková aktivita totiž nemůže ničemu prospět a je schopna situaci leda tak zhoršit. I v tomto ohledu Smith ovšem neodmítá zásahy státu bezvýhradně, neboť uvádí příklady, kdy může být taková regulace s ohledem na vyšší zájem nezbytná (např. v otázkách zboží, které může mít dopady na národní bezpečnost, nebo pokud je na domácí zboží uvalena daň a dovážené zboží by jinak proti němu bylo zvýhodněno). Smith se dále zabývá různými opatřeními podporujícími export, pro která obvykle horují vlivné zájmové skupiny. Smith poukazuje na škodlivost takových opatření, resp. na skutečnost, že taková zvýhodnění jsou vždy vykoupena újmou na straně těch, kteří se na nich nepodílejí. Například jestliže dvě země uzavřou dohodu, že jedna z nich bude dovážet určitou komoditu pouze z druhé země, projeví se tato skutečnost (monopol) ve vyšších cenách v zemi, kam je zboží dováženo. Smith se rovněž zamýšlí nad důvody pro kolonizaci nových území a nad důsledky takového počínání. Na rozdíl od starověku novodobé kolonie v Americe a v Západní Indii nevznikaly z nezbytnosti (kvůli nedostatku půdy), přesto se ukázaly být velice prospěšnými, neboť se tak „mateřským“ zemím otevřel nový trh. Smith na základě již dříve představených principů dokazoval, že kolonie přinesou největší užitek tehdy, bude-li jim poskytnuta volnost v obchodních věcech; dlouhodobě udržovaný monopol (v případě Ameriky se jednalo například o vývoz tabáku, který byl možný pouze do Británie) je škodlivý. Smith ovšem vyjádřil pochybnost, zda bude někdy vláda ochotna vzdát se svého vlivu na kolonie; je ostatně přirozenou tendencí vlády podržet si svůj vliv, a to i přesto, že kdyby tohoto vlivu nebylo, prospělo by to ekonomice i všem lidem.

Konečně pátá kniha „O důchodu panovníka nebo republiky“ pojednává o veřejných výdajích. Smith principiálně zastával názor, že soukromé financování služeb zpravidla zajistí jejich fungování lépe než financování veřejné, neboť soukromý poskytovatel bude motivován snahou docílit zisku. Vláda pak má zajišťovat produkci takových veřejných statků, které by se na principu ziskovosti nemohly vyplatit žádnému jednotlivci. Mezi služby, které by měl zajišťovat stát, Smith řadil především obranu, zajištění vnitřního řádu a bezpečnosti (tzn. justiční systém, zajištění dodržování smluv) atd., výstavbu infrastruktury, ale také například poskytnutí vzdělání těm, kteří si nemohou dovolit platit za soukromé školy (Smith vycházel z toho, že vzdělaní lidé znamenají lepší a výkonnější společnost). Ačkoliv Smith nebyl přílišným zastáncem právní regulace ekonomických činností, jak jsme si již ukázali, v odůvodněných případech ji neodmítal. Kromě již zmíněných případů (bankovní regulace, cla na dovážené zboží, aby se tak vyrovnalo vnitřní zdanění) například zastával názor, že začínající průmyslová odvětví by měla být podpořena cestou právně garantovaného monopolu, aby získala náležitý prostor pro své rozvinutí. V poslední kapitole pak Smith hovoří o příjmech státu a o ideálním daňovém systému; varuje především před tím, že nesprávně nastavený systém může zkreslovat ceny a narušit samoregulační působení tržního mechanismu.

Kniha Bohatství národů se okamžitě stala bestsellerem a je čtena a vydávána dodnes. Adam Smith prožil zbytek života ve Skotsku jako uznávaný vědec a vážený občan. Zemřel v roce 1790.

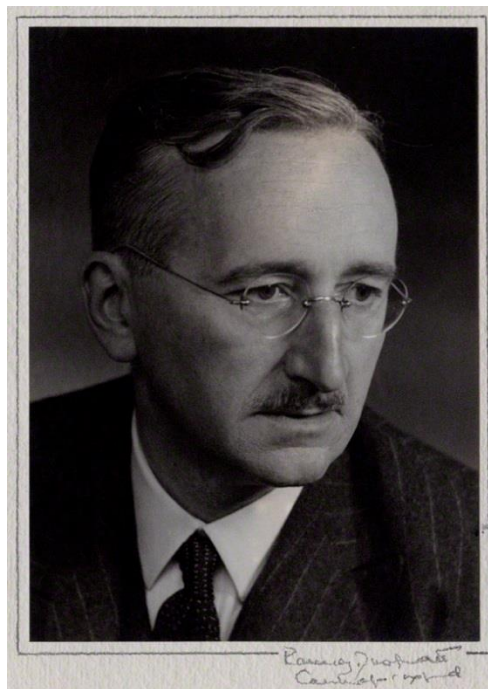
V souvislosti s jeho odkazem existuje jeden zásadní problém, který nemůžeme pominout – jak sladit morální podstatu jednání člověka, plynoucí z Teorie mravních citů, s tvrzeními obsaženými v Bohatství národů, že člověk jedná výlučně ve vlastním zájmu? Jaká je tedy motivace lidského jednání? Můžeme narazit na názor, že Adam Smith, alespoň pokud jde o ekonomické vztahy, přehodnotil své postoje

a v zásadě dospěl k závěru, že morálka do kapitalismu nepatří. Taková interpretace by však byla hrubým zkreslením autorova poselství. Nezapomeňme, že Adam Smith vycházel z teze, že sleduje-li člověk v hospodářských věcech svůj vlastní zájem, prospívá tím celé společnosti. Na takové celospolečenské jednání je jistě možno nahlížet jako na „sympatické“, tedy jako na jednání, které je v souladu s morálkou. Naopak vměšování různých zájmových skupin, majících za cíl vytvoření monopolů apod., Adam Smith v Bohatství národů odsuzoval jako škodlivé, přestože se také jednalo o entity sledující vlastní prospěch. Myšlenky Adama Smithe tedy nelze zneužívat k obhajobě bezohledného prosazování vlastních zájmů, nýbrž je třeba jej respektovat nejen jako ekonomu, ale rovněž morálního filosofa. I jednání kapitalisty je proto vždy nutno poměřovat morálními standardy.

6.2. Fridrich August von Hayek

Pojďme si nyní představit ještě jednu významnou osobnost světových dějin – člověka, který svým vědeckým přístupem předběhl svou dobu; člověka, který se dovedl povznést nad hranice jednotlivých společenských disciplín a ve svém díle propojil svět ekonomie, práva, politiky a filosofie. Touto osobností je jeden z myšlenkových velikánů dvacátého století – Fridrich August von Hayek.

Fridrich August von Hayek (obrázek č. 64, 65) se narodil 8. 5. 1899 ve Vídni. Jeho nejbližší příbuzní byli vědecky založení, což mělo nepochybný vliv na jeho budoucí profesní směřování. Otec, August von Hayek, byl lékařem a přednášel na vídeňské univerzitě botaniku. Dědeček z matčiny strany, Franz von Juraschek byl znám jako jeden z předních ekonomů Rakousko-Uherska a dědeček z otcovy strany, Gustav Edler von Hayek, vyučoval přírodovědu na gymnáziu. Rodina byla po materiální stránce dobře zajištěna, a to i díky matce, která zdědila rozsáhlý nemovitý majetek. Příslušníci širší rodiny von Hayeků vlastnili ve druhé polovině devatenáctého století Dům pánů z Lipé na náměstí Svobody v Brně.

Obr. 64 Fridrich August von Hayek

(zdroj: http://images.npg.org.uk/800_800/8/4/mw161884.jpg)

Obr. 65 Fridrich August von Hayek

(zdroj: <http://www.greatthoughtstresury.com/sites/default/files/hayek1%5b1%5d.jpg>)

Fridrich August již v dětství projevoval studijní nadání a na doporučení svého otce četl vybrané filosofické a přírodovědecké spisy. Ještě jako gymnazista se v řadách rakousko-uherské armády aktivně zúčastnil první světové války; většinu času strávil na italské frontě jako pozorovatel v letounu korigujícím dělostřeleckou palbu. Nesmírné utrpení vojáků bojujících armád, které měl možnost sledovat z bezprostřední blízkosti, na F. A. Hayeka silně zapůsobilo. Zařekl se, že své vědecké úsilí věnuje tomu, aby bylo možno se příště podobných chyb, které vedly k válce, vyvarovat.

Po návratu domů absolvoval F. A. Hayek studium na vídeňské univerzitě, kde získal nejprve doktorát v oboru práva (1921) a poté v oboru politických věd (1923). Zajímal se ovšem i o další obory, jmenovitě o ekonomii, filosofii a psychologii. Podstatný vliv na něj v tomto období měl jeho učitel a pozdější přítel Ludwig von Mises, který právě v té době formuloval svou kritiku socialismu a centrálního plánování. Von Hayek, kterému zpočátku nebyly sociálně-demokratické ideály zcela cizí, se pod dojmem von Misesových tezí přiklonil k liberalismu a toto pojetí pak celý život rozvíjel a hájil. Kromě von Misesa udělali na mladého F. A. Hayeka velký dojem také další pedagogové patřící do tzv. rakouské ekonomické školy, a to zejména Carl Menger a Fridrich von Wieser.

Do svého prvního zaměstnání nastoupil F. A. Hayek právě u von Misesa, který si jej vyžádal, aby mu asistoval při jednání o ekonomicko-právních aspektech St. Germainské mírové smlouvy, kterou v té době Rakousko uzavíralo s vítěznými dohodovými mocnostmi. F. A. Hayek poté strávil rok na studijním pobytu ve Spojených státech a po návratu do Rakouska byl zaměstnán jako státní úředník. V roce 1927 zakládá společně s Ludwigem von Misesem Rakouský ústav pro ekonomický výzkum a stává se jeho ředitelem. V tomto období vydává dílo Peněžní teorie obchodního cyklu (*Monetary Theory and the Trade Cycle*, 1929), v němž se zabývá otázkou, proč v ekonomice dochází k cyklickému vývoji, tzn. proč po období expanze a blahobytu následuje deprese a krize. F. A. Hayek vyslovil tezi, že obchodní cykly jsou způsobovány úvěrovou expanzí, která vzniká v důsledku monetární politiky, umožňující bankám „vytvářet“ nové peníze, jež nejsou kryty úsporami vkladatelů. Díky dostupnosti peněz klesá úroková míra, která umožňuje realizovat i takové investice, u kterých by se to jinak nevyplatilo. Rostou tedy

investice a současně stoupá i spotřeba, protože se domácnostem při nízké úrokové míře nevyplatí spořit. Toto období zdánlivé prosperity v sobě nevyhnutelně nese zárodek následné deprese. Snadná dostupnost peněz, ve spojení s růstem investic a spotřeby, vede k růstu cen, tzn. k inflaci. Inflace má za následek snížení zisku z investic, čímž utrpí nejvíce ty investice, které byly už na počátku nejméně ziskové, což jsou právě ony nové projekty, které by bez předchozí „konjunktury“ nevznikly. Tyto investiční záměry se dostanou do ztráty, což vede ke krachu jednotlivých projektů, poklesu cen akcií a komodit; tento proces může být doprovázen i panikou na burze. Hayek měl ovšem za to, že taková krize je prospěšná, protože jejím prostřednictvím dochází k opravám chybných investičních rozhodnutí, ke kterým došlo v důsledku úvěrové expanze. Trh se vyčistí od neperspektivních podnikatelských záměrů a na trhu zůstanou pouze efektivní výrobci. Jestliže tedy krize nastala, nemá smysl snažit se ji „lěčit“, protože jde o proces, jímž se ekonomika ozdravuje.

Tyto teze vyvolaly velkou pozornost a postupně si získaly velké množství přívrženců; až do druhé poloviny třicátých let se považovaly za nejlepší vysvětlení příčin velké světové krize z let 1929-1933.

V roce 1929 se F. A. Hayek habilitoval a na základě své habilitační přednášky získal pozvání na London School of Economics, kde začíná přednášet v roce 1930. O rok později odchází do Anglie natrvalo a stává se zde jedním z nejuznávanějších ekonomických badatelů. Zde vydává dílo *Ceny a výroba (Prices and Production, 1931)*, v němž svou teorii dále rozvádí. Ve třicátých letech byl hlavním oponentem ekonoma Johna Maynarda Keynesa, který spatřoval lék na krizi ve zvýšení vládních výdajů, což bylo úspěšně aplikováno v Británii i ve Spojených státech. Tzv. keynesiánství se pak stalo na dlouhou dobu vedoucím ekonomickým směrem. F. A. Hayek vládním zásahům do ekonomiky, doporučovaným keynesiánci, oponoval a tvrdil, že takové řešení může fungovat pouze krátkodobě a v dlouhodobém horizontu ne. V této souvislosti bývá někdy citován Keynesův výrok „v dlouhodobém horizontu budeme stejně všichni mrtví“ (*In the long run, we are all dead*), který, vytržen z kontextu, budí nesprávný dojem, že Keynes vyznával okřídlené rčení „po nás potopa“. Tak tomu ovšem nebylo; fundamentální rozpor mezi ním a Hayekem nespočíval v názoru na předvídatelnost budoucího vývoje ekonomiky (oba měli za to, že to nelze), nýbrž v tom, že Hayek doporučoval nechat krizi proběhnout, aby došlo k vyčištění ekonomiky, zatímco Keynes měl za to, že když stejně nevíme, jak se bude nadále ekonomika vyvíjet, tak proč alespoň nezkusit něco podniknout. Průvodní projevy krize, jako byla vysoká nezaměstnanost, na Keynesa hluboce doléhaly a považoval za morálně nepřijatelné zůstat v takové situaci nečinný.

Zatímco probíhaly teoretické diskuze, nad Evropou se podruhé v krátké době stahovala temná mračna. Po anšlusu Rakouska a jeho připojení k Německu v březnu 1938 se F. A. Hayek vzdává myšlenky na návrat do Rakouska a žádá o britské občanství, které je mu téhož roku uděleno. Další léta svého života (1940-1944) zasvětil práci na knize **Cesta do otroctví (Road to Serfdom)**, jež se stala jeho nejznámějším dílem. Haykovým záměrem bylo varovat britskou veřejnost před příklonem k socialistickým idejím, které tehdy získávaly v Anglii na popularitě. Hayek dokazoval, že socialismus a fašismus vychází ze společných základů; jejich jednotícím principem je omezení svobody jednotlivce ve prospěch dosažení vyšších celospolečenských cílů. Hayek považoval byť i jen částečnou realizaci socialistických ideálů za velmi nebezpečnou a naprosto ji odmítal. Na příkladu Německa, Ruska a Itálie čtenáře přesvědčoval, že se jedná o jistou cestu k diktatuře.

Hayek byl zastáncem liberalismu, tedy politicko-filosofického směru, jehož ústředním tématem je **svoboda**, tradičně spojovaná s minimalizací zásahů státu do života jednotlivců a s nedotknutelností

soukromého vlastnictví. Socialismus, vystavěný na přednosti kolektivních zájmů před individuálními a na postupném omezování soukromého vlastnictví, byl něčím, co se nacházelo v přímém protikladu s jeho představami o správném fungování společnosti. Hayek pociťoval, že hodnoty, které považoval za nezbytné pro zdravý vývoj společnosti, se nachází v ohrožení, a snažil se na toto nebezpečí upozornit. Kniha Cesta do otroctví tedy, ačkoliv nepomíjí ani ekonomické aspekty, má na rozdíl od předchozích Hayekových prací, charakter spíše politický, což někteří Hayekovi kolegové nelibě nesli a přestali jej kvůli tomu považovat za pravověrného ekonoma. Dlužno poznamenat, že tento úzkoprsý náhled byl již dávno překonán. Skutečnost, že Hayek dokázal ve svých tezích propojit úvahy o právu, ekonomii, politice a filosofii, dává jeho dílu přidanou hodnotu, kterou by nikdy nezískalo, kdyby zůstal svázán limity jediné disciplíny. Právě to byl jeden z největších přínosů jeho celoživotního díla.

Nebezpečí, které Hayeka znepokojovalo a které jej přimělo k sepsání Cesty do otroctví, spočívalo v tom, že ve vývoji anglické společnosti pozoroval určité rysy, které se shodovaly s vývojem v Německu před nástupem fašismu k moci. Hayek se snažil vyburcovat čtenáře, aby nepodléhali klamnému pocitu, že fašismus je důsledkem německé národní povahy a že v Anglii k něčemu takovému dojít nemůže; v Německu by si také před deseti či patnácti lety nebyl nikdo schopen představit, kam až může vše zajít, a přece se to stalo. Podle Hayeka to byli právě socialisté, kteří, vedeni ušlechtilými pohnutkami, svou politikou umetli diktátorům cestu k moci. Jejich víra, že ekonomika by měla být vědomě řízena a že tržní mechanismus lze efektivně nahradit centrálním plánováním, je omylem, který nakonec přivodí pravý opak toho, než o co v dobré víře usilovali.

Podle Hayeka vzniká v případě centrálního plánování ekonomiky nevyhnutelný rozpor mezi potřebou plánovačů prosazovat svá opatření a mezi demokracií, která chrání svobodu jednotlivce jednat podle svých potřeb. Někteří socialisté se naivně domnívají, že když zbaví vlastníky jejich majetku, tak tím zabrání tomu, aby bohatí utlačovali chudé. Co si ovšem neuvědomují, je, že moc, o kterou přijdou soukromí vlastníci, nezmezí, ale soustředí se v rukou státu, a to v tak velkém rozsahu, že umožní takovou míru útisku jako nikdy předtím. V zemi s tržní ekonomikou má i milionář nesrovnatelně menší moc nad ostatními lidmi než ten nejposlednější úředník v zemi s centrálním řízením, který má za sebou sílu celého státního aparátu a který může druhým lidem určovat, jak mají žít a pracovat. I špatně placený dělník v Anglii se má v konečném důsledku lépe než leckterý německý nebo ruský vedoucí pracovník, protože mu nikdo nemůže přikazovat, kde má bydlet či kde má být zaměstnán, nikdo mu nebrání projevit víru či politický názor. Je pravdou, že bohatství může být nástrojem útisku, ale nacházeli se v soukromých rukou, nemá tento útlak nikdy povahu totální kontroly nad životem člověka. Pokud je ekonomická síla soustředěna v rukou státu, vytváří to takovou míru závislosti člověka na státu, že je to srovnatelné s otroctvím. Hayek v této souvislosti cituje L. Trockého:

V zemi, kde jediným zaměstnavatelem je stát, být v opozici znamená pomalou smrt hladem.

Stará zásada „kdo nepracuje, ať nejí“ byla nahrazena novou: kdo neposlouchá, ať nejí.

Hayek konstatuje, že právě díky individualismu, který, na rozdíl od socialismu, ponechává každému jednotlivci prostor, aby rozvinul své jedinečné schopnosti, došlo v posledních sto padesáti letech k tak výraznému technickému pokroku. Tento trend by mohl dále pokračovat, je proto velkou chybou od liberálních principů ustoupit. Přesto v poslední době platí, že místo abychom přemýšleli, jak využít spontánní tvořivou sílu svobodné společnosti, snažíme se ekonomickou aktivitu pod vlivem socialistických myšlenek organizovat či dokonce plánovat. To byl případ Německa, ve kterém byl liberalismus nahrazen řízenou ekonomikou už v devatenáctém století, tedy dávno před nástupem Hitlera k moci. Nebyl to tedy Hitler, kdo zničil německý liberalismus, ale socialističtí experimentátoři.

V myslích většiny občanů západního světa přetrvává utopická představa, že může existovat něco jako demokratický socialismus, tedy že lze zavést socialismus a přesto neztratit svobodu. Taková úvaha je mylná a, jak se ukázalo v Německu, cenou za pokus o zavedení takového systému je vždy v konečné instanci ztráta svobody.

Liberalismus samozřejmě nezavrhuje plánování jako takové, ale liší se v pohledu na to, na jaké úrovni se má toto plánování odehrávat. Hayek nespátřuje poslání státu v tom, aby direktivně určoval, kdo má co vyrábět a v jakém množství, ale aby vytvořil co nejlepší podmínky pro svobodné rozhodování jednotlivců, resp. svobodnou soutěž. Hayek doslova říká:

Neměli bychom si ovšem plést odpor k plánování s dogmatickým postojem „laissez-faire“.
Liberalismus prosazuje co nejlepší využití sil konkurence jakožto prostředku koordinace lidského úsilí, a nikoli aby věci prostě zůstaly tak, jak jsou. Zakládá se na přesvědčení, že pokud lze někde vytvořit skutečnou soutěž, lepší způsob vedení úsilí jednotlivců neexistuje.
Nepopírá, ba naopak zdůrazňuje fakt, že aby konkurence mohla rozvíjet své blahodárné účinky, je nutné mít pečlivě promyšlený právní rámec...

Hayek uznává, že v některých oblastech je právní regulace prospěšná – to platí například pro stanovení maximální pracovní doby, hygienické předpisy, pravidla pro nakládání s nebezpečnými látkami atd. Regulace v těchto oblastech nijak nenarušuje hospodářskou soutěž, platí-li stejná pravidla pro všechny. Některé oblasti pak vůbec není možné ponechat volnému působení trhu – třeba pokud jde o škodlivé účinky průmyslových zplodin z továren na okolí. Právo by také mělo bránit dalším škodlivým jevům, které rozvrací hospodářskou soutěž, tedy mělo by poskytovat soutěžitelům ochranu před podvodným jednáním a před vznikem monopolů. Skutečnost, že ne všechny oblasti mohou být podrobeny volné soutěži, neznamená, že by volná soutěž neměla být zavedena všude tam, kde je to možné. Ještě jednou zopakujme, že plánování na centrální úrovni má podle Hayeka význam ve smyslu vytvoření legislativního rámce, který co nejlépe zajistí svobodnou soutěž – můžeme to zjednodušeně nazvat plánováním soutěže.

Hayek připomíná, že socialismus byl ve svých počátcích striktně autoritářský. První socialisté jako např. Saint-Simon si uvědomovali, že jejich ideje může uvést do praxe pouze diktatura. Hayek v této souvislosti cituje Saint-Simonův výrok, že s těmi, kdo se nepodrobí plánovaným opatřením, „bude zacházeno jako s dobytkem“. Socialisté poté svou rétoriku přehodnotili a začlenili do svého politického slovníku nabídku „svobody“, přičemž ale pozměnili význam tohoto slova. Nemínili tím svobodu ve smyslu oproštění se od vlivu jiných, ale ekonomickou svobodu, tzn. zajištění materiálních potřeb. Argumentovali přitom, že politická svoboda je bez ekonomické svobody bezcenná. Moderní angličtí socialisté to nepochybně myslí s příslibem svobody upřímně, nicméně názory, že plánovaná ekonomika dosáhne lepších hospodářských výsledků, se ukázaly v praxi jako nereálné. Lidé tedy obětují svou politickou svobodu vizi lepšího světa, která se však nenaplní. Hayek zde cituje Petera Druckera, který v roce 1939 napsal:

Naprosté zhroucení víry v dosažitelnost svobody a rovnosti lidí prostřednictvím marxismu donutilo Rusko ubírat se po stejné cestě k totalitní, čistě negativní, ne-ekonomické společnosti neschvobnosti a nerovnosti, po které se ubírali i Němci. Nejde o to, že by byl komunismus stejně podstaty jako fašismus. Fašismus je fáze nastupující poté, co se komunismus ukáže jako iluze, a on se skutečně jako iluze ukázal ve stalinském Rusku, stejně jako v předhitlerovském Německu.

Pokouší-li se demokracie zavést socialismus, vede to pouze k tomu, že se role parlamentu postupně omezí na rozhodování o tom, komu má být svěřena veškerá moc, protože odsouhlasovat podrobnosti nezbytné pro centrální řízení ekonomiky cestou parlamentního konsensu není možné. Celý systém se tak transformuje v diktaturu, v níž bude osoba diktátora čas od času potvrzena všelidovým hlasováním, jehož kladný výsledek si diktátor zajistí. Hayek má za to, že tento systém také ze své podstaty tíhne k tomu, že na vrchol se dostanou lidé bez morálních zábran. Demokratický vůdce, který chce zavést centrální plánování, si bude muset dříve nebo později vybrat: buď se stane diktátorem a začne prosazovat svůj program silou, protože jinak centrální plánování zavést nelze, nebo se svých plánů bude muset vzdát. Může tedy volit mezi neúspěchem a opuštěním morálních hodnot, kvůli nimž chtěl program v první řadě uvést v život. Proto se totalitními vůdci stávají lidé bez skrupulí, kteří jsou obklopeni lidmi podobného charakteru. Princip, že účel světí prostředky, který je v individualistickém nahlížení považován za popření vši morálky, se v kolektivistickém systému stává nezbytností. Jediným měřítkem kolektivistické morálky je dobro celku a stojí-li tomuto dobru některý jedinec v cestě, nezbývá než jej odstranit.

Podle Hayeka nic nevyovídá o míře svobody země víc, než míra, ve které je respektován **princip vlády práva**. V právním státě platí, že stát předem stanoví „pravidla hry“ a pak je jimi sám vázán. Jedinec tedy může plánovat svou činnost, protože ví, jakým způsobem bude stát v budoucnu uplatňovat svou donucovací pravomoc. Socialistické plánování funguje přesně opačně, protože jednotlivá ekonomická rozhodnutí (např. kolik se má vyprodukovat určitého druhu zboží) nemohou být činěna s předstihem, ale teprve na základě konkrétní hospodářské situace. Teprve až tato situace nastane, je přijato rozhodnutí, jak se stát zachová, a toto rozhodnutí se stane zákonem. Jednání totalitního státu je proto pro jedince nepředvídatelné; lze říci, že:

Čím více „plánuje“ stát, tím obtížněji může plánovat jednotlivý člověk.

Je to zhruba stejný rozdíl jako mezi osázením cesty ukazateli a příkazem, kterou trasou se má člověk vydat. Vládní plánování navíc nemůže být nestranné – vláda si vybírá, čí zájmy dostanou přednost a čí potřeby budou uspokojeny. Systém vlády práva, zaručující rovnost všech před zákonem, je přesný opak této libovůle. Proto se také socialisté i nacisté snažili v rámci tzv. socializace práva rovnost před zákonem odstranit s tvrzením, že právo nemá být neutrální, ale má směřovat k tomu, aby se lidé měli lépe. Důsledkem takového přístupu je odstranění soudcovské nezávislosti a podřízení výkladu práva aktuálním potřebám vládní moci.

Zastánci plánování tvrdí, že se toto plánování omezí pouze na ekonomickou sféru, to ale není z povahy věci možné. Tím, že bude stát autoritativně rozhodovat v ekonomických záležitostech, kde zbaví jedince možnosti volby, bude nutně ovlivňovat i ostatní složky jeho života. Ekonomika svázaná příkazy tedy vede ke společnosti svázané příkazy. Plánovači prostřednictvím ekonomických plánů určují, jaké zboží a jaké služby budou produkovány. Pokud se jedinec vymyká představám plánovačů, jeho potřeby nebudou uspokojeny a nezbývá mu než se s tím smířit, protože jiná alternativa neexistuje.

Hayek říká, že není důvod pro to, aby ve společnosti, která je tak rozvinutá jako naše, nebylo poskytnuto lidem, kteří to potřebují, jídlo, přístřeší a oblečení. To samé platí i o sociálním pojištění, nicméně nelze všem garantovat, že se jejich materiální postavení nezmění, jak to činí centrálně plánovaná ekonomika. Toho totiž lze dosáhnout jen omezením svobodné soutěže, což je, jak již bylo vyloženo, zcela osudová chyba.

Prostřednictvím těchto argumentů tedy Hayek apeloval na britskou veřejnost, aby ve své zemi nepřipustila socialistické experimentování. Na svých názorech o škodlivosti socialismu setrval F. A. Hayek celý svůj život.

Kniha *Cesta do otroctví* se stala bestsellerem, i když spíše ve Spojených státech, než v Anglii, pro jejíž obyvatele byla především určena. V témže roce (1944) získává F. A. Hayek na London School of Economics doktorát v oboru ekonomie. O tři roky později (1947) se F. A. Hayek společně s von Misesem, Miltonem Friedmanem a dalšími stává zakladatelem Mont Pelerin Society – jedná se o sdružení vědců napříč společenskými obory, jejichž programem je podpora svobodného podnikání a dalších liberalistických myšlenek.

V roce 1950 Hayek odchází z Londýna a vydává se do Chicaga, kde působí na místní univerzitě ve výboru pro sociální péči (Committee on Social Thought). Vedení univerzity si přálo, aby vyučoval ekonomii, ale katedra ekonomie jeho angažmá odmítla. Hayek se v té době zabýval spíše politikou než ekonomikou, což mu někteří pozitivisticky ladění členové katedry měli za zlé. Od roku 1962 do roku 1968 působil na univerzitě ve Freiburgu v NSR. Právě zde začal pracovat na nové knize, kterou nazval **Právo, zákonodárství a svoboda** (*Law, Legislation and Liberty*) a toto téma také v Německu přednášel. V roce 1969 se přesunul do rakouského Salzburgu a zde také v roce 1973 vydal první díl výše zmíněné knihy (další díly následovaly s tříletým odstupem v letech 1976 a 1979). Hayek v něm vychází ze dvou zásadních tezí, a to jednak z teorie rozptýlených znalostí a jednak z teorie spontánního řádu. Podstatou prvé z uvedených tezí je úvaha, že ekonomická a společenská realita je v měřítku státu natolik komplexní, že ji nemůže žádná centrální autorita postihnout. Každý jednotlivec má přehled o situaci kolem sebe a ví, jak jí nejlépe přizpůsobit své jednání. Tyto informace jsou však dílem nepřenositelné, takže se o nich centrální autorita vůbec nedozví a ty neúplné informace, které získá, není schopna řádně vyhodit. Proto je jedinou správnou cestou ponechat jednotlivcům svobodu jednání, protože pouze tak bude dosaženo optimálního výsledku. Teze o spontánním řádu vychází z představy, že existují dvě soustavy pravidel – taxis, lidmi racionálně vytvořený řád, a kosmos, spontánní řád. Spontánní řád vzniká dlouhodobým vývojem a je založen na zkušenostech. Hayek přirovnává jeho vznik k putování hustým lesem. První člověk, který přes něj půjde, si zvolí trasu dle svého uvážení. Ačkoliv to nebyl jeho záměr, ostatní, kteří půjdou po něm, mají cestu snazší, protože mohou kráčet stezkou, kterou on prošlapal. Pokud jim prošlapaná stezka nebude vyhovovat, zkusí jinou cestu. Poté, co budou lesem procházet celé generace lidí, se na základě jejich zkušeností vytvoří optimální trasa. Takto tedy vznikají pravidla spontánního řádu. Jejich základním rysem je, že je nikdo nevymyslel ani neplánoval a užívají se proto, že se dlouhodobě osvědčila. Jsou důsledkem jednání jednotlivců, z nichž každý sledoval svůj individuální zájem, nicméně přesto společně „prošlapali“ cestu svým následovníkům. Díky svému dlouhodobému užívání je spontánní řád velmi odolný a životaschopný, narozdíl od pravidel taxis. V tomto také dle Hayeka spočívá rozdíl mezi liberálním přístupem, který ponechává prostor efektivnějšímu spontánnímu řádu, a socialistickým plánováním, které naopak klade důraz na taxis.

V roce 1974 byla Hayekovi udělena, společně se švédským ekonomem Gunnarem Myrdalem, Nobelova cena za ekonomii za „průkopnické dílo v oblasti teorie peněz a ekonomických cyklů a za pronikavou analýzu vzájemné závislosti ekonomických, sociálních a institucionálních jevů.“ Komise dospěla k závěru, že oba tito vědci kromě toho, že přispěli k rozvoji ekonomické teorie jako takové, svým interdisciplinárním přístupem obohatili tuto vědu natolik, že to zasluhuje nejvyšší ocenění.

Fridrich August von Hayek zemřel v roce 1992; dočkal se tedy ještě pádu komunistických režimů východního bloku. Přestože jeho knihy v předlistopadovém Československu oficiálně nevyšly, jeho liberální myšlenky a komplexní přístup ke společenským vědám inspirovaly řadu vědců a intelektuálů východní Evropy.

Příloha: Základní rozdíly v uvažování právníků a ekonomů

1. **Holismus versus redukcionismus** – Tento pohled je typický pro legislativu. Formalismus v právu vede k omezení relevantních argumentů pouze na argumenty založené na autoritě jejich zdroje. V souvislosti s normotvorbou zahrnují do analýzy pokud možno všechny souvislosti politické, ekonomické a kulturní příslušné normy. Jde o přístup holistický. Ekonomický pohled se zajímá o dílčí výsek reality. Jde o přístup redukcionistický, který vychází z přesvědčení, že místo snahy o jednotlé poznání komplexního světa je možné mu porozumět prostřednictvím postupného poznávání jeho různých aspektů. (Calabresi Meladed – jeden pohled na katedrálu, metafora inspirovaná obrazy Clauda Moneta katedrály v Rouen v různých ročních obdobích a fázích dne).
2. **Perspektiva ex post versus ex ante** – tato rozdílnost se vztahuje na akty aplikace práva, soudní rozhodování. Pro právo je tradiční pohled *ex post*. Ekonomické nazírání na hodnocení faktů je *ex ante* – hledání cest jak efektivně zabránit nějakému nežádoucímu jevu. (Lupič v bance zastřelí rukojmí a prchne, aniž by byl dopaden).
3. **Jednotlivosti versus agregace** – Právníci mají tendenci se soustředit na jednotlivé případy, ekonomy zajímá vliv práva na skupiny případů, mají tendenci agregovat (seskupovat). Zajímají se o pravidelnosti opakující se ve větších skupinách jednotlivců. Hovoříme o mikroekonomických a makroekonomických agregátech. Agregace se mohou zaměřovat na různé objekty- statky, instituce, jednotlivce.
4. **Spojitosť versus kategoriálnost** – právo preferuje jasné vymezené normy, které lze relativně snadno aplikovat na konkrétní lidské chování. Pro právo je typický přístup „buď /anebo“. Naproti tomu ekonomové se zabývají následky toho, že něčeho je o trochu méně nebo více. Zájem je soustředěn na drobné změny sledované veličiny – marginální analýza. Ekonomie poměrně často pracuje s relativně „neostrými“ pojmy, což právníky obvykle dovádí k nepřičetnosti.

Tento text je výňatkem z článku JUDr. Ing. Jana Broulíka, LL.M. “Srovnání metod a způsobu myšlení společenskovedních oborů právo a ekonomie” (in *Právník. Teoretický časopis pro otázky státu a práva*. 2015, roč. 154, č. 6, s. 484-497. ISSN 0231-6625.)

Seznam použité literatury

- HATTENHAUER, Hans. *Evropské dějiny práva*. Praha: C. H. Beck, 1998, 708 s. ISBN 80-7179-056-7.
- HAY, Denis. *Evropa pozdního středověku 1300-1500*. Praha: Vyšehrad, 2010, 412 s. ISBN 978-80-7021-986-7.
- KOSCHAKER, Paul. *Europa und das römische Recht*. München: C. H. Beck, 1966, 378 s.
- LANGE, Hermann. *Die Anfänge der modernen Rechtswissenschaft*, Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1993, 57 s. ISBN 3-515-06428-1.
- MAŠKIN, Nikolaj Alexandrovič. *Dějiny starověkého Říma*. Praha: Nakladatelství Rovnost, 1952, 719 s.
- MUNDY, John. H. *Evropa vrcholného středověku 1150-1300*. Praha: Vyšehrad, 2008, 446 s. ISBN 978-80-7021-927-0.
- SELTENREICH, Radim. *Dějiny vědy soukromého práva v Německu (od počátku 19. století do konce druhé světové války)*. Praha: Ediční středisko Právnické fakulty Univerzity Karlovy, 1998, 112 s. ISBN 80-85889-17-X.
- STEIN, Peter. *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 137 s. ISBN 0521643791.
- URFUS, Valentin. *Právo, úvěr a lichva v minulosti: uvolnění úvěrových vztahů na přechodu od feudalismu ke kapitalismu a právní věda recipovaného římského práva*. Brno: Acta Universitatis Brunnenensis – Iuridica No 14, Universita J. E. Purkyně, 1975, 170 s.
- URFUS, Valentin. *Římskoprávní vzdělanost a její vklad do vývoje státoprávních představ od středověku do konce feudalismu*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně (Spisy právnické fakulty), 1978, 134 s.
- URFUS, Valentin. *Historické základy novodobého práva soukromého*. Praha: C. H. Beck, 1994, 8, 135 s. Beckovy právnické učebnice. ISBN 80-7049-107-8.
- Fotografie Prof. JUDr. Valentína Urfusa pocházejí z rodinného archivu rodiny Urfusové.
- V životopisech sloužících k rozšíření obzorů byly použity internetové zdroje, zejména internetová encyklopedie Wikipedie.

Literatura použita v kapitole Vliv řecké filosofie na právo římské a další vývoj státopr. nauk:

- ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 2. vyd., Praha: Rezek, 1996, 493 s. ISBN 80-901796-7-3.
- ARISTOTELÉS. *Poetika, Rétorika, Politika*. 2. vyd., Bratislava: Tatran, 1980, 278 s.
- BONFANTE, Pietro. *Instituce práva římského*. Brno: Nákladem Čs. Akademického spolku Právník, 1932, 745 s.
- CICERO, Marcus Tullius. *O povinnostech*. Praha: Svoboda, 1968, 193 s.
- DAJCZAK, Wojciech, GIARO, Tomasz, LONGSCHAMPS DE BÉRIER, Francizsek, DOSTALÍK, Petr. *Právo římské. Základy soukromého práva*. Olomouc: Iuridicum Olomoucense, 2013, 423 s. ISBN 978-80-87382-41-7.
- DRTINA, František. *Úvod do filosofie*. Praha: Jan Laichter, 1926, 536 s.

- HÖLLANDER, Pavel. *Základy všeobecné státovědy*. Praha: Nákladem spolku čs. právníků Všeherd, 1995, 173 s. ISBN 80-85305-32-1.
- KINCL, Jaromír. *Dicta et regulae iuris aneb právnícké mudrosloví latinské*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2012, 315 s. ISBN 978-80-7380-383-4.
- KNAPP, Viktor. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995, 247 s. ISBN 80-7179-028-1.
- KOLÁŘ, Antonín. *Vztahy evropské kultury k antice*. Praha: Nákladem Jednoty československých matematiků a fyziků, 1929, 271 s.
- PASSERIN D'ENTREVES, Alessandro. *Natural Law*. 2.ed. London: Hutchinson, 1970, 208 s.
- POLYBIOS. *Dějiny III*. Praha: Arista a Baset, 2011, 415 s. 978-80-86410-62-3.
- PRAŽÁK, Jiří. *Rakouské právo ústavní, část první*. 2.vyd. Praha: Nákladem Jednoty právnícké, 1900, 502 s.
- TOMSA, Bohuš. *Kapitoly z dějin filosofie práva a státu*, Praha: Karolinum, 2005, 275 s. ISBN 80-246-1001-9.
- WEYR, František. *Československé právo ústavní*. Praha: Melantrich, 1937, 339 s.

Literatura použita v kapitole Hledání efektivního státu:

- *Adam Smith* [online, cit. 1. 11. 2015], Wikipedia. Dostupné z WWW: https://en.wikipedia.org/wiki/Adam_Smith
- *Austrian School* [online, cit. 1. 11. 2015], Wikipedia. Dostupné z WWW: https://en.wikipedia.org/wiki/Austrian_School
- *Friedrich Hayek* [online, cit. 1. 11. 2015], Wikipedia. Dostupné z WWW: https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Hayek
- HAYEK, Friedrich August von. *Cesta do otroctví*. Brno: Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-71-3.
- HAYEK, Friedrich August von. *Právo, zákonodárství a svoboda*. Praha: Academia, 1994. ISBN 80-200-0278-2.
- HAYEK, Friedrich August von. *Osudná domýšlivost: Omyly socialismu*. Praha: Slon, 1995, ISBN 80-85850-05-2.
- KENNEDY, Gavin. *Adam Smith – A Moral Philosopher and His Political Economy*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2008. ISBN-13: 978-1-4039-9948-1.
- SMITH, Adam. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut, 2001. ISBN 80-86389-15-4.
- SMITH, Adam. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005. ISBN 80-86389-38-3.

Přípitek

